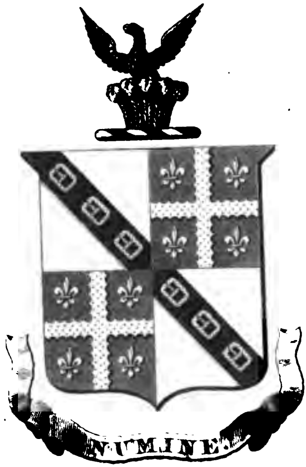

Richard Ashhurst Bowie

C. CORNELII TACITI

OPERA OMNIA,

AD FIDEM EDITIONIS ORELLIANÆ.

TOM. II.

OXONII,
JOHANNES HENRICUS PARKER:
ET LONDINI, 377, STRAND.
M DCCC LI.

OXONII:
EXCUDEBAT I. SHRIMPTON.

C. CORNELII TACITI

AB EXCESSU DIVI AUGUSTI

HISTORIARUM

LIBER PRIMUS.

Initium mihi operis Servius Galba iterum Titus 1
Vinius consules erunt. Nam post conditam urbem
octingentos et viginti prioris ævi annos multi auctores
retulerunt, dum res populi Romani memorabantur, pari
eloquentia ac libertate. Postquam bellatum apud Ac- 2
tium atque omnem potentiam ad unum conferri pacis
interfuit, magna illa ingenia cessere; simul veritas
pluribus modis infracta, primum inscitia rei publicæ ut
alienæ, mox libidine assentandi aut rursus odio adversus
dominantes: ita neutris cura posteritatis, inter infensos
vel obnoxios. Sed ambitionem scriptoris facile averseris, 3
obtrectatio et livor pronis auribus accipiuntur: quippe
adulationi fœdum crimen servitutis, malignitati falsa
species libertatis inest. Mihi Galba Otho Vitellius nec 4
beneficio nec injuria cogniti. Dignitatem nostram a
Vespasiano inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano
longius provectam non abnuerim: sed incorruptam
fidem professis neque amore quisquam et sine odio
dicendus est. Quodsi vita suppeditet, principatum divi 5
Nervæ et imperium Trajani, uberiorem securioremque

materiam, senectuti seposui, rara temporum felicitate,
ubi sentire quæ velis, et quæ sentias dicere licet.

2 Opus aggredior opimum casibus, atrox præliis, discors
seditionibus, ipsa etiam pace sævum. Quatuor prin-
2 cipes ferro interempti. Trina bella civilia, plura externa
ac plerumque permixta. Prosperæ in Oriente, adversæ
3 in Occidente res. Turbatum Illyricum; Galliæ nu-
tantes; perdomita Britannia et statim missa; coortæ
in nos Sarmatarum ac Suevorum gentes; nobilitatus
cladibus mutuis Dacus; mota prope etiam Parthorum
4 arma falsi Neronis ludibrio. Jam vero Italia novis
cladibus vel post longam seculorum seriem repetitis
5 afflicta. Haustæ aut obrutæ urbes fecundissima Cam-
paniæ ora. Et urbs incendiis vastata, consumptis an-
tiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus
6 incenso. Pollutæ cærimoniæ, magna adulteria. Ple-
num exiliis mare, infecti cædibus scopuli. Atrocius in
7 urbe sævitum. Nobilitas, opes, omissi gestique honores
pro crimine, et ob virtutes certissimum exitium. Nec
minus præmia delatorum invisa quam scelera, cum alii
sacerdotia et consulatus ut spolia adepti, procurationes
alii et interiorem potentiam, agerent verterent cuncta
8 odio et terrore. Corrupti in dominos servi, in patronos
liberti; et quibus deerat inimicus, per amicos oppressi.

3 Non tamen adeo virtutum sterile seculum ut non et
bona exempla prodiderit. Comitatæ profugos liberos
matres, secutæ maritos in exilia conjuges; propinqui
audentes, constantes generi; contumax etiam adversus
tormenta servorum fides; supremæ clarorum virorum
necessitates; ipsa necessitas fortiter tolerata, et lauda-
2 tis antiquorum mortibus pares exitus. Præter multi-
plices rerum humanarum casus cælo terraque prodigia et
fulminum monitus et futurorum præsagia, læta tristia,

ambigua manifesta. Nec enim unquam atrocioribus 3
populi Romani cladibus magisve justis indiciis approba-
tum est non esse curæ deis securitatem nostram, esse
ultionem.

Ceterum antequam destinata componam, repetendum 4
videtur qualis status urbis, quæ mens exercituum, quis
habitus provinciarum, quid in toto terrarum orbe vali-
dum, quid ægrum fuerit, ut non modo casus eventusque
rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam
causæque noscantur. Finis Neronis ut lætus primo 2
gaudentium impetu fuerat, ita varios motus animorum
non modo in urbe apud patres aut populum aut ur-
banum militem, sed omnes legiones ducesque concive-
rat, evulgato imperii arcano, posse principem alibi quam
Romæ fieri. Sed patres læti, usurpata statim libertate 3
licentius ut erga principem novum et absentem; pri-
mores equitum proximi gaudio patrum; pars populi
integra et magnis domibus annexa, clientes libertique
damnatorum et exulum in spem erecti: plebs sordida et
circo ac theatris sueta, simul deterrimi servorum, aut
qui adesis bonis per dedecus Neronis alebantur, mæsti et
rumorum avidi. Miles urbanus longo Cæsarum sacramen- 5
to imbutus, et ad destituendum Neronem arte magis et
impulsu quam suo ingenio traductus, postquam neque dari
donativum sub nomine Galbæ promissum, neque magnis
meritis ac præmiis eundem in pace quem in bello locum,
præventamque gratiam intelligit apud principem a legi-
onibus factum, pronus ad novas res, scelere insuper Nym-
phidii Sabini præfecti imperium sibi molientis agitatur.
Et Nymphidius quidem in ipso conatu oppressus: sed 2
quamvis capite defectionis ablato, manebat plerisque
militum conscientia, nec deerant sermones senium atque
avaritiam Galbæ increpantium. Laudata olim et mili- 3

tari fama celebrata severitas ejus angebat aspernantes
veterem disciplinam, atque ita quatuordecim annis a
Nerone assuefactos, ut haud minus vitia principum
4 amarent quam olim virtutes verebantur. Accessit Galbæ
vox pro re publica honesta, ipsi anceps, legi a se mili-
tem, non emi. Nec enim ad hanc formam cetera erant.
6 Invalidum senem Titus Vinius et Cornelius Laco, alter
deterrimus mortalium, alter ignavissimus, odio flagitio-
2 rum oneratum contemptu inertiæ destruebant. Tardum
Galbæ iter et cruentum, interfectis Cingonio Varrone
consule designato et Petronio Turpiliano consulari: ille
ut Nymphidii socius, hic ut dux Neronis, inauditi atque
3 indefensi tanquam innocentes perierant. Introitus in
urbem trucidatis tot millibus inermium militum infaus-
tus omine, atque ipsis etiam qui occiderant formidolo-
4 sus. Inducta legione Hispana, remanente ea quam e
classe Nero conscripserat, plena urbs exercitu insolito.
5 Multi ad hoc numeri e Germania ac Britannia et Illyrico,
quos idem Nero electos præmissosque ad claustra Cas-
piarum et bellum quod in Albanos parabat, opprimendis
Vindicis cœptis revocaverat: ingens novis rebus materia,
ut non in unum aliquem prono favore, ita audenti
7 parata. Forte congruerat ut Clodii Macri et Fonteii
Capitonis cædes nuntiarentur. Macrum in Africa haud
dubie turbantem Trebonius Garutianus procurator jussu
Galbæ, Capitonem in Germania, cum similia cœptaret,
Cornelius Aquinus et Fabius Valens legati legionum
2 interfecerant, antequam juberentur. Fuere qui crede-
rent Capitonem ut avaritia et libidine fœdum ac macu-
losum, ita cogitatione rerum novarum abstinuisse; sed
a legatis bellum suadentibus, postquam impellere nequi-
verint, crimen ac dolum ultro compositum; et Galbam
mobilitate ingenii, an ne altius scrutaretur, quoquo

modo acta, quia mutari non poterant, comprobasse. Ce- 3
terum utraque cædes sinistre accepta; et inviso semel
principe seu bene seu male facta premunt. Jam affe- 4
rebant venalia cuncta præpotentes liberti; servorum
manus subitis avidæ et tanquam apud senem festinantes;
eademque novæ aulæ mala æque gravia, non æque
excusata. Ipsa ætas Galbæ irrisui ac fastidio erat 5
assuetis juventæ Neronis et imperatores forma ac decore
corporis, ut est mos vulgi, comparantibus. Et 8
hic quidem Romæ, tanquam in tanta multitudine, habitus
animorum fuit. E provinciis Hispaniæ præerat Cluvius 2
Rufus, vir facundus et pacis artibus, bellis inexpertus.
Galliæ, super memoriam Vindicis, obligatæ recenti 3
dono Romanæ civitatis et in posterum tributi levamento.
Proximæ tamen Germanis exercitibus Galliarum civita- 4
tes non eodem honore habitæ, quædam etiam finibus
ademptis, pari dolore commoda aliena ac suas injurias
metiebantur. Germani exercitus, quod periculosissi- 5
mum in tantis viribus, solliciti et irati, superbia recentis
victoriæ, et metu tanquam alias partes fovissent. Tarde 6
a Nerone desciverant; nec statim pro Galba Verginius.
An imperare voluisset, dubium: delatum ei a milite 7
imperium conveniebat. Fonteium Capitonem occisum
etiam qui queri non poterant, tamen indignabantur.
Dux deerat, abducto Verginio per simulationem amici- 8
tiæ; quem non remitti atque etiam reum esse tanquam
suum crimen accipiebant. Superior exercitus legatum 9
Hordeonium Flaccum spernebat, senecta ac debilitate
pedum invalidum, sine constantia, sine auctoritate, ne
quieto quidem milite regimen: adeo furentes infirmitate
retinentis ultro accendebantur. Inferioris Germaniæ 2
legiones diutius sine consulari fuere, donec missu Galbæ
A. Vitellius aderat, censoris Vitellii ac ter consulis

3 filius: id satis videbatur. In Britannico exercitu nihil
irarum: non sane aliæ legiones per omnes civilium
bellorum motus innocentius egerunt, seu quia procul
et Oceano divisæ, seu crebris expeditionibus doctæ
4 hostem potius odisse. Quies et Illyrico, quanquam
excitæ a Nerone legiones, dum in Italia cunctantur,
5 Verginium legationibus adîssent. Sed longis spatiis
discreti exercitus, quod saluberrimum est ad continen-
dam militarem fidem, nec vitiis nec viribus miscebantur.
10 Oriens adhuc immotus. Syriam et quatuor legiones
obtinebat Licinius Mucianus, vir secundis adversisque
2 juxta famosus. Insignes amicitias juvenis ambitiose
coluerat; mox attritis opibus, lubrico statu, suspecta
etiam Claudii iracundia, in secretum Asiæ repositus
tam prope ab exule fuit quam postea a principe.
3 Luxuria, industria, comitate, arrogantia, malis bonis-
que artibus mixtus. Nimiæ voluptates, cum vacaret:
4 quotiens expedierat, magnæ virtutes. Palam laudares:
secreta male audiebant. Sed apud subjectos, apud
proximos, apud collegas variis illecebris potens; et cui
5 expeditius fuerit tradere imperium quam obtinere. Bel-
lum Judaicum Flavius Vespasianus (ducem eum Nero
6 delegerat,) tribus legionibus administrabat. Nec Ves-
pasiano adversus Galbam votum aut animus: quippe
Titum filium ad venerationem cultumque ejus miserat,
7 ut suo loco memorabimus. Occulta fati et ostentis
ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus im-
11 perium post fortunam credidimus. Ægyptum copias-
que, quibus coërceretur, jam inde a divo Augusto
equites Romani obtinent loco regum: ita visum ex-
pedire, provinciam aditu difficilem, annonæ fecundam,
superstitione ac lascivia discordem et mobilem, insciam
2 legum, ignaram magistratuum, domi retinere. Regebat

tum Tiberius Alexander, ejusdem nationis. Africa ac
legiones in ea, interfecto Clodio Macro, contenta quali-
cunque principe post experimentum domini minoris.
Duæ Mauritaniæ, Rætia, Noricum, Thracia et quæ 3
aliæ procuratoribus cohibentur, ut cuique exercitui
vicinæ, ita in favorem aut odium contactu valentiorum
agebantur. Inermes provinciæ atque ipsa in primis 4
Italia, cuicunque servitio exposita, in pretium belli
cessuræ erant. Hic fuit rerum Romanarum status, 5
cum Servius Galba iterum Titus Vinius consules inchoa-
vere annum sibi ultimum, rei publicæ prope supremum.

Paucis post Kalendas Januarias diebus Pompeii Pro- 12
pinqui procuratoris e Belgica litteræ afferuntur, supe-
rioris Germaniæ legiones rupta sacramenti reverentia
imperatorem alium flagitare, et senatui ac populo
Romano arbitrium eligendi permittere, quo seditio
mollius acciperetur. Maturavit ea res consilium Galbæ 2
jam pridem de adoptione secum et cum proximis agitan-
tis. Non sane crebrior tota civitate sermo per illos 3
menses fuerat, primum licentia ac libidine talia loquendi,
dein fessa jam ætate Galbæ. Paucis judicium aut rei 4
publicæ amor: multi stulta spe, prout quis amicus vel
cliens, hunc vel illum ambitiosis rumoribus destinabant,
etiam in Titi Vinii odium, qui in dies quanto potentior,
eodem actu invisior erat. Quippe hiantes in magna 5
fortuna amicorum cupiditates ipsa Galbæ facilitas in-
tendebat, cum apud infirmum et credulum minore metu
et majore præmio peccaretur. Potentia principatus 13
divisa in Titum Vinium consulem *et* Cornelium Laco-
nem prætorii præfectum. Nec minor gratia Icelo Galbæ 2
liberto, quem annulis donatum equestri nomine Marcia-
num vocitabant. Hi discordes, et rebus minoribus 3
sibi quisque tendentes, circa consilium eligendi succes-

4 soris in duas factiones scindebantur. Vinius pro M.
Othone: Laco atque Icelus consensu non tam unum
5 aliquem fovebant quam alium. Neque erat Galbæ
ignota Othonis ac Titi Vinii amicitia; et rumoribus
nihil silentio transmittentium, (quia Vinio vidua filia,
6 cælebs Otho,) gener ac socer destinabantur. Credo et
rei publicæ curam subîsse, frustra a Nerone translatæ,
7 si apud Othonem relinqueretur. Namque Otho pueri-
tiam incuriose, adolescentiam petulanter egerat, gratus
8 Neroni æmulatione luxus. Eoque jam Poppæam Sa-
binam, principale scortum, ut apud conscium libidinum,
9 deposuerat, donec Octaviam uxorem amoliretur. Mox
suspectum in eadem Poppæa in provinciam Lusitaniam
10 specie legationis seposuit. Otho comiter administrata
provincia primus in partes transgressus, nec segnis, et
donec bellum fuit, inter præsentes splendidissimus,
spem adoptionis statim conceptam acrius in dies ra-
piebat, faventibus plerisque militum, prona in eum aula
14 Neronis ut similem. Sed Galba post nuntios Germa-
nicæ seditionis, quanquam nihil adhuc de Vitellio
certum, anxius quonam exercituum vis erumperet, ne
urbano quidem militi confisus, quod remedium unicum
rebatur, comitia imperii transigit; adhibitoque super
Vinium ac Laconem Mario Celso consule designato ac
Ducenio Gemino præfecto urbis, pauca præfatus de
sua senectute, Pisonem Licinianum accersi jubet, seu
propria electione, sive (ut quidam crediderunt,) Lacone
instante, cui apud Rubellium Plautum exercita cum
Pisone amicitia: sed callide ut ignotum fovebat, et
prospera de Pisone fama consilio ejus fidem addiderat.
2 Piso M. Crasso et Scribonia genitus, nobilis utrinque,
vultu habituque moris antiqui, et æstimatione recta
severus, deterius interpretantibus tristior habebatur.

Ea pars morum ejus quo suspectior sollicitis, adoptanti 8
placebat. Igitur Galba, apprehensa Pisonis manu, in 15
hunc modum locutus fertur :—“ Si te privatus lege cu-
riata apud pontifices, ut moris est, adoptarem, et mihi
egregium erat Cn. Pompeii et M. Crassi subolem in pe-
nates meos adsciscere, et tibi insigne Sulpiciæ ac Lutatiæ
decora nobilitati tuæ adjecisse. Nunc me deorum ho- 2
minumque consensu ad imperium vocatum præclara
indoles tua et amor patriæ impulit, ut principatum, de
quo majores nostri armis certabant, bello adeptus quies-
centi offeram, exemplo divi Augusti, qui sororis filium
Marcellum, dein generum Agrippam, mox nepotes suos,
postremo Tiberium Neronem privignum in proximo sibi
fastigio collocavit. Sed Augustus in domo successorem 3
quæsivit, ego in re publica, non quia propinquos aut
socios belli non habeam: sed neque ipse imperium am-
bitione accepi, et judicii mei documentum sint non meæ
tantum necessitudines, quas tibi postposui, sed et tuæ.
Est tibi frater pari nobilitate, natu major, dignus hac
fortuna, nisi tu potior esses. Ea ætas tua, quæ cupi- 4
ditates adolescentiæ jam effugerit; ea vita, in qua nihil
præteritum excusandum habeas. Fortunam adhuc tan- 5
tum adversam tulisti: secundæ res acrioribus stimulis
animos explorant, quia miseriæ tolerantur, felicitate
corrumpimur. Fidem, libertatem, amicitiam, præcipua 6
humani animi bona, tu quidem eadem constantia reti-
nebis, sed alii per obsequium imminuent. Irrumpet 7
adulatio, blanditiæ, pessimum veri affectus venenum,
sua cuique utilitas. Et jam ego ac tu simplicissime 8
inter nos hodie loquimur: ceteri libentius cum fortuna
nostra quam nobiscum. Nam suadere principi quod 9
oporteat, multi laboris: assentatio erga quemcunque
principem sine affectu peragitur. Si immensum imperii 16

corpus stare ac librari sine rectore posset, dignus eram a
quo res publica inciperet: nunc eo necessitatis jam pri-
dem ventum est, ut nec mea senectus conferre plus po-
pulo Romano possit quam bonum successorem, nec tua
2 plus juventa quam bonum principem. Sub Tiberio et
Caio et Claudio unius familiæ quasi hereditas fuimus:
3 loco libertatis erit quod eligi cœpimus. Et finita Julio-
rum Claudiorumque domo optimum quemque adoptio
4 inveniet. Nam generari et nasci a principibus fortui-
tum, nec ultra æstimatur: adoptandi judicium inte-
5 grum; et si velis eligere, consensu monstratur. Sit ante
oculos Nero, quem longa Cæsarum serie tumentem non
Vindex cum inermi provincia aut ego cum una legione,
sed sua immanitas, sua luxuria cervicibus publicis de-
pulerunt; neque erat adhuc damnati principis exem-
6 plum. Nos bello et ab æstimantibus adsciti cum
invidia, quamvis egregii, erimus. Ne tamen territus
fueris, si duæ legiones in hoc concussi orbis motu
7 nondum quiescunt. Ne ipse quidem ad securas res
accessi; et audita adoptione desinam videri senex, quod
8 nunc mihi unum objicitur. Nero a pessimo quoque
semper desiderabitur: mihi ac tibi providendum est
9 ne etiam a bonis desideretur. Monere diutius neque
temporis hujus, et impletum est omne consilium, si te
10 bene elegi. Utilissimus idem ac brevissimus bonarum
malarumque rerum delectus est, cogitare quid aut
11 volueris sub alio principe aut nolueris. Neque enim
hic, ut gentibus quæ regnantur, certa dominorum domus
et ceteri servi: sed imperaturus es hominibus qui nec
totam servitutem pati possunt nec totam libertatem."
12 Et Galba quidem hæc ac talia, tanquam principem
17 faceret, ceteri tanquam cum facto loquebantur. Piso-
nem ferunt statim intuentibus, et mox conjectis in

eum omnium oculis, nullum turbati aut exultantis ani-
mi motum prodidisse. Sermo erga patrem impera- 2
toremque reverens, de se moderatus; nihil in vultu
habituque mutatum, quasi imperare posset magis quam
vellet. Consultatum inde, pro Rostris an in senatu an 3
in castris adoptio nuncuparetur. Iri in castra placuit:
honorificum id militibus fore, quorum favorem ut largi-
tione et ambitu male acquiri, ita per bonas artes haud
spernendum. Circumsteterat interim Palatium publica 4
expectatio, magni secreti impatiens; et male coërcitam
famam supprimentes augebant. Quartum Idus Januarias, 18
fœdum imbribus diem, tonitrua et fulgura et cælestes
minæ ultra solitum turbaverant. Observatum id anti- 2
quitus comitiis dirimendis non terruit Galbam quo minus
in castra pergeret, contemptorem talium ut fortuitorum;
seu quæ fato manent, quamvis significata, non vitantur.
Apud frequentem militum concionem, imperatoria bre- 3
vitate, adoptari a se Pisonem more divi Augusti et
exemplo militari, quo vir virum legeret, pronuntiat. Ac 4
ne dissimulata seditio in majus crederetur, ultro asse-
verat quartam et duodevicesimam legiones, paucis sedi-
tionis auctoribus, non ultra verba ac voces errasse, et
brevi in officio fore. Nec ullum orationi aut lenocinium 5
addit aut pretium. Tribuni tamen centurionesque et
proximi militum grata auditu respondent: per ceteros
mæstitia ac silentium, tanquam usurpatam etiam in pace
donativi necessitatem bello perdidissent. Constat po-
tuisse conciliari animos quantulacunque parci senis
liberalitate: nocuit antiquus rigor et nimia severitas,
cui jam pares non sumus. Inde apud senatum non 19
comptior Galbæ, non longior quam apud militem sermo:
Pisonis comis oratio. Et patrum favor aderat: multi
voluntate effusius; qui noluerant, medie; ac plurimi

obvio obsequio, privatas spes agitantes sine publica
3 cura. Nec aliud sequenti quatriduo (quod medium inter
adoptionem et cædem fuit,) dictum a Pisone in publico
4 factumve. Crebrioribus in dies Germanicæ defectionis
nuntiis, et facili civitate ad accipienda credendaque
omnia nova, cum tristia sunt, censuerant patres mitten-
5 dos ad Germanicum exercitum legatos. Agitatum se-
creto num et Piso proficisceretur, majore prætextu, illi
auctoritatem senatus, hic dignationem Cæsaris laturus.
6 Placebat et Laconem prætorii præfectum simul mitti:
is consilio intercessit. Legati quoque (nam senatus
electionem Galbæ permiserat,) fœda inconstantia nomi-
nati, excusati, substituti, ambitu remanendi aut eundi,
ut quemque metus vel spes impulerat.

20 Proxima pecu-
niæ cura; et cuncta scrutantibus justissimum visum est
2 inde repeti ubi inopiæ causa erat. Bis et vicies millies
sestertium donationibus Nero effuderat. Appellari sin-
gulos jussit, decima parte liberalitatis apud quemque
3 eorum relicta. At illis vix decimæ super portiones
erant, îsdem erga aliena sumptibus quibus sua prode-
gerant, cum rapacissimo cuique ac perditissimo non agri
aut fenus, sed sola instrumenta vitiorum manerent.
4 Exactioni triginta equites Romani præpositi, novum
officii genus et ambitu ac numero onerosum. Ubique
hasta et sector, et inquieta urbs actionibus. Ac tamen
grande gaudium, quod tam pauperes forent quibus do-
5 nasset Nero quam quibus abstulisset. Exauctorati per
eos dies tribuni, e prætorio Antonius Taurus et Anto-
nius Naso, ex urbanis cohortibus Æmilius Pacensis, e
6 vigiliis Julius Fronto. Nec remedium in ceteros fuit,
sed metus initium, tanquam per artem et formidinem
singuli pellerentur omnibus suspectis.

21 Interea Othonem, cui compositis rebus nulla spes,

omne in turbido consilium, multa simul exstimulabant,
luxuria etiam principi onerosa, inopia vix privato tole-
randa, in Galbam ira, in Pisonem invidia. Fingebat et 2
metum, quo magis concupisceret. Prægravem se Ne-
roni fuisse, nec Lusitaniam rursus et alterius exilii
honorem exspectandum. Suspectum semper invisumque 3
dominantibus qui proximus destinaretur. Nocuisse id
sibi apud senem principem; magis nociturum apud
juvenem ingenio trucem et longo exilio efferatum.
Occidi Othonem posse. Proinde agendum audendum- 4
que, dum Galbæ auctoritas fluxa, Pisonis nondum coa-
luisset. Opportunos magnis conatibus transitus rerum; 5
nec cunctatione opus, ubi perniciosior sit quies quam
temeritas. Mortem omnibus ex natura æqualem, obli- 6
vione apud posteros vel gloria distingui. Ac si nocen-
tem innocentemque idem exitus maneat, acrioris viri esse
merito perire. Non erat Othonis mollis et corpori similis 22
animus. Et intimi libertorum servorumque, corruptius
quam in privata domo habiti, aulam Neronis et luxus,
adulteria, matrimonia ceterasque regnorum libidines
avido talium, si auderet, ut sua ostentantes, quiescenti ut
aliena exprobrabant, urgentibus etiam mathematicis,
dum novos motus et clarum Othoni annum observatione
siderum affirmant, genus hominum potentibus infidum,
sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur
semper et retinebitur. Multos secreta Poppææ mathe- 2
maticos, pessimum principalis matrimonii instrumentum,
habuerant; e quibus Ptolemæus Othoni in Hispania
comes, cum superfuturum eum Neroni promisisset,
postquam ex eventu fides, conjectura jam et rumore
senium Galbæ et juventam Othonis computantium per-
suaserat fore ut in imperium adscisceretur. Sed Otho 3
tanquam peritia et monitu fatorum prædicta accipiebat,

cupidine ingenii humani libentius obscura credendi.
23 Nec deerat Ptolemæus, jam et sceleris instinctor, ad
quod facillime ab ejusmodi voto transitur. Sed sceleris
cogitatio incertum an repens: studia militum jam pri-
dem spe successionis aut paratu facinoris affectaverat,
in itinere, in agmine, in stationibus vetustissimum
quemque militum nomine vocans, ac memoria Neroniani
comitatus contubernales appellando; alios agnoscere,
quosdam requirere, et pecunia aut gratia juvare, in-
serendo sæpius querelas et ambiguos de Galba sermones,
2 quæque alia turbamenta vulgi. Labores itinerum, inopia
commeatuum, duritia imperii atrocius accipiebantur,
cum Campaniæ lacus et Achaiæ urbes classibus adire
soliti Pyrenæum et Alpes et immensa viarum spatia
24 ægre sub armis eniterentur. Flagrantibus jam militum
animis velut faces addiderat Mævius Pudens, e proxi-
2 mis Tigellini. Is mobilissimum quemque ingenio aut
pecuniæ indigum et in novas cupiditates præcipitem
alliciendo, eo paulatim progressus est ut per speciem
convivii, quotiens Galba apud Othonem epularetur,
cohorti excubias agenti viritim centenos nummos divi-
deret; quam velut publicam largitionem Otho secreti-
oribus apud singulos præmiis intendebat, adeo animosus
corruptor ut Cocceio Proculo speculatori, de parte
finium cum vicino ambigenti, universum vicini agrum
sua pecunia emptum dono dederit, per socordiam præ-
25 fecti, quem nota pariter et occulta fallebant. Sed tum
e libertis Onomastum futuro sceleri præfecit, a quo
Barbium Proculum tesserarium speculatorum et Vetu-
rium optionem eorundem perductos, postquam vario
sermone callidos audacesque cognovit, pretio et pro-
missis onerat, data pecunia ad pertentandos plurium
2 animos. Suscepere duo manipulares imperium populi

Romani transferendum, et transtulerunt. In conscien-
tiam facinoris pauci adsciti. Suspensos ceterorum 3
animos diversis artibus stimulant, primores militum
per beneficia Nymphidii ut suspectos, vulgus et ceteros
ira et desperatione dilati toties donativi. Erant quos 4
memoria Neronis ac desiderium prioris licentiæ accen-
deret. In commune omnes metu mutandæ militiæ 5
terrebantur. Infecit ea tabes legionum quoque et 26
auxiliorum motas jam mentes, postquam vulgatum erat
labare Germanici exercitus fidem. Adeoque parata 2
apud malos seditio, etiam apud integros dissimulatio
fuit, ut postero Iduum [dierum] redeuntem a cœna
Othonem rapturi fuerint, ni incerta noctis et tota urbe
sparsa militum castra nec facilem inter temulentos con-
sensum timuissent, non rei publicæ cura, quam fœdare
principis sui sanguine sobrii parabant, sed ne per
tenebras, ut quisque Pannonici vel Germanici exercitus
militibus oblatus esset, ignorantibus plerisque, pro
Othone destinaretur. Multa erumpentis seditionis in-
dicia per conscios oppressa: quædam apud Galbæ aures
præfectus Laco elusit, ignarus militarium animorum,
consiliique quamvis egregii, quod non ipse afferret,
inimicus, et adversus peritos pervicax. Octavo decimo 27
Kalendas Februarias sacrificanti pro æde Apollinis Galbæ
haruspex Umbricius tristia exta et instantes insidias ac
domesticum hostem prædicit, audiente Othone (nam
proximus adstiterat,) idque ut lætum e contrario et suis
cogitationibus prosperum interpretante. Nec multo 2
post libertus Onomastus nuntiat exspectari eum ab
architecto et redemptoribus; quæ significatio coëun-
tium jam militum et paratæ conjurationis convenerat.
Otho, causam digressus requirentibus, cum emi sibi 3
prædia vetustate suspecta eoque prius exploranda finx-

isset, innixus liberto per Tiberianam domum in Ve-
labrum, inde ad milliarium aureum sub ædem Saturni
4 pergit. Ibi tres et viginti speculatores consalutatum
imperatorem, ac paucitate salutantium trepidum, et
sellæ festinanter impositum strictis mucronibus ra-
5 piunt. Totidem ferme milites in itinere aggregantur,
alii conscientia, plerique miraculo, pars clamore et
gaudiis, pars silentio, animum ex eventu sumpturi.
28 Stationem in castris agebat Julius Martialis tribunus.
Is magnitudine subiti sceleris, an corrupta latius castra,
et, si contra tenderet, exitium metuens, præbuit pleris-
2 que suspicionem conscientiæ. Anteposuere ceteri quo-
que tribuni centurionesque præsentia dubiis et honestis.
3 Isque habitus animorum fuit ut pessimum facinus
auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur.

29 Ignarus interim Galba et sacris intentus fatigabat
alieni jam imperii deos, cum affertur rumor rapi in castra
incertum quem senatorem, mox, Othonem esse qui
raperetur; simul ex tota urbe, ut quisque obvius fuerat,
alii formidine augentes, quidam minora vero, ne tum
2 quidem obliti adulationis. Igitur consultantibus pla-
cuit pertentari animum cohortis quæ in Palatio statio-
nem agebat, nec per ipsum Galbam, cujus integra
3 auctoritas majoribus remediis servabatur. Piso pro
gradibus domus vocatos in hunc modum allocutus est:
—"Sextus dies agitur, commilitones, ex quo ignarus
futuri, et sive optandum hoc nomen sive timendum
4 erat, Cæsar adscitus sum. Quo domus nostræ aut rei
publicæ fato, in vestra manu positum est, non quia
meo nomine tristiorem casum paveam, ut qui adversas
res expertus cum maxime discam ne secundas quidem
minus discriminis habere: patris et senatus et ipsius
imperii vicem doleo, si nobis aut perire hodie necesse

est aut, quod æque apud bonos miserum est, occidere.
Solatium proximi motus habebamus incruentam urbem 5
et res sine discordia translatas. Provisum adoptione
videbatur, ut ne post Galbam quidem bello locus esset.
Nihil arrogabo mihi nobilitatis aut modestiæ. Neque 30
enim relatu virtutum in comparatione Othonis opus
est. Vitia, quibus solis gloriatur, evertere imperium, 2
etiam cum amicum imperatoris ageret. Habitune et
incessu, an illo muliebri ornatu mereretur imperium?
falluntur quibus luxuria specie liberalitatis imponit.
Perdere iste sciet, donare nesciet. Stupra nunc et 3
comissationes et feminarum cœtus volvit animo: hæc
principatus præmia putat, quorum libido ac voluptas
penes ipsum sit, rubor ac dedecus penes omnes. Nemo 4
enim unquam imperium flagitio quæsitum bonis artibus
exercuit. Galbam consensus generis humani, me Galba 5
consentientibus vobis Cæsarem dixit. Si res publica
et senatus et populus vacua nomina sunt, vestra, commilitones, interest ne imperatorem pessimi faciant.
Legionum seditio adversus duces suos audita est ali- 6
quando: vestra fides famaque illæsa ad hunc diem
mansit. Et Nero quoque vos destituit, non vos Nero- 7
nem. Minus triginta transfugæ et desertores, quos
centurionem aut tribunum sibi eligentes nemo ferret,
imperium assignabunt? admittitis exemplum? et quiescendo commune crimen facitis? transcendet hæc licentia
in provincias; et ad nos scelerum exitus, bellorum
ad vos pertinebunt. Nec est plus quod pro cæde 8
principis quam quod innocentibus datur, sed perinde a
nobis donativum ob fidem quam ab aliis pro facinore
accipietis." Dilapsis speculatoribus, cetera cohors non 31
aspernata concionantem, ut turbidis rebus evenit, forte
magis et nullo adhuc consilio parat signa *quam*, quod

2 postea creditum est, insidiis et simulatione. Missus et
Celsus Marius ad electos Illyrici exercitus, Vipsania in
3 porticu tendentes. Præceptum Amulio Sereno et Do-
mitio Sabino primipilaribus ut Germanicos milites e
4 Libertatis atrio accerserent. Legioni classicæ diffidebat,
infestæ ob cædem commilitonum, quos primo statim
5 introitu trucidaverat Galba. Pergunt etiam in castra
prætorianorum tribuni, Cetrius Severus, Subrius Dexter,
Pompeius Longinus, si incipiens adhuc et necdum
6 adulta seditio melioribus consiliis flecteretur. Tribuno-
rum Subrium et Cetrium adorti milites minis, Longinum
manibus coërcent exarmantque, quia non ordine militiæ,
sed e Galbæ amicis, fidus principi suo et desciscentibus
7 suspectior erat. Legio classica nihil cunctata prætoria-
nis adjungitur. Illyrici exercitus electi Celsum ingestis
8 pilis proturbant. Germanica vexilla diu nutavere,
invalidis adhuc corporibus et placatis animis, quod eos
a Nerone Alexandriam præmissos atque inde rursus
longa navigatione ægros impensiore cura Galba refove-
32 bat. Universa jam plebs Palatium implebat, mixtis
servitiis, et dissono clamore cædem Othonis et con-
juratorum exitium poscentium, ut si in circo ac theatro
ludicrum aliquod postularent: neque illis judicium aut
veritas, quippe eodem die diversa pari certamine pos-
tulaturis, sed tradito more quemcunque principem
adulandi licentia acclamationum et studiis inanibus.
2 Interim Galbam duæ sententiæ distinebant. Titus
Vinius manendum intra domum, opponenda servitia, fir-
3 mandos aditus, non eundum ad iratos censebat. Daret
malorum pœnitentiæ, daret bonorum consensui spatium.
4 Scelera impetu, bona consilia mora valescere. Denique
eundi ultro, si ratio sit, eandem mox facultatem; re-
33 gressus, si pœniteat, in aliena potestate. Festinandum

ceteris videbatur, antequam cresceret invalida adhuc
conjuratio paucorum. Trepidaturum etiam Othonem, 2
qui furtim digressus, ad ignaros illatus, cunctatione
nunc et segnitia terentium tempus imitari principem
discat. Non exspectandum, ut compositis castris forum 3
invadat et prospectante Galba Capitolium adeat, dum
egregius imperator cum fortibus amicis janua ac limine
tenus domum cludit. Obsidionem nimirum toleraturos : 4
et præclarum in servis auxilium, si consensus tantæ
multitudinis, et, quæ plurimum valet, prima indignatio
elanguescat. Proinde intuta quæ indecora. Vel si ca- 5
dere necesse sit, occurrendum discrimini : id Othoni
invidiosius et ipsis honestum. Repugnantem huic sen- 6
tentiæ Vinium Laco minaciter invasit, stimulante Icelo
privati odii pertinacia in publicum exitium. Nec diutius 34
Galba cunctatus speciosiora suadentibus accessit. Præ-
missus tamen in castra Piso ut juvenis magno nomine,
recenti favore, et infensus Tito Vinio, seu quia erat, seu
quia irati ita volebant ; et facilius de odio creditur.
Vixdum egresso Pisone occisum in castris Othonem
vagus primum, et incertus rumor : mox, ut in magnis
mendaciis, interfuisse se quidam et vidisse affirmabant,
credula fama inter gaudentes et incuriosos. Multi 3
arbitrabantur compositum auctumque rumorem mixtis
jam Othonianis, qui ad evocandum Galbam læta falso
vulgaverint. Tum vero non populus tantum et imperita 35
plebs in plausus et immodica studia, sed equitum pleri-
que ac senatorum, posito metu incauti, refractis Palatii
foribus ruere intus ac se Galbæ ostentare, præreptam
sibi ultionem querentes. Ignavissimus quisque, et, ut res 2
docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguæ
feroces ; nemo scire, et omnes affirmare, donec inopia
veri, et consensu errantium victus, sumpto thorace

Galba, irruenti turbæ neque ætate neque corpore sistens,
3 sella levaretur. Obvius in Palatio Julius Atticus speculator, cruentum gladium ostentans, occisum a se Othonem exclamavit; et Galba, "Commilito," inquit, "quis jussit?" insigni animo ad coërcendam militarem licentiam, minantibus intrepidus, adversus blandientes incorruptus.

36 Haud dubiæ jam in castris omnium mentes; tantusque ardor ut non contenti agmine et corporibus in suggestu, in quo paulo ante aurea Galbæ statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent.
2 Nec tribunis aut centurionibus adeundi locus: gregarius miles caveri insuper præpositos jubebat. Strepere cuncta clamoribus et tumultu et exhortatione mutua, non tanquam in populo ac plebe, variis segni adulatione vocibus, sed ut quemque affluentium militum aspexerant, prensare manibus, complecti armis, collocare juxta, præire sacramentum, modo imperatorem militibus
3 modo milites imperatori commendare. Nec deerat Otho, protendens manus, adorare vulgum, jacere oscula, et
4 omnia serviliter pro dominatione. Postquam universa classicorum legio sacramentum ejus accepit, fidens viribus, et quos adhuc singulos exstimulaverat, accendendos
37 in commune ratus, pro vallo castrorum ita cœpit:—"Quis ad vos processerim, commilitones, dicere non possum, quia nec privatum me vocare sustineo princeps a vobis
2 nominatus, nec principem alio imperante. Vestrum quoque nomen in incerto erit, donec dubitabitur impera-
3 torem populi Romani in castris an hostem habeatis. Auditisne ut pœna mea et supplicium vestrum simul postulentur? adeo manifestum est neque perire nos neque
4 salvos esse nisi una posse. Et, cujus lenitatis est Galba, jam fortasse promisit, ut qui nullo exposcente tot millia
5 innocentissimorum militum trucidaverit. Horror ani-

mum subit, quotiens recordor feralem introitum et
hanc solam Galbæ victoriam, cum in oculis urbis de-
cimari deditos juberet, quos deprecantes in fidem ac-
ceperat. His auspiciis urbem ingressus, quam gloriam 6
ad principatum attulit nisi occisi Obultronii Sabini et
Cornelii Marcelli in Hispania, Betui Chilonis in Gallia,
Fonteii Capitonis in Germania, Clodii Macri in Africa,
Cingonii in via, Turpiliani in urbe, Nymphidii in
castris? Quæ usquam provincia, quæ castra sunt, nisi 7
cruenta et maculata, aut ut ipse prædicat, emendata et
correcta? nam quæ alii scelera, hic remedia vocat, dum
falsis nominibus severitatem pro sævitia, parsimoniam
pro avaritia, supplicia et contumelias vestras discipli-
nam appellat. Septem a Neronis fine menses sunt, et 8
jam plus rapuit Icelus quam quod Polycliti et Vatinii
et Ægiali paraverunt. Minore avaritia ac licentia 9
grassatus esset T. Vinius, si ipse imperasset: nunc et
subjectos nos habuit tanquam suos, et viles ut alienos.
Una illa domus sufficit donativo, quod vobis nunquam 10
datur et quotidie exprobratur. Ac, ne qua saltem in 38
successore Galbæ spes esset, accersit ab exsilio quem
tristitia et avaritia sui simillimum judicabat. Vidistis, 2
commilitones, notabili tempestate etiam deos infaustam
adoptionem aversantes. Idem senatus, idem populi 3
Romani animus est. Vestra virtus exspectatur, apud
quos omne honestis consiliis robur, et sine quibus
quamvis egregia invalida sunt. Non ad bellum vos nec 4
ad periculum voco: omnium militum arma nobiscum
sunt. Nec una cohors togata defendit nunc Galbam, 5
sed detinet. Cum vos aspexerit, cum signum meum
acceperit, hoc solum erit certamen, quis mihi plurimum
imputet. Nullus cunctationis locus est in eo consilio 6
quod non potest laudari nisi peractum." Aperire

7 deinde armamentarium jussit. Rapta statim arma, sine
more et ordine militiæ, ut prætorianus aut legionarius
insignibus suis distingueretur: miscentur auxiliaribus
galeis scutisque, nullo tribunorum centurionumve ad-
hortante, sibi quisque dux et instigator; et præcipuum
pessimorum incitamentum, quod boni mærebant.
39 Jam exterritus Piso fremitu crebrescentis seditionis
et vocibus in urbem usque resonantibus, egressum
interim Galbam et foro appropinquantem assecutus
erat; jam Marius Celsus haud læta retulerat, cum alii
in Palatium redire, alii Capitolium petere, plerique
Rostra occupanda censerent, plures tantum sententiis
aliorum contradicerent, utque evenit in consiliis infelici-
2 bus, optima viderentur quorum tempus effugerat. Agi-
tasse Laco ignaro Galba de occidendo Tito Vinio
dicitur, sive ut pœna ejus animos militum mulceret,
seu conscium Othonis credebat, ad postremum vel odio.
3 Hæsitationem attulit tempus ac locus, quia initio cædis
orto difficilis modus. Et turbavere consilium trepidi
nuntii ac proximorum diffugia, languentibus omnium
studiis qui primo alacres fidem atque animum osten-
40 taverant. Agebatur huc illuc Galba, vario turbæ
fluctuantis impulsu, completis undique basilicis ac
2 templis, lugubri prospectu. Neque populi aut plebis
ulla vox, sed attoniti vultus et conversæ ad omnia
3 aures. Non tumultus, non quies, quale magni metus
et magnæ iræ silentium est. Othoni tamen armari
4 plebem nuntiabatur. Ire præcipites et occupare peri-
cula jubet. Igitur milites Romani, quasi Vologesen
aut Pacorum avito Arsacidarum solio depulsuri ac non
imperatorem suum inermem et senem trucidare per-
gerent, disjecta plebe, proculcato senatu, truces armis,
rapidi equis forum irrumpunt. Nec illos Capitolii

A. D. 69.]

aspectus et imminentium templorum religio et priores
et futuri principes terruere, quo minus facerent scelus
cujus ultor est quisquis successit. Viso cominus 41
armatorum agmine, vexillarius comitatæ Galbam co-
hortis (Atilium Vergilionem fuisse tradunt,) dereptam
Galbæ imaginem solo afflixit. Eo signo manifesta in 2
Othonem omnium militum studia, desertum fuga populi
forum, destricta adversus dubitantes tela. Juxta Curtii 3
lacum trepidatione ferentium Galba projectus e sella
ac provolutus est. Extremam ejus vocem, ut cuique 4
odium aut admiratio fuit, varie prodidere. Alii sup-
pliciter interrogasse quid mali meruisset; paucos dies
exsolvendo donativo deprecatum. Plures obtulisse 5
ultro percussoribus jugulum: agerent ac ferirent, si
ita *e* re publica videretur. Non interfuit occidentium 6
quid diceret. De percussore non satis constat. Qui-
dam Terentium evocatum, alii Lecanium; crebrior
fama tradidit Camurium quintæ decimæ legionis militem
impresso gladio jugulum ejus hausisse. Ceteri crura bra- 7
chiaque (nam pectus tegebatur,) fœde laniavere; pleraque
vulnera feritate et sævitia trunco jam corpori adjecta.
Titum inde Vinium invasere. De quo et ipso ambigi- 42
tur, consumpseritne vocem ejus instans metus, an pro-
clamaverit non esse ab Othone mandatum ut occide-
retur. Quod seu finxit formidine seu conscientiam 2
conjurationis confessus est, huc potius ejus vita famaque
inclinat, ut conscius sceleris fuerit cujus causa erat.
Ante ædem divi Julii jacuit primo ictu in poplitem, mox 3
ab Julio Caro legionario milite in utrumque latus trans-
verberatus. Insignem illa die virum Sempronium Den- 43
sum ætas nostra vidit. Centurio is prætoriæ cohortis,
a Galba custodiæ Pisonis additus, stricto pugione oc-
currens armatis et scelus exprobrans, ac modo manu

modo voce vertendo in se percussores, quanquam vul-
2 nerato Pisoni effugium dedit. Piso in ædem Vestæ
pervasit, exceptusque misericordia publici servi et con-
tubernio ejus abditus, non religione nec cærimoniis sed
latebra imminens exitium differebat, cum advenere
missu Othonis, nominatim in cædem ejus ardentes,
Sulpicius Florus e Britannicis cohortibus, nuper *a* Galba
civitate donatus, et Statius Murcus speculator; a quibus
44 protractus Piso in foribus templi trucidatur. Nullam
cædem Otho majore lætitia excepisse, nullum caput tam
insatiabilibus oculis perlustrasse dicitur, seu tum primum
levata omni sollicitudine mens vacare gaudio cœperat,
seu recordatio majestatis in Galba, amicitiæ in Tito Vinio
quamvis immitem animum imagine tristi confuderat:
Pisonis ut inimici et æmuli cæde lætari jus fasque cre-
2 debat. Præfixa contis capita gestabantur, inter signa
cohortium, juxta aquilam legionis, certatim ostentanti-
bus cruentas manus qui occiderant, qui interfuerant, qui
vere qui falso ut pulchrum et memorabile facinus jacta-
3 bant. Plures quam centum viginti libellos præmium
exposcentium ob aliquam notabilem illa die operam
Vitellius postea invenit; omnesque conquiri et interfici
jussit, non honore Galbæ, sed tradito principibus more,
munimentum ad præsens, in posterum ultionem.

45 Alium crederes senatum, alium populum. Ruere
cuncti in castra, anteire proximos, certare cum præcur-
rentibus, increpare Galbam, laudare militum judicium,
exosculari Othonis manum; quantoque magis falsa
2 erant quæ fiebant, tanto plura facere. Nec aspernabatur
singulos Otho, avidum et minacem militum animum
3 voce vultuque temperans. Marium Celsum consulem
designatum et Galbæ usque in extremas res amicum
fidumque *ad* supplicium expostulabant, industriæ ejus

innocentiæque quasi malis artibus infensi. Cædis et 4
prædarum initium et optimo cuique perniciem quæri
apparebat. Sed Othoni nondum auctoritas inerat ad 5
prohibendum scelus: jubere jam poterat. Ita simula-
tione iræ, vinciri jussum et majores pœnas daturum
affirmans, præsenti exitio subtraxit. Omnia deinde arbi- 46
trio militum acta. Prætorii præfectos sibi ipsi legere,
Plotium Firmum e manipularibus quondam, tum vigili-
bus præpositum et incolumi adhuc Galba partes Othonis
secutum. Adjungitur Licinius Proculus, intima familia- 2
ritate Othonis, suspectus consilia ejus fovisse. Urbi
Flavium Sabinum præfecere, judicium Neronis secuti,
sub quo eandem curam obtinuerat, plerisque Vespasia-
num fratrem in eo respicientibus. Flagitatum ut va- 3
cationes præstari centurionibus solitæ remitterentur.
Namque gregarius miles ut tributum annuum pendebat.
Quarta pars manipuli sparsa per commeatus aut in ipsis 4
castris vaga, dum mercedem centurioni exsolveret,
neque modum oneris quisquam neque genus quæstus
pensi habebat. Per latrocinia et raptus aut servilibus 5
ministeriis militare otium redimebant. Tum locuple-
tissimus quisque miles labore ac sævitia fatigari, donec
vacationem emeret. Ubi sumptibus exhaustus socordia 6
insuper elanguerat, inops pro locuplete et iners pro
strenuo in manipulum redibat; ac rursus alius atque
alius, eadem egestate ac licentia corrupti, ad seditiones
et discordias et ad extremum bella civilia ruebant. Sed 7
Otho ne vulgi largitione centurionum animos averteret,
fiscum suum vacationes annuas exsoluturum promisit,
rem haud dubie utilem, et a bonis postea principibus
perpetuitate disciplinæ firmatam. Laco præfectus, tan- 8
quam in insulam seponeretur, ab evocato, quem ad

cædem ejus Otho præmiserat, confessus; in Marcianum Icelum ut in libertum palam animadversum.

47 Exacto per scelera die novissimum malorum fuit lætitia. Vocat senatum prætor urbanus; certant adu-
2 lationibus ceteri magistratus. Accurrunt patres; decernitur Othoni tribunicia potestas et nomen Augusti et omnes principum honores, adnitentibus cunctis abolere convicia ac probra, quæ promisce jacta hæsisse
3 animo ejus nemo sensit. Omisisset offensas an distulisset, brevitate imperii in incerto fuit. Otho, cruento adhuc foro, per stragem jacentium in Capitolium atque inde in Palatium vectus concedi corpora sepulturæ
4 cremarique permisit. Pisonem Verania uxor ac frater Scribonianus, Titum Vinium Crispina filia composuere, quæsitis redemptisque capitibus, quæ venalia interfec-
48 tores servaverant. Piso unum et tricesimum ætatis annum explebat, fama meliore quam fortuna. Fratres ejus Magnum Claudius, Crassum Nero interfecerant.
2 Ipse diu exsul, quatriduo Cæsar, properata adoptione ad hoc tantum majori fratri prælatus est, ut prior
3 occideretur. Titus Vinius quinquaginta septem annos variis moribus egit. Pater illi prætoria familia, mater-
4 nus avus e proscriptis. Prima militia infamis legatum Calvisium Sabinum habuerat, cujus uxor mala cupidine visendi situm castrorum, per noctem militari habitu ingressa, cum vigilias et cetera militiæ munia eadem lascivia temerasset, in ipsis principiis stuprum ausa; et
5 criminis hujus reus Titus Vinius arguebatur. Igitur jussu C. Cæsaris oneratus catenis, mox mutatione temporum dimissus, cursu honorum inoffenso legioni post præturam præpositus probatusque, servili deinceps probro respersus est tanquam scyphum aureum in convivio

Claudii furatus; et Claudius postera die soli omnium
Vinio fictilibus ministrari jussit. Sed Vinius pro- 6
consulatu Galliam Narbonensem severe integreque rexit.
Mox Galbæ amicitia in abruptum tractus, audax, calli- 7
dus, promptus et, prout animum intendisset, pravus
aut industrius, eadem vi. Testamentum Titi Vinii 8
magnitudine opum irritum; Pisonis supremam volun-
tatem paupertas firmavit. Galbæ corpus diu neglectum 49
et licentia tenebrarum plurimis ludibriis vexatum dis-
pensator Argius, e prioribus servis, humili sepultura
in privatis ejus hortis contexit. Caput per lixas calones- 2
que suffixum laceratumque, ante Patrobii tumulum (li-
bertus is Neronis punitus a Galba fuerat,) postera
demum die repertum et cremato jam corpori admixtum
est. Hunc exitum habuit Servius Galba, tribus et 3
septuaginta annis quinque principes prospera fortuna
emensus, et alieno imperio felicior quam suo. Vetus 4
in familia nobilitas, magnæ opes: ipsi medium ingenium,
magis extra vitia quam cum virtutibus. Famæ nec 5
incuriosus nec venditator. Pecuniæ alienæ non appe-
tens, suæ parcus, publicæ avarus. Amicorum libertorum- 6
que, ubi in bonos incidisset, sine reprehensione patiens,
si mali forent, usque ad culpam ignarus. Sed claritas 7
natalium et metus temporum obtentui, ut quod segnitia
erat, sapientia vocaretur. Dum vigebat ætas, militari 8
laude apud Germanias floruit. Pro consule Africam
moderate, jam senior citeriorem Hispaniam pari justitia
continuit, major privato visus, dum privatus fuit, et
omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.

Trepidam urbem, ac simul atrocitatem recentis scele- 50
ris, simul veteres Othonis mores paventem, novus
insuper de Vitellio nuntius exterruit, ante cædem Galbæ
suppressus, ut tantum superioris Germaniæ exercitum

2 descivisse crederetur. Tum duos omnium mortalium impudicitia ignavia luxuria deterrimos velut ad perdendum imperium fataliter electos non senatus modo et eques, quîs aliqua pars et cura rei publicæ, sed vulgus
3 quoque palam mærere. Nec jam recentia sævæ pacis exempla, sed repetita bellorum civilium memoria captam totiens suis exercitibus urbem, vastitatem Italiæ, direptiones provinciarum, Pharsaliam Philippos et Perusiam ac Mutinam, nota publicarum cladium nomina,
4 loquebantur. Prope eversum orbem etiam cum de principatu inter bonos certaretur; sed mansisse C. Julio, mansisse Cæsare Augusto victore imperium; mansuram fuisse sub Pompeio Brutoque rem publicam.
5 Nunc pro Othone an pro Vitellio in templa ituros? utrasque impias preces, utraque detestanda vota, inter duos quorum bello solum id scires, deteriorem fore qui
6 vicisset. Erant qui Vespasianum et arma Orientis augurarentur. Et ut potior utroque Vespasianus, ita bellum aliud atque alias clades horrebant. Et ambigua de Vespasiano fama; solusque omnium ante se principum in melius mutatus est.

51 Nunc initia causasque motus Vitelliani expediam. Cæso cum omnibus copiis Julio Vindice, ferox præda gloriaque exercitus, ut cui sine labore ac periculo ditissimi belli victoria evenisset, expeditionem et aciem,
2 præmia quam stipendia malebat. Diu infructuosam et asperam militiam toleraverant ingenio loci cælique et severitate disciplinæ, quam in pace inexorabilem discordiæ civium resolvunt, paratis utrinque corruptoribus
3 et perfidia impunita. Viri, arma, equi ad usum et ad decus supererant. Sed ante bellum centurias tantum suas turmasque noverant; exercitus finibus provincia-
4 rum discernebantur. Tum adversus Vindicem con-

tractæ legiones, seque et Gallias expertæ, quærere
rursum arma novasque discordias; nec socios, ut olim,
sed hostes et victos vocabant. Nec deerat pars Gal- 5
liarum, quæ Rhenum accolit, easdem partes secuta,
ac tum acerrima instigatrix adversum Galbianos: hoc
enim nomen fastidito Vindice indiderant. Igitur Se- 6
quanis Æduisque ac deinde, prout opulentia civitatibus
erat, infensi, expugnationes urbium, populationes agro-
rum, raptus penatium hauserunt animo, super avaritiam
et arrogantiam, præcipua validiorum vitia, contumacia
Gallorum irritati, qui remissam sibi a Galba quartam
tributorum partem et publice donatos in ignominiam
exercitus jactabant. Accessit callide vulgatum, temere 7
creditum, decimari legiones et promptissimum quemque
centurionum dimitti. Undique atroces nuntii, sinistra 8
ex urbe fama; infensa Lugdunensis colonia, et, pertinaci
pro Nerone fide, fecunda rumoribus. Sed plurima ad 9
fingendum credendumque materies in ipsis castris, odio,
metu, et ubi vires suas respexerant, securitate. Sub 52
ipsas superioris anni Kalendas Decembres Aulus Vi-
tellius inferiorem Germaniam ingressus, hiberna le-
gionum cum cura adierat. Redditi plerisque ordines, 2
remissa ignominia, allevatæ notæ, plura ambitione, quæ-
dam judicio, in quibus sordem et avaritiam Fonteii
Capitonis adimendis assignandisve militiæ ordinibus
integre mutaverat. Nec consularis legati mensura, sed 3
in majus omnia accipiebantur. Et *ut* Vitellius apud
severos humilis, ita comitatem bonitatemque faventes
vocabant, quod sine modo, sine judicio donaret sua,
largiretur aliena; simul aviditate imperandi ipsa vitia
pro virtutibus interpretabantur. Multi in utroque ex- 4
ercitu, sicut modesti quietique, ita mali et strenui.
Sed profusa cupidine et insigni temeritate legati le-

5 gionum, Alienus Cæcina et Fabius Valens; e quibus
Valens infensus Galbæ tanquam detectam a se Verginii
cunctationem, oppressa Capitonis consilia ingrate tulisset, instigare Vitellium, ardorem militum ostentans.
6 Ipsum celebri ubique fama, nullam in Flacco Hordeonio
moram; affore Britanniam, secutura Germanorum auxilia; male fidas provincias, precarium seni imperium
7 et brevi transiturum. Panderet modo sinum et venienti Fortunæ occurreret. Merito dubitasse Verginium
equestri familia, ignoto patre, imparem, si recepisset
8 imperium, tutum, si recusasset. Vitellio tres patris
consulatus, censuram, collegium Cæsaris et imponere jampridem imperatoris dignationem et auferre privati
53 securitatem. Quatiebatur his segne ingenium, ut concupisceret magis quam ut speraret. At in superiore
Germania Cæcina decora juventa, corpore ingens, animi
immodicus, scito sermone, erecto incessu studia militum
2 illexerat. Hunc juvenem Galba, quæstorem in Bætica,
impigre in partes suas transgressum legioni præposuit;
mox compertum publicam pecuniam avertisse, ut pe-
3 culatorem flagitari jussit. Cæcina ægre passus miscere
cuncta et privata vulnera rei publicæ malis operire
4 statuit. Nec deerant in exercitu semina discordiæ,
quod et bello adversus Vindicem universus affuerat,
nec nisi occiso Nerone translatus in Galbam, atque in
eo ipso sacramento vexillis inferioris Germaniæ præ-
5 ventus erat. Et Treveri ac Lingones, quasque alias
civitates atrocibus edictis aut damno finium Galba
perculerat, hibernis legionum propius miscentur; unde
seditiosa colloquia, et inter paganos corruptior miles,
54 et in Verginium favor cuicunque alii profuturus. Miserat civitas Lingonum vetere instituto dona legio-
2 nibus, dextras, hospitii insigne. Legati eorum in

squalorem mæstitiamque compositi, per principia per
contubernia modo suas injurias modo vicinarum civita-
tium præmia, et ubi pronis militum auribus accipiebantur,
ipsius exercitus pericula et contumelias conquerentes
accendebant animos. Nec procul seditione aberant, 3
cum Hordeonius Flaccus abire legatos, utque occultior
digressus esset, nocte castris excedere jubet. Inde 4
atrox rumor, affirmantibus plerisque interfectos, ac nisi
ipsi consulerent, fore ut acerrimi militum et præsentia
conquesti per tenebras et inscitiam ceterorum occide-
rentur. Obstringuntur inter se tacito fœdere legiones. 5
Adsciscitur auxiliorum miles, primo suspectus tanquam
circumdatis cohortibus alisque impetus in legiones pa-
raretur, mox eadem acrius volvens, faciliore inter malos
consensu ad bellum quam in pace ad concordiam.
Inferioris tamen Germaniæ legiones sollemni Kalendarum 55
Januariarum sacramento pro Galba adactæ, multa cuncta-
tione et raris primorum ordinum vocibus, ceteri silentio
proximi cujusque audaciam exspectantes, insita morta-
libus natura, propere sequi quæ piget inchoare. Sed 2
ipsis legionibus inerat diversitas animorum. Primani
quintanique turbidi adeo ut quidam saxa in Galbæ ima-
gines jecerint: quinta decima ac sexta decima legiones
nihil ultra fremitum et minas ausæ initium erumpendi
circumspectabant. At in superiore exercitu quarta ac 3
duodevicesima legiones, isdem hibernis tendentes, ipso
Kalendarum Januariarum die dirumpunt imagines Galbæ,
quarta legio promptius, duodevicesima cunctanter, mox
consensu. Ac ne reverentiam imperii exuere viderentur, 4
senatus populique Romani obliterata jam nomina sa-
cramento advocabant, nullo legatorum tribunorumve
pro Galba nitente, quibusdam, ut in tumultu, notabilius
turbantibus. Non tamen quisquam in modum concionis 5

aut suggestu locutus. Neque enim erat adhuc cui im-
56 putaretur. Spectator flagitii Hordeonius Flaccus consularis legatus aderat, non compescere ruentes, non retinere dubios, non cohortari bonos ausus, sed segnis,
2 pavidus et socordia innocens. Quatuor centuriones duodevicesimæ legionis, Nonius Receptus, Donatius Valens, Romilius Marcellus, Calpurnius Repentinus, cum protegerent Galbæ imagines, impetu militum ab-
3 repti vinctique. Nec cuiquam ultra fides aut memoria prioris sacramenti, sed quod in seditionibus accidit, unde plures erant, omnes fuere.

Nocte quæ Kalendas Januarias secuta est, in coloniam Agrippinensem aquilifer quartæ legionis epulanti Vitellio nuntiat quartam et duodevicesimam legiones, projectis Galbæ imaginibus, in senatus ac populi Ro-
4 mani verba jurasse. Id sacramentum inane visum: occupari nutantem fortunam et offerri principem pla-
5 cuit. Missi a Vitellio ad legiones legatosque qui descivisse a Galba superiorem exercitum nuntiarent: proinde aut bellandum adversus desciscentes, aut, si concordia et pax placeat, faciendum imperatorem; et
57 minore discrimine sumi principem quam quæri. Proxima legionis primæ hiberna erant, et promptissimus e
2 legatis Fabius Valens. Is die proximo coloniam Agrippinensem cum equitibus legionis auxiliariorumque gres-
3 sus imperatorem Vitellium consalutavit. Secutæ ingenti certamine ejusdem provinciæ legiones; et superior exercitus, speciosis senatus populique Romani nominibus relictis, tertium Nonas Januarias Vitellio accessit.
4 Scires illum priore biduo non penes rem publicam fuisse. Ardorem exercituum Agrippinenses Treviri Lingones æquabant, auxilia equos arma pecunias offerentes, ut quisque corpore opibus ingenio validus.

Nec principes modo coloniarum aut castrorum, quibus 5
præsentia ex affluenti et parta victoria magnæ spes:
sed manipuli quoque et gregarius miles viatica sua et
balteos phalerasque, insignia armorum argento decora,
loco pecuniæ tradebant, instinctu et impetu et avaritia.
Igitur laudata militum alacritate, Vitellius ministeria 58
principatus, per libertos agi solita, in equites Romanos dis-
ponit; vacationes centurionibus ex fisco numerat; sævi-
tiam militum plerosque ad pœnam exposcentium sæpius
approbat, partim simulatione vinculorum frustratur.
Pompeius Propinquus, procurator Belgicæ, statim inter- 2
fectus. Julium Burdonem, Germanicæ classis præfec-
tum, astu subtraxit. Exarserat in eum iracundia exer- 3
citus, tanquam crimen ac mox insidias Fonteio Capi-
toni struxisset. Grata erat memoria Capitonis; et apud 4
sævientes occidere palam, ignoscere nonnisi fallendo lice-
bat. Ita in custodia habitus, et post victoriam demum, 5
stratis jam militum odiis, dimissus est. Interim, ut pia-
culum, objicitur centurio Crispinus; sanguine Capitonis
se cruentaverat; eoque et postulantibus manifestior et
punienti vilior fuit. Julius deinde Civilis periculo exemp- 59
tus, præpotens inter Batavos, ne supplicio ejus ferox gens
alienaretur. Et erant in civitate Lingonum octo Bata- 2
vorum cohortes, quartæ decimæ legionis auxilia, tum dis-
cordia temporum a legione digressæ, prout inclinâssent,
grande momentum sociæ aut adversæ. Nonium, Dona- 3
tium, Romilium, Calpurnium, centuriones, de quibus su-
pra retulimus, occidi jussit, damnatos fidei crimine, gra-
vissimo inter desciscentes. Accessere partibus Valerius 4
Asiaticus, Belgicæ provinciæ legatus, quem mox Vitellius
generum adscivit, et Junius Blæsus, Lugdunensis Galliæ
rector, cum Italica legione et ala Taurina, Lugduni
tendentibus. Nec in Ræticis copiis mora, quo minus 5

statim adjungerentur. Ne in Britannia quidem dubitatum.

60 Præerat Trebellius Maximus, per avaritiam ac sordes
contemptus exercitui invisusque. Accendebat odium ejus
Roscius Cælius legatus vicesimæ legionis, olim discors,
sed occasione civilium armorum atrocius proruperat.
2 Trebellius seditionem et confusum ordinem disciplinæ
Cælio, spoliatas et inopes legiones Cælius Trebellio
objectabat, cum interim fœdis legatorum certaminibus
modestia exercitus corrupta, eoque discordiæ ventum ut
auxiliarium quoque militum conviciis proturbatus, et
aggregantibus se Cælio cohortibus alisque, desertus
3 Trebellius ad Vitellium perfugerit. Quies provinciæ
quanquam remoto consulari mansit: rexere legati legionum, pares jure, Cælius audendo potentior.

61 Adjuncto Britannico exercitu, ingens viribus opibusque Vitellius duos duces, duo itinera bello destinavit.
Fabius Valens allicere, vel, si abnuerent, vastare Gallias,
et Cottianis Alpibus Italiam irrumpere, Cæcina propiore
2 transitu, Pœninis jugis degredi jussus. Valenti inferioris
exercitus electi, cum aquila quintæ legionis et cohortibus
alisque, ad quadraginta millia armatorum data; triginta
millia Cæcina e superiore Germania ducebat, quorum
3 robur legio una, prima et vicesima, fuit. Addita utrique
Germanorum auxilia, e quibus Vitellius suas quoque
62 copias supplevit, tota mole belli secuturus. Mira inter
exercitum imperatoremque diversitas. Instare miles,
arma poscere, dum Galliæ trepident, dum Hispaniæ
2 cunctentur. Non obstare hiemem neque ignavæ pacis
moras. Invadendam Italiam, occupandam urbem. Nihil in discordiis civilibus festinatione tutius, ubi facto
3 magis quam consulto opus esset. Torpebat Vitellius,
et fortunam principatus inerti luxu ac prodigis epulis
præsumebat, medio diei temulentus et sagina gravis,

cum tamen ardor et vis militum ultro ducis munia
implebat, ut si adesset imperator et strenuis vel ignavis
spem metumque adderet. Instructi intentique signum 4
profectionis exposcunt. Nomen *Germanici* Vitellio statim additum: Cæsarem se appellari etiam victor prohibuit. Lætum augurium Fabio Valenti exercituique, 5
quem in bellum agebat, ipso profectionis die aquila leni
meatu, prout agmen incederet, velut dux viæ prævolavit; longumque per spatium is gaudentium militum
clamor, ea quies interritæ alitis fuit, ut haud dubium
magnæ et prosperæ rei omen acciperetur. Et Treviros 63
quidem, ut socios, securi adiere. Divoduri (Mediomatricorum id oppidum est,) quanquam omni comitate
exceptos subitus pavor terruit, raptis derepente armis
ad cædem innoxiæ civitatis, non ob prædam aut spoliandi
cupidinem, sed furore et rabie et causis incertis, eoque
difficilioribus remediis, donec precibus ducis mitigati ab
excidio civitatis temperavere. Cæsa tamen ad quatuor 2
millia hominum. Isque terror Gallias invasit, ut venienti
mox agmini universæ civitates cum magistratibus et precibus occurrerent, stratis per vias feminis puerisque, quæque alia placamenta hostilis iræ, non quidem in bello
sed pro pace, tendebantur. Nuntium de cæde Galbæ et 64
imperio Othonis Fabius Valens in civitate Leucorum
accepit. Nec militum animus in gaudium aut formidine 2
permotus: bellum volvebat. Gallis cunctatio exempta,
et in Othonem ac Vitellium odium par, ex Vitellio
et metus. Proxima Lingonum civitas erat, fida par- 3
tibus. Benigne excepti modestia certavere. Sed brevis
lætitia fuit cohortium intemperie, quas a legione quarta
decima, ut supra memoravimus, digressas exercitui suo
Fabius Valens adjunxerat. Jurgia primum, mox rixa 4
inter Batavos et legionarios, dum his aut illis studia

militum aggregantur, prope in prælium exarsere, ni
Valens animadversione paucorum oblitos jam Batavos
5 imperii admonuisset. Frustra adversus Æduos quæsita
belli causa: jussi pecuniam atque arma deferre, gratuitos
6 insuper commeatus præbuere. Quod Ædui formidine,
Lugdunenses gaudio fecere. Sed legio Italica et ala
Taurina abductæ: cohortem duodevicesimam Lugduni,
7 solitis sibi hibernis, relinqui placuit. Manlius Valens
legatus Italicæ legionis, quanquam bene de partibus
8 meritus, nullo apud Vitellium honore fuit. Secretis eum
criminationibus infamaverat Fabius ignarum et, quo
incautior deciperetur, palam laudatum.

65 Veterem inter Lugdunenses *et Viennenses* discordiam
proximum bellum accenderat. Multæ in vicem clades,
crebrius infestiusque quam ut tantum propter Neronem
2 Galbamque pugnaretur. Et Galba reditus Lugdunen-
sium occasione iræ in fiscum verterat; multus contra
3 in Viennenses honor. Unde æmulatio et invidia et uno
amne discretis connexum odium. Igitur Lugdunenses
exstimulare singulos militum et in eversionem Viennen-
sium impellere, obsessam ab illis coloniam suam, adjutos
Vindicis conatus, conscriptas nuper legiones in præsi-
4 dium Galbæ referendo. Et ubi causas odiorum præ-
tenderant, magnitudinem prædæ ostendebant. Nec
jam secreta exhortatio, sed publicæ preces: irent ul-
5 tores, exscinderent sedem Gallici belli. Cuncta illic
externa et hostilia: se coloniam Romanam et partem
exercitus et prosperarum adversarumque rerum socios.
66 Si fortuna contra daret, iratis ne relinquerentur. His
et pluribus in eundem modum perpulerant, ut ne legati
quidem ac duces partium restingui posse iracundiam
exercitus arbitrarentur, cum haud ignari discriminis sui
Viennenses, velamenta et infulas præferentes, ubi agmen

incesserat, arma, genua, vestigia prensando flexere mili-
tum animos. Addidit Valens trecenos singulis militibus 2
sestertios. Tum vetustas dignitasque coloniæ valuit,
et verba Fabii salutem incolumitatemque Viennensium
commendantis æquis auribus accepta. Publice tamen 3
armis multati, privatis et promiscuis copiis juvere mili-
tem. Sed fama constans fuit ipsum Valentem magna 4
pecunia emptum. Is diu sordidus, repente dives muta-
tionem fortunæ male tegebat, accensis egestate longa
cupidinibus immoderatus, et inopi juventa senex pro-
digus. Lento deinde agmine per fines Allobrogum ac 5
Vocontiorum ductus exercitus, ipsa itinerum spatia
et stativorum mutationes venditante duce, fœdis pac-
tionibus adversus possessores agrorum et magistratus
civitatum, adeo minaciter ut Luco (municipium id Vo-
contiorum est,) faces admoverit, donec pecunia mitiga-
retur. Quoties pecuniæ materia deesset, stupris et 6
adulteriis exorabatur. Sic ad Alpes perventum.

Plus prædæ ac sanguinis Cæcina hausit. Irritaverant 67
turbidum ingenium Helvetii, Gallica gens, olim armis
virisque, mox memoria nominis clara, de cæde Galbæ
ignari et Vitellii imperium abnuentes. Initium bello 2
fuit avaritia ac festinatio unetvicesimæ legionis. Ra-
puerant pecuniam missam in stipendium castelli, quod
olim Helvetii suis militibus ac stipendiis tuebantur.
Ægre id passi Helvetii, interceptis epistolis quæ nomine 3
Germanici exercitus ad Pannonicas legiones ferebantur,
centurionem et quosdam militum in custodia retinebant.
Cæcina belli avidus proximam quamque culpam, ante- 4
quam pæniteret, ultum ibat. Mota propere castra,
vastati agri, direptus longa pace in modum municipii
exstructus locus, amœno salubrium aquarum usu fre-
quens. Missi ad Rætica auxilia nuntii, ut versos in 5

68 legionem Helvetios a tergo aggrederentur. Illi ante
discrimen feroces, in periculo pavidi, quanquam primo
tumultu Claudium Severum ducem legerant, non arma
noscere, non ordines sequi, non in unum consulere.
2 Exitiosum adversus veteranos prœlium, intuta obsidio
dilapsis vetustate mœnibus. Hinc Cæcina cum valido
exercitu, inde Ræticæ alæ cohortesque et ipsorum Ræ-
torum juventus, sueta armis et more militiæ exercita.
3 Undique populatio et cædes. Ipsi *in* medio vagi,
abjectis armis, magna pars saucii aut palantes, in montem
4 Vocetium perfugere. Ac statim immissa cohorte Thra-
cum depulsi, et, consectantibus Germanis Rætisque, per
5 silvas atque in ipsis latebris trucidati. Multa hominum
millia cæsa, multa sub corona venumdata. Cumque
dirutis omnibus Aventicum gentis caput justo agmine
peteretur, missi qui dederent civitatem; et deditio
6 accepta. In Julium Alpinum e principibus, ut concito-
rem belli, Cæcina animadvertit: cæteros veniæ vel sæ-
69 vitiæ Vitellii reliquit. Haud facile dictu est, legati
Helvetiorum minus placabilem imperatorem an militem
2 invenerint. Civitatis excidium poscunt, tela ac manus
in ora legatorum intentant. Ne Vitellius quidem minis
ac verbis temperabat, cum Claudius Cossus, unus ex
legatis, notæ facundiæ, sed dicendi artem apta trepi-
datione occultans atque eo validior, militis animum
mitigavit, ut est mos vulgo, mutabilem subitis et tam
pronum in misericordiam quam immodicus sævitia fuerat.
3 Effusis lacrimis, et meliora constantius postulando, im-
70 punitatem salutemque civitati impetravere. Cæcina
paucos in Helvetiis moratus dies, dum sententiæ Vitellii
certior fieret, simul transitum Alpium parans, lætum ex
Italia nuntium accipit, alam Silianam circa Padum
2 agentem sacramento Vitellii accessisse. Proconsulem

Vitellium Siliani in Africa habuerant; mox a Nerone, ut in Ægyptum præmitterentur, exciti, et ob bellum Vindicis revocati, ac tum in Italia manentes, instinctu decurionum, qui Othonis ignari, Vitellio obstricti robur adventantium legionum et famam Germanici exercitus attollebant, transiere in partes, et ut donum aliquod novo principi, firmissima Transpadanæ regionis municipia Mediolanum ac Novariam et Eporediam ac Vercellas
adjunxere. Id Cæcinæ per ipsos compertum. Et quia 3
præsidio alæ unius latissima Italiæ pars defendi nequibat, præmissis Gallorum Lusitanorum Britannorumque cohortibus et Germanorum vexillis cum ala Petrina, ipse paululum cunctatus num Ræticis jugis in Noricum flecteret adversus Petronium †urbi *(Urbicum?)* procuratorem, qui concitis auxiliis et interruptis fluminum
pontibus fidus Othoni putabatur. Sed metu ne amit- 4
teret præmissas jam cohortes alasque, simul reputans plus gloriæ retenta Italia, et ubicunque certatum foret, Noricos in cætera victoriæ præmia cessuros, Pœnino itinere subsignanum militum et grave legionum agmen hibernis adhuc Alpibus traduxit.

Otho interim, contra spem omnium, non deliciis neque 71
desidia torpescere. Dilatæ voluptates, dissimulata luxuria, et cuncta ad decorem imperii composita. Eoque 2
plus formidinis afferebant falsæ virtutes et vitia reditura.
Marium Celsum consulem designatum, per speciem vin- 3
culorum sævitiæ militum subtractum, acciri in Capitolium jubet. Clementiæ titulus e viro claro et partibus 4
inviso petebatur. Celsus constanter servatæ erga Galbam fidei crimen confessus, exemplum ultro imputavit.
Nec Otho quasi ignosceret, sed ne hostes metueret 5
conciliationis adhibens, statim inter intimos amicos habuit, et mox bello inter duces delegit. Mansitque 6

Celso, velut fataliter, etiam pro Othone fides integra et
7 infelix. Læta primoribus civitatis, celebrata in vulgus
Celsi salus ne militibus quidem ingrata fuit, eandem
72 virtutem admirantibus cui irascebantur. Par inde ex-
ultatio disparibus causis consecuta, impetrato Tigellini
2 exitio. Sophonius Tigellinus, obscuris parentibus, fœda
pueritia, impudica senecta, præfecturam vigilum et præ-
torii et alia præmia virtutum quia velocius erat vitiis
adeptus, crudelitatem mox, deinde avaritiam et virilia
scelera exercuit, corrupto ad omne facinus Nerone,
quædam ignaro ausus, ac postremo ejusdem desertor ac
3 proditor. Unde non alium pertinacius ad pœnam fla-
gitavere, diverso affectu, quibus odium Neronis inerat
4 et quibus desiderium. Apud Galbam Titi Vinii potentia
defensus, prætexentis servatam ab eo filiam. Et haud
dubie servaverat, non clementia, quippe tot interfectis,
sed effugium in futurum, quia pessimus quisque, diffi-
dentia præsentium mutationem pavens, adversus publi-
cum odium privatam gratiam præparat; unde nulla inno-
5 centiæ cura, sed vices impunitatis. Eo infensior populus,
addita ad vetus Tigellini odium recenti Titi Vinii invidia,
concurrere e tota urbe in Palatium ac fora, et ubi plurima
vulgi licentia, in circum ac theatra effusi seditionis voci-
bus obstrepere; donec Tigellinus, accepto apud Sinues-
sanas aquas supremæ necessitatis nuntio, inter stupra
concubinarum et oscula et deformes moras, sectis nova-
cula faucibus, infamem vitam fœdavit etiam exitu sero et
73 inhonesto. Per idem tempus expostulata ad supplicium
Galvia Crispinilla variis frustrationibus et, adversa dissi-
2 mulantis principis fama, periculo exempta est. Magistra
libidinum Neronis, transgressa in Africam ad instigan-
dum in arma Clodium Macrum, famem populo Romano
haud obscure molita, totius postea civitatis gratiam

obtinuit, consulari matrimonio subnixa et apud Galbam
Othonem Vitellium illæsa, mox potens pecunia et orbi-
tate, quæ bonis malisque temporibus juxta valent.

Crebræ interim, et muliebribus blandimentis infectæ, 74
ab Othone ad Vitellium epistolæ offerebant pecuniam et
gratiam et quemcunque quietis locum prodigæ vitæ
legisset. Paria Vitellius ostentabat, primo mollius, 2
stulta utrinque et indecora simulatione: mox, quasi
rixantes, stupra et flagitia in vicem objectavere, neuter
falso. Otho, revocatis quos Galba miserat legatis, rursus 3
alios ad utrumque Germanicum exercitum et ad legionem
Italicam easque quæ Lugduni agebant copias specie se-
natus misit. Legati apud Vitellium remansere, promptius 4
quam ut retenti viderentur. Prætoriani, quos per si-
mulationem officii legatis Otho adjunxerat, remissi ante-
quam legionibus miscerentur. Addidit epistolas Fabius 5
Valens, nomine Germanici exercitus, ad prætorias et
urbanas cohortes, de viribus partium magnificas et con-
cordiam offerentes. Increpabat ultro quod tanto ante 6
traditum Vitellio imperium ad Othonem vertissent.
Ita promissis simul ac minis tentabantur, ut bello impa- 75
res, in pace nihil amissuri. Neque ideo prætorianorum
fides mutata. Sed insidiatores ab Othone in Germa- 2
niam, a Vitellio in urbem missi. Utrisque frustra fuit,
Vitellianis impune, per tantam hominum multitudinem
mutua ignorantia fallentibus: Othoniani novitate vul-
tus, omnibus in vicem gnaris, prodebantur. Vitellius li- 3
teras ad Titianum fratrem Othonis composuit, exitium
ipsi filioque ejus minitans, ni incolumes sibi mater ac
liberi servarentur. Et stetit domus utraque, sub Othone 4
incertum an metu: Vitellius victor clementiæ gloriam
tulit. Primus Othoni fiduciam addidit ex Illyrico nun- 76
tius, jurâsse in eum Dalmatiæ ac Pannoniæ et Mœsiæ

2 legiones. Idem ex Hispania allatum, laudatusque per edictum Cluvius Rufus: et statim cognitum est con-
3 versam ad Vitellium Hispaniam. Ne Aquitania quidem, quanquam ab Julio Cordo in verba Othonis obstricta,
4 diu mansit. Nusquam fides aut amor: metu ac necessitate huc illuc mutabantur. Eadem formido provinciam Narbonensem ad Vitellium vertit, facili transitu ad
5 proximos et validiores. Longinquæ provinciæ, et quicquid armorum mari dirimitur, penes Othonem manebant, non partium studio; sed erat grande momentum in nomine urbis ac prætexto senatus, et occupaverat ani-
6 mos prior auditus. Judaicum exercitum Vespasianus, Syriæ legiones Mucianus sacramento Othonis adegere.
7 Simul Ægyptus omnesque versæ in Orientem provinciæ nomine ejus tenebantur. Idem Africæ obsequium,
8 initio Carthagine orto. Neque exspectata Vipstani Aproniani proconsulis auctoritate, Crescens Neronis libertus (nam et hi malis temporibus partem se rei publicæ faciunt,) epulum plebi, ob lætitiam recentis imperii, obtulerat, et populus pleraque sine modo festi-
9 navit. Carthaginem cæteræ civitates secutæ.

77 Sic distractis exercitibus ac provinciis, Vitellio quidem ad capessendam principatus fortunam bello opus erat; Otho ut in multa pace munia imperii obibat, quædam ex dignitate rei publicæ, pleraque contra decus ex præ-
2 senti usu properando. Consul cum Titiano fratre in Kalendas Martias ipse; proximos menses Verginio destinat ut aliquod exercitui Germanico delenimentum.
3 Jungitur Verginio Pompeius Vopiscus prætexto veteris amicitiæ; plerique Viennensium honori datum inter-
4 pretabantur. Cæteri consulatus ex destinatione Neronis aut Galbæ mansere, Cælio ac Flavio Sabinis in Julias, Arrio Antonino et Mario Celso in Septembres; quorum

honori ne Vitellius quidem victor intercessit. Sed Otho 5
pontificatus auguratusque honoratis jam senibus cumu-
lum dignitatis addidit; aut recens ab exsilio reversos
nobiles adulescentulos avitis ac paternis sacerdotiis in
solatium recoluit. Redditus Cadio Rufo, Pedio Blæso, 6
Sævino Pomptinio senatorius locus. Repetundarum
criminibus sub Claudio ac Nerone ceciderant: placuit
ignoscentibus verso nomine, quod avaritia fuerat, videri
majestatem, cujus tum odio etiam bonæ leges peribant.
Eadem largitione civitatum quoque ac provinciarum 78
animos aggressus, Hispaliensibus et Emeritensibus fa-
miliarum adjectiones, Lingonibus universis civitatem
Romanam, provinciæ Bæticæ Maurorum civitates dono
dedit; nova jura Cappadociæ, nova Africæ, ostenta
magis quam mansura. Inter quæ, necessitate præsen- 2
tium rerum et instantibus curis excusata, ne tum quidem
immemor amorum, statuas Poppææ per senatus con-
sultum reposuit. Creditus est etiam de celebranda 3
Neronis memoria agitavisse, spe vulgum alliciendi. Et
fuere qui imagines Neronis proponerent; atque etiam
Othoni quibusdam diebus populus et miles, tanquam
nobilitatem ac decus adstruerent, "Neroni Othoni," ac-
clamavit. Ipse in suspenso tenuit, vetandi metu vel 4
agnoscendi pudore.

Conversis ad civile bellum animis externa sine cura 79
habebantur. Eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens,
priore hieme cæsis duabus cohortibus, magna spe ad
Mœsiam irruperant, novem millia equitum, ex ferocia
et successu prædæ magis quam pugnæ intenta. Igitur 2
vagos et incuriosos tertia legio, adjunctis auxiliis, repente
invasit. Apud Romanos omnia prælio apta: Sarmatæ 3
dispersi aut cupidine prædæ graves onere sarcinarum, et
lubrico itinerum adempta equorum pernicitate, velut

4 vincti cædebantur. Namque mirum dictu ut sit omnis
Sarmatarum virtus velut extra ipsos: nihil ad pedes-
trem pugnam tam ignavum; ubi per turmas advenere,
5 vix ulla acies obstiterit. Sed tum humido die et soluto
gelu neque conti neque gladii, quos prælongos utraque
manu regunt, usui, lapsantibus equis et cataphractarum
6 pondere. Id principibus et nobilissimo cuique tegimen,
ferreis laminis aut præduro corio consertum, ut adversus
ictus impenetrabile, ita impetu hostium provolutis inha-
bile ad resurgendum: simul altitudine et mollitia nivis
7 hauriebantur. Romanus miles facilis lorica et missili
pilo aut lanceis assultans, ubi res posceret, levi gladio
inermem Sarmatam (neque enim scuto defendi mos est,)
cominus fodiebat, donec pauci, qui prælio superfuerant,
paludibus abderentur: ibi sævitia hiemis *et vi* vulne-
8 rum absumpti. Postquam id Romæ compertum, M.
Aponius Mœsiam obtinens triumphali statua, Fulvius
Aurelius et Julianus Titius ac Numisius Lupus legati
legionum consularibus ornamentis donantur, læto Othone
et gloriam in se trahente, tanquam et ipse felix bello, et
suis ducibus suisque exercitibus rem publicam auxisset.

80 Parvo interim initio, unde nihil timebatur, orta seditio
prope urbi excidio fuit. Septimam decimam cohortem
e colonia Ostiensi in urbem acciri Otho jusserat; ar-
mandæ ejus cura Vario Crispino, tribuno e prætorianis,
2 data. Is quo magis vacuus quietis castris jussa exse-
queretur, vehicula cohortis incipiente nocte onerari,
3 aperto armamentario, jubet. Tempus in suspicionem,
causa in crimen, affectatio quietis in tumultum evaluit;
et visa inter temulentos arma cupidinem sui movere.
Fremit miles, et tribunos centurionesque proditionis ar-
guit, tanquam familiæ senatorum ad perniciem Othonis
armarentur, pars ignari et vino graves, pessimus quis-

que in occasionem prædarum, vulgus, ut mos est, cujus-
cunque motus novi cupidum: et obsequia meliorum
nox abstulerat. Resistentem seditioni tribunum et seve-
ris simos centurionum obtruncant: rapta arma, nudati
gladii: insidentes equis urbem ac Palatium petunt.
Erat Othoni celebre convivium primoribus feminis vi- 81
risque; qui trepidi, fortuitusne militum furor an dolus
imperatoris, manere ac deprehendi an fugere et dispergi
periculosius foret, modo constantiam simulare, modo
formidine detegi, simul Othonis vultum intueri. Utque 2
evenit, inclinatis ad suspicionem mentibus, cum timeret
Otho, timebatur. Sed haud secus discrimine senatus 3
quam suo territus, et præfectos prætorii ad mitigandas
militum iras statim miserat, et abire propere omnes e
convivio jussit. Tum vero passim magistratus, projectis 4
insignibus, vitata comitum et servorum frequentia, senes
feminæque per tenebras diversa urbis itinera, rari domos,
plurimi amicorum tecta et ut cuique humillimus cliens,
incertas latebras petivere. Militum impetus ne fo- 82
ribus quidem Palatii coërcitus, quo minus convivium
irrumperent, ostendi sibi Othonem expostulantes, vul-
nerato Julio Martiale tribuno et Vitellio Saturnino,
præfecto legionis, dum ruentibus obsistunt. Undique 2
arma et minæ, modo in centuriones tribunosque,
modo in senatum universum, lymphatis cæco pavore
animis, et quia neminem unum destinare iræ poterant,
licentiam in omnes poscentibus, donec Otho, contra
decus imperii, toro insistens, precibus et lacrimis ægre
cohibuit, redieruntque in castra inviti neque innocentes.
Postera die velut capta urbe clausæ domus, rarus per 3
vias populus, mæsta plebs; dejecti in terram militum
vultus, ac plus tristitiæ quam pænitentiæ. Manipulatim 4
allocuti sunt Licinius Proculus et Plotius Firmus præ-

fecti, ex suo quisque ingenio mitius aut horridius. Finis
sermonis in eo ut quina millia nummum singulis militibus
5 numerarentur. Tum Otho ingredi castra ausus: atque
illum tribuni centurionesque circumsistunt, abjectis mili-
6 tiæ insignibus otium et salutem flagitantes. Sensit
invidiam miles, et compositus in obsequium auctores
83 seditionis ad supplicium ultro postulabat. Otho, quan-
quam turbidis rebus et diversis militum animis, cum
optimus quisque remedium præsentis licentiæ posceret,
vulgus, et plures seditionibus et ambitioso imperio læti,
per turbas et raptus facilius ad civile bellum impelleren-
tur; simul reputans non posse principatum scelere
quæsitum subita modestia et prisca gravitate retineri,
sed discrimine urbis et periculo senatus anxius, pos-
2 tremo ita disseruit:—"Neque ut affectus vestros in amo-
rem mei accenderem, commilitones, neque ut animum ad
virtutem cohortarer, (utraque enim egregie supersunt,)
sed veni postulaturus a vobis temperamentum vestræ
3 fortitudinis et erga me modum caritatis. Tumultus
proximi initium non cupiditate vel odio, quæ multos
exercitus in discordiam egere, ac ne detrectatione quidem
aut formidine periculorum: nimia pietas vestra acrius
4 quam considerate excitavit. Nam sæpe honestas rerum
causas, ni judicium adhibeas, perniciosi exitus conse-
5 quuntur. Imus ad bellum. Num omnes nuntios palam
audiri, omnia consilia cunctis præsentibus tractari ratio
rerum aut occasionum velocitas patitur? tam nescire
6 quædam milites quam scire oportet. Ita se ducum
auctoritas, sic rigor disciplinæ habet, ut multa etiam
7 centuriones tribunosque tantum juberi expediat. Si,
ubi jubeantur, quærere singulis liceat, pereunte obsequio
8 etiam imperium intercidit. An et illic nocte intempesta
rapientur arma? unus alterve perditus ac temulentus

(neque enim plures consternatione proxima insanisse
crediderim,) centurionis ac tribuni sanguine manus im-
buet, imperatoris sui tentorium irrumpet? Vos quidem 84
istud pro me: sed in discursu ac tenebris et rerum
omnium confusione patefieri occasio etiam adversus me
potest. Si Vitellio et satellitibus ejus eligendi facultas 2
detur quem nobis animum, quas mentes imprecentur,
quid aliud quam seditionem et discordiam optabunt?
ne miles centurioni, ne centurio tribuno obsequatur, hinc
confusi pedites equitesque in exitium ruamus. Parendo 3
potius, commilitones, quam imperia ducum sciscitando
res militares continentur; et fortissimus in ipso discri-
mine exercitus est, qui ante discrimen quietissimus.
Vobis arma et animus sit: mihi consilium et virtutis 4
vestræ regimen relinquite. Paucorum culpa fuit, duorum
pœna erit. Cæteri abolete memoriam fœdissimæ noctis: 5
nec illas adversus senatum voces ullus usquam exercitus
audiat. Caput imperii et decora omnium provinciarum 6
ad pœnam vocare non hercule illi, quos cum maxime
Vitellius in nos ciet, Germani audeant. Ulline Italiæ 7
alumni, et Romana vere juventus, ad sanguinem et
cædem depoposcerint ordinem, cujus splendore et gloria
sordes et obscuritatem Vitellianarum partium præstrin-
gimus? Nationes aliquas occupavit Vitellius, imaginem 8
quandam exercitus habet: senatus nobiscum est. Sic
fit ut hinc res publica, inde hostes rei publicæ con- 9
stiterint. Quid? vos pulcherrimam hanc urbem do-
mibus et tectis et congestu lapidum stare creditis?
Muta ista et inanima intercidere ac reparari promiscua
sunt: æternitas rerum et pax gentium et mea cum
vestra salus incolumitate senatus firmatur. Hunc aus- 10
picato a parente et conditore urbis nostræ institutum,
et a regibus usque ad principes continuum et im-

mortalem, sicut a majoribus accepimus, sic posteris
tradamus. Nam ut ex vobis senatores, ita ex senatori-
85 bus principes nascuntur." Et oratio ad perstringendos
mulcendosque militum animos, et severitatis modus
(neque enim in plures quam in duos animadverti jusse-
rat,) grate accepta, compositique ad præsens qui coër-
2 ceri non poterant. Non tamen quies urbis redierat:
strepitus telorum et facies belli, et militibus ut nihil in
commune turbantibus, ita sparsis per domos occulto
habitu, et maligna cura in omnes, quos nobilitas aut
opes aut aliqua insignis claritudo rumoribus objecerat.
3 Vitellianos quoque milites venisse in urbem ad studia
partium noscenda plerique credebant. Unde plena
omnia suspicionum, et vix secreta domuum sine formi-
4 dine. Sed plurimum trepidationis in publico, ut quem-
que nuntium fama attulisset, animum vultumque con-
versis, ne diffidere dubiis ac parum gaudere prosperis
5 viderentur. Coacto vero in curiam senatu arduus rerum
omnium modus, ne contumax silentium, ne suspecta
libertas. Et privato Othoni nuper atque eadem dicenti
6 nota adulatio. Igitur versare sententias et huc atque
illuc torquere, hostem et parricidam Vitellium vocantes,
providentissimus quisque vulgaribus conviciis; quidam
vera probra jacere, in clamore tamen, et ubi plurimæ
voces, aut tumultu verborum sibi ipsi obstrepentes.
86 Prodigia insuper terrebant diversis auctoribus vulgata:
in vestibulo Capitolii omissas habenas bigæ cui Victoria
institerat; erupisse cella Junonis majorem humana spe-
ciem; statuam divi Julii in insula Tiberini amnis sereno
et immoto die ab Occidente in Orientem conversam;
prolocutum in Etruria bovem, insolitos animalium
partus, et plura alia, rudibus sæculis etiam in pace ob-
2 servata, quæ nunc tantum in metu audiuntur. Sed

præcipuus et cum præsenti exitio etiam futuri pavor, subita inundatione Tiberis: qui immenso auctu, proruto ponte sublicio, ac strage obstantis molis refusus, non modo jacentia et plana urbis loca, sed secura ejusmodi casuum implevit. Rapti e publico plerique, plures in 3
tabernis et cubilibus intercepti. Fames in vulgus, inopia quæstus et penuria alimentorum. Corrupta stagnantibus aquis insularum fundamenta, dein, remeante flumine, dilapsa. Utque primum vacuus a 4
periculo animus fuit, id ipsum, quod paranti expeditionem Othoni, campus Martius et via Flaminia, iter belli, esset obstructum a fortuitis vel naturalibus causis, in prodigium et omen imminentium cladium vertebatur.

Otho, lustrata urbe, et expensis belli consiliis, quando 87
Peninæ Cottiæque Alpes et cæteri Galliarum aditus Vitellianis exercitibus claudebantur, Narbonensem Galliam aggredi statuit; classe valida et partibus fida, quod reliquos cæsorum ad pontem Milvium, et sævitia Galbæ in custodiam habitos, in numeros legionis composuerat, facta et cæteris spe honoratioris in posterum militiæ. Addidit classi urbanas cohortes et plerosque e Præ- 2
torianis, vires et robur exercitus, atque ipsis Ducibus consilium et custodes. Summa expeditionis Antonio Novello, Suedio Clementi, primipilaribus, Æmilio Pacensi, cui ademptum a Galba Tribunatum reddiderat, permissa. Curam navium Oscus libertus retinebat, ad observandam honestiorum fidem comitatus. Pedi- 3
tum equitumque copiis Suetonius Paulinus, Marius Celsus, Annius Gallus, rectores destinati. Sed plurima fides Licinio Proculo, Prætorii Præfecto. Is urbanæ 4
militiæ impiger, bellorum insolens, auctoritatem Paulini, vigorem Celsi, maturitatem Galli, ut cuique erat, crimi-

nando, quod facillimum factu est, pravus et callidus,
bonos et modestos anteibat.

88 Sepositus per eos dies Cornelius Dolabella in colo-
niam Aquinatem, neque arcta custodia, neque obscura:
nullum ob crimen, sed vetusto nomine et propin-
2 quitate Galbæ monstratus. Multos e Magistratibus,
magnam consularium partem, Otho, non participes aut
ministros bello, sed comitum specie, secum expedire
jubet: in quîs et L. Vitellium, eodem quo cæteros
3 cultu, nec ut Imperatoris fratrem, nec ut hostis. Igi-
tur mota urbis cura: nullus ordo metu aut periculo
vacuus. Primores Senatus ætate invalidi et longa pace
desides: segnis et oblita bellorum nobilitas; ignarus
militiæ Eques: quanto magis occultare et abdere pavo-
4 rem nitebantur, manifestius pavidi. Nec deerant e
contrario, qui ambitione stolida, conspicua arma, insig-
nes equos, quidam luxuriosos apparatus conviviorum et
irritamenta libidinum, ut instrumenta belli, mercaren-
5 tur. Sapientibus quietis et rei publicæ cura: levissimus
quisque et futuri improvidus, spe vana tumens: multi
afflicta fide in pace, ac turbatis rebus alacres, et per
incerta tutissimi.

89 Sed vulgus, et magnitudine nimia communium cu-
rarum expers populus, sentire paulatim belli mala,
conversa in militum usum omni pecunia, intentis ali-
mentorum pretiis: quæ motu Vindicis haud perinde
plebem attriverant, secura tum urbe et provinciali bello,
quod inter legiones Galliasque velut externum fuit.
2 Nam ex quo divus Augustus res Cæsarum composuit,
procul, et in unius solicitudinem aut decus, populus
Romanus bellaverat. Sub Tiberio et Caio tantum pacis
adversa rei publicæ pertimuere. Scriboniani contra

Claudium incepta simul audita et coërcita. Nero nun- 3
tiis magis et rumoribus quam armis depulsus. Tum
legiones classesque et, quod raro alias, prætorianus
urbanusque miles in aciem deducti: Oriens Occidens-
que et quicquid utrinque virium est, a tergo; si duci-
bus aliis bellatum foret, longo bello materia. Fuere 4
qui proficiscenti Othoni moras religionemque nondum
conditorum ancilium afferrent. Aspernatus est om-
nem cunctationem ut Neroni quoque exitiosam: et
Cæcina jam Alpes transgressus exstimulabat. Pridie 90
Idus Martias commendata patribus re publica reliquias
Neronianarum sectionum, nondum in fiscum conversas,
revocatis ab exilio concessit, justissimum donum et in
speciem magnificum, sed, festinata jam pridem exactione,
usu sterile. Mox vocata concione, majestatem urbis et 2
consensum populi ac senatus pro se attollens, adversum
Vitellianas partes modeste disseruit, inscitiam potius
legionum quam audaciam increpans, nulla Vitellii men-
tione, sive ipsius ea moderatio, seu scriptor orationis sibi
metuens contumeliis in Vitellium abstinuit, quando, ut
in consiliis militiæ Suetonio Paulino et Mario Celso,
ita in rebus urbanis Galerii Trachali ingenio Othonem
uti credebatur. Et erant qui genus ipsum orandi no- 3
scerent, crebro fori usu celebre et ad implendas populi
aures latum et sonans. Clamor vocesque vulgi, ex more
adulandi, nimiæ et falsæ. Quasi dictatorem Cæsarem 4
aut imperatorem Augustum prosequerentur, ita studiis
votisque certabant; nec metu aut amore, sed ex libidine
servitii, ut in familiis, privata cuique stimulatio et vile
jam decus publicum. Profectus Otho quietem urbis 5
curasque imperii Salvio Titiano fratri permisit.

C. CORNELII TACITI

AB EXCESSU DIVI AUGUSTI

HISTORIARUM

LIBER SECUNDUS.

---

1 Struebat jam fortuna in diversa parte terrarum
initia causasque imperio, quod varia sorte lætum rei
publicæ aut atrox, ipsis principibus prosperum aut
2 exitio fuit. Titus Vespasianus e Judæa, incolumi adhuc
Galba, missus a patre causam profectionis officium erga
principem et maturam petendis honoribus juventam
3 ferebat. Sed vulgus fingendi avidum disperserat acci-
tum in adoptionem. Materia sermonibus senium et
orbitas principis et intemperantia civitatis, donec unus
4 eligatur, multòs destinandi. Augebat famam ipsius Titi
ingenium quantæcunque fortunæ capax, decor oris cum
quadam majestate, prosperæ Vespasiani res, præsaga
responsa, et, inclinatis ad credendum animis, loco omi-
5 num etiam fortuita. Ubi Corinthi Achaiæ urbe certos
nuntios accepit de interitu Galbæ, et aderant qui arma
Vitellii bellumque affirmarent, anxius animo, paucis
6 amicorum adhibitis, cuncta utrinque perlustrat. Si
pergeret in urbem, nullam officii gratiam in alterius
honorem suscepti; ac se Vitellio sive Othoni obsidem
7 fore. Sin rediret, offensam haud dubiam victoris, sed,
incerta adhuc victoria et concedente in partes patre,

filium excusatum. Sin Vespasianus rem publicam sus- 3
ciperet, obliviscendum offensarum de bello agitantibus. His ac talibus inter spem metumque jactatum spes 2
vicit. Fuere qui accensum desiderio Berenices reginæ vertisse iter crederent. Neque abhorrebat a Berenice 2
juvenilis animus: sed gerendis rebus nullum ex eo impedimentum. Lætam voluptatibus adolescentiam egit, suo quam patris imperio modestior. Igitur oram 3
Achaiæ et Asiæ ac læva maris prævectus, Rhodum et Cyprum insulas, inde Syriam audentioribus spatiis petebat. Atque illum cupido incessit adeundi visendi- 4
que templum Paphiæ Veneris, inclitum per indigenas advenasque. Haud fuerit longum initia religionis, templi ritum, formam deæ (neque enim alibi sic habetur,) paucis disserere. Conditorem templi regem 3
Aërian vetus memoria, quidam ipsius deæ nomen id perhibent. Fama recentior tradit a Cinyra sacratum templum, deamque ipsam conceptam mari huc appulsam. Sed scientiam artemque haruspicum accitam, et Cilicem 2
Tamiram intulisse; atque ita pactum ut familiæ utriusque posteri cærimoniis præsiderent. Mox, ne honore 3
nullo regium genus peregrinam stirpem antecelleret, ipsa quam intulerant scientia hospites cessere: tantum Cinyrades sacerdos consulitur. Hostiæ, ut quisque 4
vovit, sed mares deliguntur: certissima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offundere vetitum: precibus et igne puro altaria adolentur, nec ullis imbribus, quanquam in aperto, madescunt. Simulacrum deæ non 5
effigie humana, continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metæ modo exsurgens; et ratio in obscuro. Titus, spectata opulentia donisque regum, quæque alia 4
lætum antiquitatibus Græcorum genus incertæ vetustati affingit, de navigatione primum consuluit. Postquam 2

pandi viam et mare prosperum accepit, de se per
3 ambages interrogat cæsis compluribus hostiis. Sos-
tratus (sacerdotis id nomen erat,) ubi læta et con-
gruentia exta magnisque consultis annuere deam videt,
pauca in præsens et solita respondens, petito secreto
4 futura aperit. Titus aucto animo ad patrem pervectus
suspensis provinciarum et exercituum mentibus ingens
rerum fiducia accessit.

5 Profligaverat bellum Judaicum Vespasianus, oppug-
natione Hierosolymorum reliqua, duro magis et arduo
opere ob ingenium montis et pervicaciam superstitionis,
quam quo satis virium obsessis ad tolerandas neces-
6 sitates superesset. Tres, ut supra memoravimus, ipsi
Vespasiano legiones erant, exercitæ bello: quatuor
Mucianus obtinebat in pace; sed æmulatio et proximi
exercitus gloria depulerat segnitiam, quantumque illis
roboris discrimina et labor, tantum his vigoris addiderat
7 integra quies et inexperti belli † labor (*amor?*). Auxi-
lia utrique cohortium alarumque, et classes regesque,
5 ac nomen dispari fama celebre. Vespasianus acer mi-
litiæ, anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque
consilio ac, si res posceret, manu hostibus obniti, cibo
fortuito, veste habituque vix a gregario milite discre-
pans; prorsus, si avaritia abesset, antiquis ducibus par.
2 Mucianum e contrario magnificentia et opes et cuncta
privatum modum supergressa extollebant; aptior ser-
mone, dispositu provisuque civilium rerum peritus:
egregium principatus temperamentum, si, demptis utri-
3 usque vitiis, solæ virtutes miscerentur. Cæterum hic
Syriæ, ille Judææ præpositus, vicinis provinciarum
administrationibus, invidia discordes, exitu demum
Neronis positis odiis in medium consuluere, primum
per amicos: dein præcipua concordiæ fides Titus prava

certamina communi utilitate aboleverat, natura atque
arte compositus alliciendis etiam Muciani moribus.
Tribuni centurionesque et vulgus militum industria, 4
licentia, per virtutes, per voluptates, ut cuique inge-
nium, adsciscebantur. Antequam Titus adventaret, 6
sacramentum Othonis acceperat uterque exercitus,
præcipitibus, ut assolet, nuntiis, et tarda mole civilis
belli, quod longa concordia quietus Oriens tunc primum
parabat. Namque olim validissima inter se civium 2
arma in Italia Galliave viribus Occidentis cœpta; et
Pompeio, Cassio, Bruto, Antonio, quos omnes trans
mare secutum est civile bellum, haud prosperi exitus
fuerant; auditique sæpius in Syria Judæaque Cæsares
quam inspecti. Nulla seditio legionum; tantum ad- 3
versus Parthos minæ, vario eventu. Et proximo civili
bello turbatis aliis inconcussa ibi pax; dein fides erga
Galbam. Mox, ut Othonem ac Vitellium scelestis 4
armis res Romanas raptum ire vulgatum est, ne penes
cæteros imperii præmia, penes ipsos tantum servitii
necessitas esset, fremere miles et vires suas circumspi-
cere. Septem legiones statim et cum ingentibus auxi- 5
liis Syria Judæaque; inde continua Ægyptus duæque
legiones, hinc Cappadocia Pontusque et quicquid cas-
trorum Armeniis prætenditur. Asia et cæteræ pro- 6
vinciæ nec virorum inopes et pecuniæ opulentæ. Quan-
tum insularum mari cingitur, et parando interim bello 7
secundum tutumque ipsum mare. Non fallebat duces
impetus militum: sed bellantibus aliis placuit exspec-
tari belli exitum. Victores victosque nunquam solida
fide coalescere. Nec referre, Vitellium an Othonem 2
superstitem fortuna faceret. Rebus secundis etiam
egregios duces insolescere: discordiam his, ignaviam,
luxuriem; et suismet vitiis alterum bello, alterum

3 victoria periturum. Igitur arma in occasionem distulere, Vespasianus Mucianusque nuper, cæteri olim mixtis consiliis; optimus quisque amore rei publicæ: multos dulcedo prædarum stimulabat, alios ambiguæ
4 domi res. Ita boni malique causis diversis, studio pari, bellum omnes cupiebant.

8 Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterritæ velut Nero adventaret, vario super exitu ejus rumore, eoque pluribus vivere eum fingentibus creden-
2 tibusque. Cæterorum casus conatusque in contextu operis dicemus: tunc servus e Ponto sive, ut alii tradidere, libertinus ex Italia, citharæ et cantus peritus, (unde illi super similitudinem oris propior ad fallendum fides,) adjunctis desertoribus quos inopia vagos ingentibus promissis corruperat, mare ingreditur; ac, vi tempestatum Cythnum insulam detrusus, et militum quosdam ex Oriente commeantium adscivit, vel abnuentes interfici jussit, et, spoliatis negotiatoribus, mancipio-
3 rum valentissimum quemque armavit. Centurionemque Sisennam, dextras, concordiæ insignia, Syriaci exercitus nomine ad prætorianos ferentem, variis artibus aggressus est, donec Sisenna, clam relicta insula, trepidus et vim
4 metuens aufugeret. Inde late terror, multis ad celebritatem nominis erectis rerum novarum cupidine et odio
9 præsentium. Gliscentem in dies famam fors discussit. Galatiam ac Pamphyliam provincias Calpurnio Asprenati regendas Galba permiserat. Datæ e classe Misenensi duæ triremes ad prosequendum, cum quibus
2 Cythnum insulam tenuit. Nec defuere qui trierarchos nomine Neronis accirent. Is, in mæstitiam compositus et fidem suorum quondam militum invocans, ut eum in
3 Syria aut Ægypto sisterent orabat. Trierarchi nutantes, seu dolo, alloquendos sibi milites et paratis omnium

animis reversuros firmaverunt. Sed Asprenati cuncta 4
ex fide nuntiata; cujus cohortatione expugnata navis
et interfectus quisquis ille erat. Corpus, insigne oculis 5
comaque et torvitate vultus, in Asiam atque inde Romam
pervectum est.

In civitate discordi, et ob crebras principum mutatio- 10
nes inter libertatem ac licentiam incerta, parvæ quoque
res magnis motibus agebantur. Vibius Crispus, pecunia, 2
potentia, ingenio, inter claros magis quam inter bonos, An-
nium Faustum, equestris ordinis, qui temporibus Neronis
delationes factitaverat, ad cognitionem senatus vocabat.
Nam recens, Galbæ principatu, censuerant patres ut 3
accusatorum causæ noscerentur. Id senatus consultum
varie jactatum et, prout potens vel inops reus inciderat,
infirmum aut validum retinebatur. Ad hoc terroris et 4
propria vi Crispus incubuerat delatorem fratris sui
pervertere; traxeratque magnam senatus partem, ut
indefensum et inauditum dedi ad exitium postularent.
Contra apud alios nihil æque reo proderat quam nimia 5
potentia accusatoris: dari tempus, edi crimina, quamvis
invisum ac nocentem more tamen audiendum, censebant.
Et valuere primo, dilataque in paucos dies cognitio.
Mox damnatus est Faustus, nequaquam eo assensu 6
civitatis quem pessimis moribus meruerat. Quippe
ipsum Crispum easdem accusationes cum præmio exer-
cuisse meminerant, nec pœna criminis sed ultor displi-
cebat.

Læta interim Othoni principia belli, motis ad impe- 11
rium ejus e Dalmatia Pannoniaque exercitibus. Fuere 2
quatuor legiones, e quibus bina millia præmissa;
ipsæ modicis intervallis sequebantur, septima a Galba
conscripta, veteranæ undecima ac tertia decima et
præcipui fama quartadecimani, rebellione Britanniæ

3 compressa. Addiderat gloriam Nero eligendo ut potis-
simos; unde longa illis erga Neronem fides et erecta in
Othonem studia. Sed quo plus virium ac roboris, e
4 fiducia tarditas inerat. Agmen legionum alæ cohortes-
que præveniebant. Et ex ipsa urbe haud spernenda
manus, quinque prætoriæ cohortes et equitum vexilla
cum legione prima, ac deforme insuper auxilium, duo
millia gladiatorum, sed per civilia arma etiam severis
5 ducibus usurpatum. His copiis rector additus Annius
Gallus, cum Vestricio Spurinna ad occupandas Padi
ripas præmissus, quoniam prima consiliorum frustra
ceciderant, transgresso jam Alpes Cæcina, quem sisti
6 intra Gallias posse speraverat. Ipsum Othonem comita-
bantur speculatorum lecta corpora, cum cæteris præ-
toriis cohortibus, veterani e prætorio, classicorum
ingens numerus. Nec illi segne aut corruptum luxu
iter, sed lorica ferrea usus est, et ante signa pedester,
12 horridus, incomptus, famæque dissimilis. Blandie-
batur cœptis fortuna, possessa per mare et naves
majore Italiæ parte penitus usque ad initium ma-
2 ritimarum Alpium. Quibus tentandis aggrediendæ-
que provinciæ Narbonensi Suedium Clementem, Anto-
nium Novellum, Æmilium Pacensem duces dederat.
3 Sed Pacensis per licentiam militum vinctus; Antonio No-
vello nulla auctoritas: Suedius Clemens ambitioso impe-
rio regebat, ut adversus modestiam disciplinæ corruptus,
4 ita præliorum avidus. Non Italia adiri nec loca sedes-
que patriæ videbantur: tanquam externa litora et urbes
hostium urere, vastare, rapere, eo atrocius quod nihil
usquam provisum adversum metus. Pleni agri, apertæ
5 domus. Occursantes domini juxta conjuges et liberos
securitate pacis et belli malo circumveniebantur. Ma-
ritimas tum Alpes tenebat procurator Marius Maturus.

Is concita gente (nec deest juventus,) arcere provinciæ finibus Othonianos intendit. Sed primo impetu cæsi 6
disjectique montani, ut quibus temere collectis, non castra, non ducem noscitantibus, neque in victoria decus esset neque in fuga flagitium. Irritatus eo 13
prælio Othonis miles vertit iras in municipium Albintimilium. Quippe in acie nihil prædæ, inopes agrestes et vilia arma; nec capi poterant, pernix genus et gnari locorum. Sed calamitatibus insontium expleta avaritia. 2
Auxit invidiam præclaro exemplo fœmina Ligus, quæ, filio abdito, cum simul pecuniam occultari milites credidissent, eoque per cruciatus interrogarent ubi filium occuleret, uterum ostendens, "latere" respondit; nec ullis deinde terroribus aut morte constantiam vocis egregiæ mutavit. Imminere provinciæ Narbonensi, in 14
verba Vitellii adactæ, classem Othonis trepidi nuntii Fabio Valenti attulere. Aderant legati coloniarum 2
auxilium orantes. Duas Tungrorum cohortes, quatuor equitum turmas, universam Trevirorum alam cum Julio Classico præfecto misit; e quibus pars in colonia Forojuliensi retenta, ne, omnibus copiis in terrestre iter versis, vacuo mari classis acceleraret. Duodecim equi- 3
tum turmæ et lecti e cohortibus adversus hostem iere; quibus adjuncta Ligurum cohors, vetus loci auxilium, et quingenti Pannonii, nondum sub signis. Nec mora 4
prælio, sed acie ita instructa ut pars classicorum, mixtis paganis, in colles mari propinquos exsurgeret, quantum inter colles ac litus æqui loci, prætorianus miles expleret, in ipso mari ut annexa classis et pugnæ parata, conversa et minaci fronte prætenderetur: Vitelliani, quibus minor peditum vis, in equite robur, Alpinos proximis jugis, cohortes densis ordinibus post equitem locant. Trevirorum turmæ obtulere se hosti incaute, cum 5

exciperet contra veteranus miles, simul a latere saxis
urgeret apta ad jaciendum etiam paganorum manus, qui
sparsi inter milites, strenui ignavique, in victoria idem
6 audebant. Additus perculsis terror invecta in terga
pugnantium classe. Ita undique clausi; deletæque
omnes copiæ forent, ni victorem exercitum attinuisset
15 obscurum noctis, obtentui fugientibus. Nec Vitelliani,
quanquam victi, quievere. Accitis auxiliis securum
hostem ac successu rerum socordius agentem invadunt.
2 Cæsi vigiles, perrupta castra, trepidatum apud naves,
donec, sidente paulatim metu, occupato juxta colle de-
3 fensi, mox irrupere. Atrox ibi cædes, et Tungrarum
cohortium præfecti, sustentata diu acie, telis obruuntur.
Ne Othonianis quidem incruenta victoria fuit, quorum
improvide secutos conversi equites circumvenerunt.
4 Ac velut pactis induciis, ne hinc classis inde eques
subitam formidinem inferrent, Vitelliani retro Antipo-
lim Narbonensis Galliæ municipium, Othoniani Albin-
gaunum interioris Liguriæ revertere.

16 Corsicam ac Sardiniam cæterasque proximi maris
insulas fama victricis classis in partibus Othonis tenuit.
Sed Corsicam prope afflixit Decumi Pacarii procuratoris
temeritas, tanta mole belli nihil in summa profutura,
2 ipsi exitiosa. Namque Othonis odio juvare Vitellium
Corsorum viribus statuit, inani auxilio, etiam si pro-
venisset. Vocatis principibus insulæ consilium aperit,
et contra dicere ausos, Claudium Pyrrhicum trierarchum
Liburnicarum ibi navium, Quintium Certum equitem
3 Romanum, interfici jubet. Quorum morte exterriti
qui aderant, simul ignara et alieni metus socia imperito-
4 rum turba, in verba Vitellii juravere. Sed ubi delectum
agere Pacarius et inconditos homines fatigare militiæ
muneribus occepit, laborem insolitum perosi infirmitatem

suam reputabant: insulam esse quam incolerent, et longe Germaniam viresque legionum; direptos vastatosque classe etiam quos cohortes alæque protegerent. Et 5
aversi repente animi; nec tamen aperta vi, aptum tempus insidiis legere. Digressis qui Pacarium frequentabant, nudus et auxilii inops balineis interficitur; trucidati et comites. Capita, ut hostium, ipsi interfectores 6
ad Othonem tulere; neque eos aut Otho præmio affecit aut puniit Vitellius, in multa colluvie rerum majoribus flagitiis permixtos.

Aperuerat jam Italiam bellumque transmiserat, ut 17
supra memoravimus, ala Siliana, nullo apud quemquam Othonis favore, nec quia Vitellium mallent: sed longa pax ad omne servitium fregerat, faciles occupantibus et melioribus incuriosos. Florentissimum Italiæ 2
latus, quantum inter Padum Alpesque camporum et urbium, armis Vitellii (namque et præmissæ a Cæcina cohortes advenerant,) tenebatur. Capta Pannoniorum cohors apud Cremonam; intercepti centum equites ac mille classici inter Placentiam Ticinumque. Quo suc- 3
cessu Vitellianus miles non jam flumine aut ripis arcebatur. Irritabat quin etiam Batavos Transrhenanosque Padus ipse; quem repente contra Placentiam transgressi, raptis quibusdam exploratoribus ita cæteros terruere ut adesse omnem Cæcinæ exercitum trepidi ac falsi nuntiarent. Certum erat Spurinnæ (is enim Pla- 18
centiam obtinebat,) necdum venisse Cæcinam, et, si propinquaret, coërcere intra munimenta militem, nec tres prætorias cohortes et mille vexillarios cum paucis equitibus veterano exercitui objicere. Sed indomitus 2
miles et belli ignarus correptis signis vexillisque ruere, et retinenti duci tela intentare, spretis centurionibus tribunisque: quin prodi Othonem et accitum Cæcinam

3 clamitabant. Fit temeritatis alienæ comes Spurinna, primo coactus, mox velle simulans, quo plus auctoritatis
19 inesset consiliis, si seditio mitesceret. Postquam in conspectu Padus et nox appetebat, vallari castra placuit. Is labor urbano militi insolitus contundit animos.
2 Tum vetustissimus quisque castigare credulitatem suam, metum ac discrimen ostendere, si cum exercitu Cæcina, patentibus campis, tam paucas cohortes circumfudisset.
3 Jamque totis castris modesti sermones, et inserentibus se centurionibus tribunisque laudari providentia ducis, quod coloniam virium et opum validam robur ac sedem
4 bello legisset. Ipse postremo Spurinna, non tam culpam exprobrans quam ratione ostendens, relictis exploratoribus cæteros Placentiam reduxit minus turbidos et
5 imperia accipientes. Solidati muri, propugnacula addita, auctæ turres, provisa parataque non arma modo sed obsequium et parendi amor; quod solum illis partibus defuit, cum virtutis haud pæniteret.

20 At Cæcina, velut relicta post Alpes sævitia ac licentia, modesto agmine per Italiam incessit. Ornatum ipsius municipia et coloniæ in superbiam trahebant, quod versicolori sagulo, bracas barbarum tegmen indutus,
2 togatos alloqueretur. Uxorem autem ejus Saloninam, quanquam in nullius injuriam insigni equo ostroque veheretur, tanquam læsi gravabantur, insita mortalibus natura recentem aliorum felicitatem acribus oculis introspicere, modumque fortunæ a nullis magis exigere
3 quam quos in æquo viderunt. Cæcina Padum transgressus, tentata Othonianorum fide per colloquium et promissa, iisdem petitus, postquam pax et concordia speciosis et irritis nominibus jactata sunt, consilia curasque in oppugnationem Placentiæ magno terrore vertit, gnarus, ut initia belli provenissent, famam in

cætera fore. Sed primus dies impetu magis quam vete- 21
rani exercitus artibus transactus: aperti incautique
muros subiere, cibo vinoque prægraves. In eo certa- 2
mine pulcherrimum amphitheatri opus, situm extra
muros, conflagravit, sive ab oppugnatoribus incensum,
dum faces et glandes et missilem ignem in obsessos
jaculantur, sive ab obsessis, dum retorta ingerunt.
Municipale vulgus, pronum ad suspiciones, fraude illata 3
ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis coloniis,
invidia et æmulatione, quod nulla in Italia moles tam
capax foret. Quocunque casu accidit, dum atrociora 4
metuebantur, in levi habitum; reddita securitate, tan-
quam nihil gravius pati potuissent, mærebant. Cæte-
rum multo suorum cruore pulsus Cæcina; et nox
parandis operibus assumpta. Vitelliani pluteos crates- 5
que et vineas suffodiendis muris protegendisque oppug-
natoribus, Othoniani sudes et immensas lapidum ac
plumbi ærisque moles perfringendis obruendisque hos-
tibus expediunt. Utrinque pudor, utrinque gloria, et 6
diversæ exhortationes, hinc legionum et Germanici
exercitus robur, inde urbanæ militiæ et prætoriarum
cohortium decus attollentium; illi ut segnem et desi-
dem et circo ac theatris corruptum militem, hi peregri-
num et externum increpabant. Simul Othonem ac 7
Vitellium celebrantes culpantesve, uberioribus inter se
probris quam laudibus stimulabantur. Vixdum orto die 22
plena propugnatoribus mœnia, fulgentes armis viris-
que campi, densum legionum agmen, sparsa auxiliorum
manus, altiora murorum sagittis aut saxis incessere,
neglecta aut ævo fluxa comminus aggredi. Ingerunt 2
desuper Othoniani pila, librato magis et certo ictu,
adversus temere subeuntes cohortes Germanorum cantu
truci et more patrio nudis corporibus super humeros

3 scuta quatientium. Legionarius pluteis et cratibus
tectus subruit muros, instruit aggerem, molitur portas.
Contra prætoriani dispositos ad id ipsum molares in-
4 genti pondere ac fragore provolvunt. Pars subeuntium
obruti; pars confixi et exsangues aut laceri, cum augeret
stragem trepidatio, eoque acrius e mœnibus vulneraren-
5 tur, rediere infracta partium fama. Et Cæcina, pudore
cœptæ temere oppugnationis, ne irrisus ac vanus iisdem
castris assideret, trajecto rursus Pado Cremonam petere
6 intendit. Tradidere sese abeunti Turullius Cerialis
cum compluribus classicis, et Julius Briganticus cum
paucis equitum, hic præfectus alæ, in Batavis genitus,
ille primipilaris, et Cæcinæ haud alienus, quod ordines
in Germania duxerat.

23 Spurinna, comperto itinere hostium, defensam Placen-
tiam quæque acta et quid Cæcina pararet, Annium
2 Gallum per literas docet. Gallus legionem primam in
auxilium Placentiæ ducebat, diffisus paucitate cohor-
tium, ne longius obsidium et vim Germanici exercitus
3 parum tolerarent. Ubi pulsum Cæcinam pergere Cre-
monam accepit, ægre coërcitam legionem et pugnandi
ardore usque ad seditionem progressam, Bedriaci sistit.
Inter Veronam Cremonamque situs est vicus, duabus
jam Romanis cladibus notus infaustusque.

4 Iisdem diebus a Marcio Macro haud procul Cremona
prospere pugnatum. Namque promptus animi Marcius
transvectos navibus gladiatores in adversam Padi ripam
5 repente effudit. Turbata ibi Vitellianorum auxilia, et,
cæteris Cremonam fugientibus, cæsi qui restiterant.
Sed repressus vincentium impetus, ne novis subsidiis
6 firmati hostes fortunam prælii mutarent. Suspectum
id Othonianis fuit, omnia ducum facta prave æstimanti-
bus. Certatim, ut quisque animo ignavus, procax ore,

Annium Gallum et Suetonium Paulinum et Marium
Celsum († nam eos quoque Otho præfecerat,) variis
criminibus incesserant. Acerrima seditionum ac dis- 6
cordiæ incitamenta interfectores Galbæ. Scelere et
metu vecordes miscere cuncta, modo palam turbidis
vocibus, modo occultis ad Othonem literis; qui humil-
limo cuique credulus, bonos metuens trepidabat, rebus
prosperis incertus et inter adversa melior. Igitur
Titianum fratrem accitum bello præposuit.

Interea Paulini et Celsi ductu res egregiæ gestæ. 24
Angebant Cæcinam nequicquam omnia cœpta et senes-
cens exercitus sui fama. Pulsus Placentia, cæsis nuper 2
auxiliis, etiam per concursum exploratorum, crebra
magis quam digna memoratu prælia, inferior, propin-
quante Fabio Valente, ne omne belli decus illuc conce-
deret, recuperare gloriam avidius quam consultius pro-
perabat. Ad duodecimum a Cremona (locus Castorum 3
vocatur,) ferocissimos auxiliarium imminentibus viæ
lucis occultos componit. Equites procedere longius
jussi, et, irritato prælio sponte refugi, festinationem
sequentium elicere, donec insidiæ coörerentur. Prodi- 4
tum id Othonianis ducibus, et curam peditum Pauli-
nus, equitum Celsus sumpsere. Tertiæ decimæ legi-
onis vexillum, quatuor auxiliorum cohortes et quin-
genti equites in sinistro locantur; aggerem viæ tres
prætoriæ cohortes altis ordinibus obtinuere; dextra
fronte prima legio incessit cum duabus auxiliaribus
cohortibus et quingentis equitibus. Super hos e præ- 5
torio auxiliisque mille equites, cumulus prosperis aut
subsidium laborantibus, ducebantur. Antequam mis- 25
cerentur acies, terga vertentibus Vitellianis, Celsus doli
prudens repressit suos. Vitelliani temere exsurgentes

cedente sensim Celso, longius secuti ultro in insidias præcipitantur. Nam a lateribus cohortes, † legionum (*legionariorum ?*) adversa frons, et subito discursu terga
2 cinxerant equites. Signum pugnæ non statim a Suetonio Paulino pediti datum. Cunctator natura, et cui cauta potius consilia cum ratione quam prospera ex casu placerent, compleri fossas, aperiri campum, pandi aciem jubebat; satis cito incipi victoriam ratus, ubi
3 provisum foret ne vincerentur. Ea cunctatione spatium Vitellianis datum in vineas, nexu traducum impeditas, refugiendi. Et modica silva adhærebat; unde rursus ausi promptissimos prætorianorum equitum interfecere. Vulneratur rex Epiphanes, impigre pro Othone pugnam
26 ciens. Tum Othonianus pedes erupit. Protrita hostium acie, versi in fugam etiam qui subveniebant. Nam Cæcina non simul cohortes sed singulas acciverat; quæ res in prælio trepidationem auxit, cum dispersos
2 nec usquam validos pavor fugientium abriperet. Orta et in castris seditio, quod non universi ducerentur. Vinctus præfectus castrorum Julius Gratus, tanquam fratri apud Othonem militanti proditionem ageret, cum fratrem ejus, Julium Frontonem tribunum, Othoniani
3 sub eodem crimine vinxissent. Cæterum ea ubique formido fuit apud fugientes, occursantes, in acie, pro vallo, ut deleri cum universo exercitu Cæcinam potuisse, ni Suetonius Paulinus receptui cecinisset, utrisque in
4 partibus percrebruerit. Timuisse se Paulinus ferebat tantum insuper laboris atque itineris, ne Vitellianus miles recens e castris fessos aggrederetur, et perculsis nullum retro subsidium foret. Apud paucos ea ducis ratio probata, in vulgus adverso rumore fuit.

27 Haud perinde id damnum Vitellianos in metum compulit quam ad modestiam composuit; nec solum apud

Cæcinam, qui culpam in militem conferebat seditioni
magis quam prælio paratum: Fabii quoque Valentis
copiæ (jam enim Ticinum venerat,) posito hostium
contemptu et recuperandi decoris cupidine reverentius
et æqualius duci parebant. Gravis alioquin seditio 2
exarserat, quam altiore initio (neque enim rerum a
Cæcina gestarum ordinem interrumpi oportuerat,) repe-
tam. Cohortes Batavorum, quas, bello Neronis a quarta 3
decima legione digressas, cum Britanniam peterent,
audito Vitellii motu in civitate Lingonum Fabio Valenti
adjunctas retulimus, superbe agebant, ut cujusque
legionis tentoria accessissent, coërcitos a se quarta-
decimanos, ablatam Neroni Italiam, atque omnem belli
fortunam in ipsorum manu sitam jactantes. Contume- 4
liosum id militibus, acerbum duci; corrupta jurgiis aut
rixis disciplina; ad postremum Valens e petulantia
etiam perfidiam suspectabat. Igitur nuntio allato 28
pulsam Trevirorum alam Tungrosque a classe Othonis,
et Narbonensem Galliam circumiri, simul cura socios
tuendi et militari astu cohortes turbidas ac, si una
forent, prævalidas dispergendi, partem Batavorum ire
in subsidium jubet. Quod ubi auditum vulgatumque, 2
mærere socii, fremere legiones. Orbari se fortissimo-
rum virorum auxilio; veteres illos et tot bellorum
victores, postquam in conspectu sit hostis, velut ex acie
abduci. Si provincia urbe et salute imperii potior sit, 3
omnes illuc sequerentur: sin victoriæ sanitas, susten-
taculum, columen in Italia verteretur, non abrumpendos,
ut corpori, validissimos artus. Hæc férociter jactando, 29
postquam, immissis lictoribus, Valens coërcere seditio-
nem cœptabat, ipsum invadunt, saxa jaciunt, fugientem
sequuntur. Spolia Galliarum et Viennensium aurum 2
et pretia laborum suorum occultare clamitantes, direptis

sarcinis, tabernacula ducis ipsamque humum pilis et
lanceis rimabantur. Nam Valens servili veste apud
3 decurionem equitum tegebatur. Tum Alfenius Varus
præfectus castrorum, deflagrante paulatim seditione,
addit consilium, vetitis obire vigilias centurionibus,
4 omisso tubæ sono, quo miles ad belli munia cietur. Igi-
tur torpere cuncti, circumspectare inter se attoniti et id
ipsum, quod nemo regeret, paventes. Silentio, patien-
tia, postremo precibus ac lacrimis veniam quærebant.
5 Ut vero deformis et flens et præter spem incolumis
Valens processit, gaudium, miseratio, favor: versi in læ-
titiam, ut est vulgus utroque immodicum. Laudantes
gratantesque circumdatum aquilis signisque in tribunal
6 ferunt. Ille utili moderatione non supplicium cujus-
quam poposcit; ac, ne dissimulans suspectior foret, pau-
cos incusavit; gnarus civilibus bellis plus militibus
30 quam ducibus licere. Munientibus castra apud Ticinum
de adversa Cæcinæ pugna allatum, et prope renovata
seditio, tanquam fraude et cunctationibus Valentis
prælio defuissent. Nolle requiem, non exspectare du-
cem, anteire signa, urgere signiferos. Rapido agmine
2 Cæcinæ junguntur. Improspera Valentis fama apud
exercitum Cæcinæ erat: expositos se tanto pauciores
integris hostium viribus querebantur, simul in suam ex-
cusationem, et adventantium robur per adulationem
3 attollentes, ne ut victi et ignavi despectarentur. Et
quanquam plus virium, prope duplicatus legionum auxi-
liorumque numerus erat Valenti, studia tamen militum
in Cæcinam inclinabant, super benignitatem animi, qua
promptior habebatur, etiam vigore ætatis, proceritate
4 corporis et quodam inani favore. Hinc æmulatio duci-
bus; Cæcina ut fœdum ac maculosum, ille ut tumidum
5 ac vanum irridebant. Sed condito odio eandem utilita-

tem fovere, crebris epistolis, sine respectu veniæ, probra Othoni objectantes, cum duces partium Othonis quamvis uberrima conviciorum in Vitellium materia abstinerent.
Sane ante utriusque exitum, quo egregiam Otho famam, 31
Vitellius flagitiosissimam meruere, minus Vitellii ignavæ voluptates quam Othonis flagrantissimæ libidines
timebantur. Addiderat huic terrorem atque odium 2
cædes Galbæ: contra illi initium belli nemo imputabat. Vitellius ventre et gula sibi inhonestus, Otho luxu, sævitia, audacia, rei publicæ exitiosior ducebatur.

Conjunctis Cæcinæ ac Valentis copiis nulla ultra 3
penes Vitellianos mora quin totis viribus certarent. Otho consultavit, trahi bellum an fortunam experiri
placeret. Tunc Suetonius Paulinus dignum fama sua 4
ratus, qua nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur, de toto genere belli censere, "festinationem
hostibus, moram ipsis utilem" disseruit: "Exercitum 32
Vitellii universum advenisse, nec multum virium a tergo, quoniam Galliæ tumeant, et deserere Rheni ripam, irrupturis tam infestis nationibus, non conducat.
Britannicum militem hoste et mari distineri; Hispanias 2
armis non ita redundare; provinciam Narbonensem incursu classis et adverso prælio contremuisse; clausam Alpibus, et nullo maris subsidio, transpadanam Italiam, atque ipso transitu exercitus vastam; non frumentum usquam exercitui, nec exercitum sine copiis retineri
posse. Jam Germanos, quod genus militum apud 3
hostes atrocissimum sit, tracto in æstatem bello, fluxis corporibus, mutationem soli cælique haud toleraturos. Multa bella, impetu valida, per tædia et moras eva-
nuisse. Contra ipsis omnia opulenta et fida, Panno- 4
niam, Mœsiam, Dalmatiam, Orientem, cum integris exercitibus, Italiam et caput rerum urbem, senatumque

et populum, nunquam obscura nomina, etsi aliquando
obumbrentur; publicas privatasque opes et immensam
pecuniam, inter civiles discordias ferro validiorem;
5 corpora militum aut Italiæ sueta aut æstibus. Objacere
flumen Padum, tutas viris murisque urbes; e quibus
nullam hosti cessuram Placentiæ defensione exploratum.
6 Proinde duceret bellum. Paucis diebus quartam de-
cimam legionem, magna ipsam fama, cum Mœsiacis
copiis affore: tum rursus deliberaturum, et, si prælium
33 placuisset, auctis viribus certaturos." Accedebat sen-
tentiæ Paulini Marius Celsus; idem placere Annio
Gallo, paucos ante dies lapsu equi afflicto, missi qui
2 consilium ejus sciscitarentur retulerant. Otho pronus
ad decertandum; frater ejus Titianus, et præfectus
prætorii Proculus, imperitia properantes, fortunam et
deos et numen Othonis adesse consiliis, affore conati-
3 bus testabantur. Neu quis obviam ire sententiæ au-
deret, in adulationem concesserant. Postquam pugnari
placitum, interesse pugnæ imperatorem an seponi
4 melius foret dubitavere. Paulino et Celso jam non
adversantibus, ne principem objectare periculis videren-
tur, iidem illi deterioris consilii auctores perpulere ut
Brixellum concederet, ac, dubiis præliorum exemptus,
5 summæ rerum et imperii se ipsum reservaret. Is
primus dies Othonianas partes afflixit. Namque et
cum ipso prætoriarum cohortium et speculatorum equi-
tumque valida manus discessit, et remanentium fractus
animus, quando suspecti duces, et Otho, cui uni apud
militem fides, dum et ipse nonnisi militibus credit,
imperia ducum *in* incerto reliquerat.

34 Nihil eorum Vitellianos fallebat, crebris, ut in civili
bello, transfugiis: et exploratores, cura diversa scisci-
2 tandi, sua non occultabant. Quieti intentique Cæcina

ac Valens, quando hostis imprudentia rueret, quod loco
sapientiæ est, alienam stultitiam opperiebantur, inchoato
ponte transitum Padi simulantes adversus oppositam
gladiatorum manum, ac ne ipsorum miles segne otium
tereret. Naves pari inter se spatio, validis utrinque 3
trabibus connexæ, adversum in flumen dirigebantur,
jactis super ancoris, quæ firmitatem pontis continerent.
Sed ancorarum funes non extenti fluitabant, ut, augescente flumine, inoffensus ordo navium attolleretur.
Claudebat pontem imposita turris et in extremam 4
navem educta, unde tormentis ac machinis hostes propulsarentur. Othoniani in ripa turrim struxerant,
saxaque et faces jaculabantur. Et erat insula amne 35
medio, in quam gladiatores, navibus molientes, Germani
nando prælabebantur. Ac forte plures transgressos,
completis Liburnicis, per promptissimos gladiatorum
Macer aggreditur. Sed neque ea constantia gladiatori- 2
bus ad prælia quæ militibus; nec perinde nutantes e
navibus quam stabili gradu e ripa vulnera dirigebant.
Et cum variis trepidantium inclinationibus mixti remiges 3
propugnatoresque turbarentur, desilire in vada ultro
Germani, retentare puppes, scandere foros, aut comminus mergere. Quæ cuncta in oculis utriusque 4
exercitus, quanto lætiora Vitellianis, tanto acrius Othoniani causam auctoremque cladis detestabantur. Et 36
prælium quidem, abreptis quæ supererant navibus, fuga
diremptum: Macer *ad* exitium poscebatur. Jamque 2
vulneratum eminus lancea strictis gladiis invaserant,
cum intercursu tribunorum centurionumque protegitur.
Nec multo post Vestricius Spurinna jussu Othonis, 3
relicto Placentiæ modico præsidio, cum cohortibus subvenit. Dein Flavium Sabinum, consulem designatum, 4
Otho rectorem copiis misit quibus Macer præfuerat,

læto milite ad mutationem ducum, et ducibus ob crebras
seditiones tam infestam militiam aspernantibus.
37 Invenio apud quosdam auctores pavore belli, seu
fastidio utriusque principis, quorum flagitia ac dedecus
apertiore in dies fama noscebantur, dubitâsse exercitus
num, posito certamine, vel ipsi in medium consultarent,
2 vel senatui permitterent legere imperatorem. Atque
eo duces Othonianos spatium ac moras suasisse, præ-
cipua spe Paulini, quod vetustissimus consularium, et
militia clarus, gloriam nomenque Britannicis expeditio-
3 nibus meruisset. Ego ut concesserim apud paucos
tacito voto quietem pro discordia, bonum et innocentem
principem pro pessimis ac flagitiosissimis expetitum,
ita neque Paulinum, qua prudentia fuit, sperâsse cor-
ruptissimo sæculo tantam vulgi moderationem reor, ut
qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis caritate
deponerent; neque aut exercitus linguis moribusque
dissonos in hunc consensum potuisse coalescere, aut
legatos ac duces, magna ex parte luxus, egestatis, scele-
rum sibi conscios, nisi pollutum obstrictumque meritis
38 suis principem passuros. Vetus ac jam pridem insita
mortalibus potentiæ cupido cum imperii magnitudine
2 adolevit erupitque. Nam rebus modicis æqualitas
facile habebatur: sed ubi, subacto orbe et æmulis
urbibus regibusve excisis, securas opes concupiscere
vacuum fuit, prima inter patres plebemque certamina
3 exarsere. Modo turbulenti tribuni, modo consules
prævalidi, et in urbe ac foro tentamenta civilium bello-
rum; mox e plebe infima C. Marius et nobilium sævis-
simus Lucius Sulla victam armis libertatem in domina-
4 tionem verterunt. Post quos Cn. Pompeius occultior,
non melior. Et nunquam postea nisi de principatu
5 quæsitum. Non discessere ab armis in Pharsalia ac

Philippis civium legiones: nedum Othonis ac Vitellii exercitus sponte posituri bellum fuerint. Eadem illos deûm ira, eadem hominum rabies, eædem scelerum causæ in discordiam egere. Quod singulis velut ictibus 6
transacta sunt bella, ignavia principum factum est. Sed me veterum novorumque morum reputatio longius tulit: nunc ad rerum ordinem venio.

Profecto Brixellum Othone honor imperii penes 39
Titianum fratrem, vis ac potestas penes Proculum præfectum. Celsus et Paulinus, cum prudentia eorum 2
nemo uteretur, inani nomine ducum alienæ culpæ prætendebantur. Tribuni centurionesque ambigui, quod, 3
spretis melioribus, deterrimi valebant. Miles alacer; qui tamen jussa ducum interpretari quam exsequi mallet. Promoveri ad quartum a Bedriaco castra 4
placuit, adeo imperite ut, quanquam verno tempore anni et tot circum amnibus, penuria aquæ fatigarentur. Ibi 5
de prælio dubitatum, Othone per literas flagitante ut maturarent, militibus ut imperator pugnæ adesset poscentibus. Plerique copias trans Padum agentes acciri 6
postulabant. Nec perinde dijudicari potest quid optimum factu fuerit, quam pessimum fuisse quod factum est. Non ut ad pugnam sed ad bellandum profecti, 40
confluentes Padi et Adduæ fluminum, sedecim inde millium spatio distantes, petebant. Celso et Paulino 2
abnuentibus militem itinere fessum, sarcinis gravem, objicere hosti, non admissuro quo minus expeditus et vix quatuor millia passuum progressus, aut incompositos in agmine, aut dispersos et vallum molientes aggrederetur, Titianus et Proculus, ubi consiliis vincerentur, ad jus imperii transibant. Aderat sane citus equo Numida 3
cum atrocibus mandatis, quibus Otho, increpita ducum

segnitia, rem in discrimen mitti jubebat, æger mora et spei impatiens.

41 Eodem die ad Cæcinam operi pontis intentum duo prætoriarum cohortium tribuni, colloquium ejus postulantes, venerunt. Audire conditiones ac reddere parabat, cum præcipites exploratores adesse hostem
2 nuntiavere. Interruptus tribunorum sermo; eoque incertum fuit, insidias an proditionem vel aliquod
3 honestum consilium cœptaverint. Cæcina, dimissis tribunis, revectus in castra, datum jussu Fabii Valentis
4 pugnæ signum et militem in armis invenit. Dum legiones de ordine agminis sortiuntur, equites prorupere; et, mirum dictu, a paucioribus Othonianis, quo minus in vallum impingerentur, Italicæ legionis virtute
5 deterriti sunt. Ea, strictis mucronibus, redire pulsos et pugnam resumere coëgit. Disposita Vitellianarum legionum acies sine trepidatione: etenim, quanquam vicino hoste, aspectus armorum densis arbustis pro-
6 hibebatur. Apud Othonianos pavidi duces, miles ducibus infensus, mixta vehicula et lixæ, et, præruptis utrinque fossis, via quieto quoque agmini angusta. Circumsistere alii signa sua, quærere alii; incertus
7 undique clamor accurrentium, vocitantium. Ut cuique audacia vel formido, in primam postremamve aciem
42 prorumpebant aut relabebantur. Attonitas subito terrore mentes falsum gaudium in languorem vertit, repertis qui descivisse a Vitellio exercitum ementirentur.
2 Is rumor, ab exploratoribus Vitellii dispersus, an in ipsa Othonis parte seu dolo seu forte surrexerit, parum compertum. Omisso pugnæ ardore Othoniani ultro salutavere; et hostili murmure excepti, plerisque suorum ignaris quæ causa salutandi, metum proditionis

fecere. Tum incubuit hostium acies, integris ordini- 3
bus, robore et numero præstantior: Othoniani, quan-
quam dispersi, pauciores, fessi, prælium tamen acriter
sumpsere. Et per locos arboribus ac vineis impeditos 4
non una pugnæ facies: comminus eminus, catervis et
cuneis concurrebant. In aggere viæ collato gradu
corporibus et umbonibus niti, omisso pilorum jactu,
gladiis et securibus galeas loricasque perrumpere: nos-
centes inter se, cæteris conspicui, in eventum totius
belli certabant. Forte inter Padum viamque, patenti 43
campo, duæ legiones congressæ sunt, pro Vitellio unet-
vicesima, cui cognomen Rapaci, vetere gloria insignis;
e parte Othonis prima Adjutrix, non ante in aciem
deducta, sed ferox et novi decoris avida. Primani, 2
stratis unetvicesimanorum principiis, aquilam abstulere;
quo dolore accensa legio et impulit rursus primanos,
interfecto Orfidio Benigno legato, et plurima signa
vexillaque ex hostibus rapuit. A parte alia propulsa 3
quintanorum impetu tertia decima legio; circumventi
plurium accursu quartadecimani. Et ducibus Othonis
jam pridem profugis, Cæcina ac Valens subsidiis suos
firmabant. Accessit recens auxilium, Varus Alfenius 4
cum Batavis, fusa gladiatorum manu, quam navibus
transvectam oppositæ cohortes in ipso flumine trucida-
verant. Ita victores latus hostium invecti. Et media 44
acie perrupta fugere passim Othoniani, Bedriacum
petentes. Immensum id spatium; obstructæ strage
corporum viæ. Quo plus cædis fuit: neque enim civi-
libus bellis capti in prædam vertuntur. Suetonius 2
Paulinus et Licinius Proculus diversis itineribus cas-
tra vitavere. Vedium Aquilam, tertiæ decimæ legio-
nis legatum, iræ militum inconsultus pavor obtulit.
Multo adhuc die vallum ingressus clamore seditioso-

rum et fugacium circumstrepitur; non probris, non
manibus abstinent; desertorem proditoremque incre-
pant, nullo proprio crimine ejus, sed more vulgi suum
3 quisque flagitium aliis objectantes. Titianum et Celsum
nox juvit, dispositis jam excubiis compressisque militi-
bus, quos Annius Gallus consilio, precibus, auctoritate
flexerat, ne super cladem adversæ pugnæ suismet ipsi
cædibus sævirent: sive finis bello venisset seu resumere
arma mallent, unicum victis in consensu levamentum.
4 Cæteris fractus animus: prætorianus miles non virtute
se sed proditione victum fremebat. Ne Vitellianis
quidem incruentam fuisse victoriam, pulso equite, rapta
legionis aquila; superesse cum ipso Othone militum
quod trans Padum fuerit; venire Mœsicas legiones;
magnam exercitus partem Bedriaci remansisse: hos
certe nondum victos, et si ita ferret, honestius in acie
5 perituros. His cogitationibus truces aut pavidi, ex-
trema desperatione ad iram sæpius quam in formidinem
stimulabantur.

45 At Vitellianus exercitus ad quintum a Bedriaco lapi-
dem consedit, non ausis ducibus eadem die oppugna-
tionem castrorum; simul voluntaria deditio sperabatur.
2 Sed expeditis, et tantum ad prælium egressis, muni-
mentum fuere arma et victoria. Postera die, haud
3 ambigua Othoniani exercitus voluntate, et qui ferociores
fuerant ad pænitentiam inclinantibus, missa legatio;
nec apud duces Vitellianos dubitatum quo minus pacem
4 concederent. Legati paulisper retenti. Ea res hæsi-
tationem attulit ignaris adhuc an impetrâssent. Mox
remissa legatione patuit vallum. Tum victi victoresque
in lacrimas effusi, sortem civilium armorum misera
5 lætitia detestantes. Iisdem tentoriis alii fratrum, alii
propinquorum vulnera fovebant. Spes et præmia in

ambiguo, certa funera et luctus, nec quisquam adeo mali expers, ut non aliquam mortem mæreret. Requi- 6
situm Orfidii legati corpus honore solito crematur; paucos necessarii ipsorum sepelivere; cæterum vulgus super humum relictum.

Opperiebatur Otho nuntium, pugnæ nequaquam tre- 46
pidus, et consilii certus. Mæsta primum fama, dein profugi e prælio perditas res patefaciunt. Non ex- 2
spectavit militum ardor vocem imperatoris. Bonum haberet animum jubebant: superesse adhuc novas vires, et ipsos extrema passuros ausurosque. Neque erat 3
adulatio: ire in aciem, excitare partium fortunam furore quodam et instinctu flagrabant. Qui procul adstiterant, tendere manus, et proximi prensare genua, promptissimo Plotio Firmo. Is prætorii præfectus identidem orabat 4
ne fidissimum exercitum, ne optime meritos milites desereret: majore animo tolerari adversa quam relinqui; fortes et strenuos etiam contra fortunam insistere spei, timidos et ignavos ad desperationem formidine properare. Quas inter voces ut flexerat vultum aut induraverat 5
Otho, clamor et gemitus. Nec prætoriani tantum, pro- 6
prius Othonis miles, sed præmissi e Mœsia eandem obstinationem adventantis exercitus, legiones Aquileiam ingressas nuntiabant; ut nemo dubitet potuisse renovari bellum atrox, lugubre, incertum victis et victoribus. Ipse, aversus a consiliis belli, "Hunc," 47
inquit, "animum, hanc virtutem vestram ultra periculis objicere nimis grande vitæ meæ pretium puto. Quanto plus spei ostenditis, si vivere placeret, tanto pulchrior mors erit. Experti in vicem sumus, ego ac fortuna. 2
Nec tempus computaveritis: difficilius est temperare felicitati, qua te non putes diu usurum. Civile bellum 3
a Vitellio cœpit, et ut de principatu certaremus armis,

initium illic fuit: ne plus quam semel certemus, penes me exemplum erit. Hinc Othonem posteritas æstimet.
4 Fruetur Vitellius fratre, conjuge, liberis: mihi non ultione neque solatiis opus est. Alii diutius imperium tenuerint: nemo tam fortiter reliquerit. An ego tantum Romanæ pubis, tot egregios exercitus sterni rursus
5 et rei publicæ eripi patiar? Eat hic mecum animus, tanquam perituri pro me fueritis. Sed este superstites. Nec diu moremur, ego incolumitatem ves-
6 tram, vos constantiam meam. Plura de extremis loqui pars ignaviæ est. Præcipuum destinationis meæ documentum habete, quod de nemine queror: nam incusare deos vel homines, ejus est qui vivere velit."
48 Talia locutus, ut cuique ætas aut dignitas, comiter appellatos, irent propere neu remanendo iram victoris asperarent, juvenes auctoritate, senes precibus movebat, placidus ore, intrepidus verbis, intempestivas suorum
2 lacrimas coërcens. Dari naves ac vehicula abeuntibus jubet; libellos epistolasque studio erga se aut in Vitellium contumeliis insignes abolet; pecunias distribuit,
3 parce, nec ut periturus. Mox Salvium Cocceianum fratris filium, prima juventa, trepidum et mærentem ultro solatus est, laudando pietatem ejus, castigando formidinem: an Vitellium tam immitis animi fore, ut pro incolumi tota domo ne hanc quidem sibi gratiam redderet? Mereri se
4 festinato exitu clementiam victoris. Non enim ultima desperatione, sed poscente prælium exercitu, remisisse rei publicæ novissimum casum. Satis sibi nominis,
5 satis posteris suis nobilitatis quæsitum. Post Julios, Claudios, Servios, se primum in familiam novam imperium intulisse. Proinde erecto animo capesseret vitam, neu patruum sibi Othonem fuisse aut oblivisceretur
49 unquam aut nimium meminisset. Post quæ, dimo-

tis omnibus, paulum requievit. Atque illum, supremas jam curas animo volutantem, repens tumultus avertit, nuntiata consternatione ac licentia militum. Namque abeuntibus exitium minitabantur, atrocissima
in Verginium vi, quem clausa domo obsidebant. In- 2
crepitis seditionis auctoribus, regressus vacavit abeuntium alloquiis, donec omnes inviolati digrederentur. Vesperascente die, sitim haustu gelidæ aquæ sedavit.
Tum allatis pugionibus, cum utrumque pertentâsset, 3
alterum capiti subdidit. Et explorato jam profectos amicos, noctem quietam, utque affirmatur, non insomnem egit. Luce prima in ferrum pectore incubuit.
Ad gemitum morientis ingressi liberti servique, et 4
Plotius Firmus prætorii præfectus unum vulnus invenere. Funus maturatum. Ambitiosis id precibus pe-
tierat, ne amputaretur caput ludibrio futurum. Tulere 5
corpus prætoriæ cohortes, cum laudibus et lacrimis,
vulnus manusque ejus exosculantes. Quidam militum 6
juxta rogum interfecere se, non noxa neque ob metum,
sed æmulatione decoris et caritate principis. Ac postea 7
promiscue Bedriaci, Placentiæ, aliisque in castris, celebra-
tum id genus mortis. Othoni sepulcrum exstructum 8
est modicum et mansurum. Hunc vitæ finem habuit
septimo et tricesimo ætatis anno. Origo illi e munici- 50
pio Ferentino, pater consularis, avus prætorius; mater-
num genus impar, nec tamen indecorum. Pueritia ac 2
juventa, qualem monstravimus. Duobus facinoribus, altero flagitiosissimo, altero egregio, tantundem apud
posteros meruit bonæ famæ quantum malæ. Ut con- 3
quirere fabulosa et fictis oblectare legentium animos procul gravitate cœpti operis crediderim, ita vulgatis
traditisque demere fidem non ausim. Die quo Bedriaci 4
certabatur, avem invisitata specie apud Regium Lepi-

dum celebri luco consedisse incolæ memorant, nec
deinde cœtu hominum aut circumvolitantium alitum
territam pulsamve, donec Otho se ipse interficeret; tum
ablatam ex oculis; et tempora reputantibus initium
finemque miraculi cum Othonis exitu competîsse.

51 In funere ejus novata luctu ac dolore militum seditio:
nec erat qui coërceret. Ad Verginium versi, modo
ut reciperet imperium, nunc ut legatione apud Cæ-
cinam ac Valentem fungeretur, minitantes orabant.
2 Verginius, per aversam domus partem furtim degressus,
3 irrumpentes frustratus est. Earum quæ Brixelli ege-
rant cohortium preces Rubrius Gallus tulit, et venia
statim impetrata, concedentibus ad victorem per Fla-
vium Sabinum iis copiis quibus præfuerat.

52 Posito ubique bello, magna pars senatus extre-
mum discrimen adiit, profecta cum Othone ab urbe,
dein Mutinæ relicta. Illuc adverso de prælio allatum.
2 Sed milites, ut falsum, rumorem aspernantes, quod in-
fensum Othoni senatum arbitrabantur, custodire ser-
mones, vultum habitumque trahere in deterius; con-
viciis postremo ac probris causam et initium cædis quæ-
rebant, cum alius insuper metus senatoribus instaret,
ne, prævalidis jam Vitellii partibus, cunctanter excepisse
3 victoriam crederentur. Ita trepidi, et utrinque anxii,
coëunt, nemo privatim expedito consilio, inter multos
societate culpæ tutior. Onerabat paventium curas ordo
Mutinensis arma et pecuniam offerendo, appellabatque
53 patres conscriptos intempestivo honore. Notabile jur-
gium fuit, quo Licinius Cæcina Marcellum Eprium ut
ambigua disserentem invasit. Nec cæteri sententias
aperiebant: sed invisum memoria delationum, exposi-
tumque ad invidiam, Marcelli nomen irritaverat Cæci-
nam, ut novus adhuc, et in senatum nuper adscitus,

magnis inimicitiis claresceret. Moderatione meliorum dirempti. Et rediere omnes Bononiam, rursus consi- 2
liaturi; simul medio temporis plures nuntii sperabantur. Bononiæ, divisis per itinera qui recentissimum 3
quemque percunctarentur, interrogatus Othonis libertus causam digressûs, habere se suprema ejus mandata respondit; ipsum viventem quidem relictum, sed sola posteritatis cura et abruptis vitæ blandimentis. Hinc 4
admiratio et plura interrogandi pudor; atque omnium animi in Vitellium inclinavere. Intererat consiliis frater 54
ejus L. Vitellius, seque jam adulantibus offerebat, cum repente Cœnus, libertus Neronis, atroci mendacio universos perculit, affirmans superventu quartæ decimæ legionis, junctis a Brixello viribus, cæsos victores, versam partium fortunam. Causa fingendi fuit, ut diplomata 2
Othonis, quæ negligebantur, lætiore nuntio revalescerent. Et Cœnus quidem rapide in urbem vectus paucos post dies jussu Vitellii pœnas luit. Senatorum pericu- 3
lum auctum, credentibus Othonianis militibus vera esse quæ afferebantur. Intendebat formidinem, quod publici consilii facie discessum Mutina, desertæque partes forent. Nec ultra in commune congressi sibi quisque 4
consuluere, donec missæ a Fabio Valente epistolæ demerent metum. Et mors Othonis quo laudabilior, eo velocius audita.

At Romæ nihil trepidationis; Ceriales ludi ex more 55
spectabantur. Ut cessisse Othonem, et a Flavio Sabino 2
præfecto urbis, quod erat in urbe militum, sacramento Vitellii adactum, certi auctores in theatrum attulerunt, Vitellio plausere; populus cum lauru ac floribus Galbæ imagines circum templa tulit, congestis in modum tumuli coronis juxta lacum Curtii, quem locum Galba

3 moriens sanguine infecerat. In senatu cuncta longis aliorum principatibus composita statim decernuntur. Additæ erga Germanicum exercitum laudes gratesque,
4 et missa legatio quæ gaudio fungeretur. Recitatæ Fabii Valentis epistolæ ad consules scriptæ haud immoderate: gratior Cæcinæ modestia fuit, quod non scripsisset.

56 Cæterum Italia gravius atque atrocius quam bello afflictabatur. Dispersi per municipia et colonias Vitelliani spoliare, rapere, vi et stupris polluere. In omne fas nefasque avidi aut venales non sacro, non profano absti-
2 nebant. Et fuere qui inimicos suos specie militum interficerent. Ipsique milites, regionum gnari, refertos agros, dites dominos in prædam aut, si repugnatum foret, ad excidium destinabant, obnoxiis ducibus et pro-
3 hibere non ausis. Minus avaritiæ in Cæcina, plus ambitionis: Valens ob lucra et quæstus infamis, eoque
4 alienæ etiam culpæ dissimulator. Jam pridem attritis Italiæ rebus, tantum peditum equitumque, vis damnaque et injuriæ ægre tolerabantur.

57 Interim Vitellius, victoriæ suæ nescius, ut ad integrum bellum reliquas Germanici exercitus vires trahebat. Pauci veterum militum in hibernis relicti, festinatis per Gallias delectibus, ut remanentium
2 legionum nomina supplerentur. Cura ripæ Hordeonio Flacco permissa; ipse e Britannico delectu octo millia sibi adjunxit. Et paucorum dierum iter progressus, prosperas apud Bedriacum res, ac morte Othonis con-
3 cidisse bellum, accepit. Vocata concione virtutem militum laudibus cumulat. Postulante exercitu ut libertum suum Asiaticum equestri dignitate donaret,
4 inhonestam adulationem compescit. Dein mobilitate ingenii, quod palam abnuerat, inter secreta convivii

largitur, honoravitque Asiaticum annulis, fœdum man-
cipium et malis artibus ambitiosum.

Iisdem diebus accessisse partibus utramque Mauri- 58
taniam, interfecto procuratore Albino, nuntii venere.
Lucceius Albinus, a Nerone Mauritaniæ Cæsariensi
præpositus, addita per Galbam Tingitanæ provinciæ
administratione, haud spernendis viribus agebat. De- 2
cem novem cohortes, quinque alæ, ingens Maurorum
numerus aderat, per latrocinia et raptus apta bello
manus. Cæso Galba, in Othonem pronus, nec Africa 3
contentus, Hispaniæ, angusto freto diremptæ, im-
minebat. Inde Cluvio Rufo metus; et decimam 4
legionem propinquare litori ut transmissurus jussit.
Præmissi centuriones qui Maurorum animos Vitellio
conciliarent. Neque arduum fuit, magna per provin- 5
cias Germanici exercitus fama. Spargebatur insuper,
spreto procuratoris vocabulo, Albinum insigne regis et
Jubæ nomen usurpare. Ita mutatis animis, Asinius 59
Pollio, alæ præfectus, e fidissimis Albino, et Festus ac
Scipio, cohortium præfecti, opprimuntur. Ipse Albinus, 2
dum e Tingitana provinicia Cæsariensem Mauritaniam
petit, appulsu litoris trucidatus; uxor ejus, cum se
percussoribus obtulisset, simul interfecta est, nihil
eorum quæ fierent Vitellio anquirente. Brevi auditu
quamvis magna transibat, impar curis gravioribus.

Exercitum itinere terrestri pergere jubet: ipse Arare 3
flumine devehitur, nullo principali paratu, sed vetere eges-
tate conspicuus, donec Junius Blæsus, Lugdunensis Galliæ
rector, genere illustri, largus animo et par opibus, circum-
daret principi ministeria, comitaretur liberaliter, eo ipso
ingratus, quamvis odium Vitellius vernilibus blanditiis
velaret. Præsto fuere Lugduni victricium victarumque 4
partium duces Valentem et Cæcinam, pro concione

5 laudatos, curuli suæ circumposuit. Mox universum
exercitum occurrere infanti filio jubet; perlatumque et
paludamento opertum sinu retinens Germanicum appel-
lavit, cinxitque cunctis fortunæ principalis insignibus.
Nimius honos inter secunda, rebus adversis in solatium
cessit.

60 Tum interfecti centuriones promptissimi Otho-
nianorum; unde præcipua in Vitellium alienatio per
2 Illyricos exercitus. Simul cæteræ legiones contactu,
et adversus Germanicos milites invidia, bellum medita-
bantur. Suetonium Paulinum ac Licinium Proculum
tristi mora squalidos tenuit, donec auditi necessariis
3 magis defensionibus quam honestis uterentur. Prodi-
tionem ultro imputabant, spatium longi ante prælium
itineris, fatigationem Othonianorum, permixtum vehi-
culis agmen ac pleraque fortuita fraudi suæ assignantes.
Et Vitellius credidit de perfidia, et fidem absolvit.
4 Salvius Titianus, Othonis frater, nullum discrimen
adiit, pietate et ignavia excusatus. Mario Celso con-
sulatus servatur. Sed creditum fama, objectumque
mox in senatu Cæcilio Simplici, quod eum honorem
pecunia mercari, nec sine exitio Celsi, voluisset.
5 Restitit Vitellius, deditque postea consulatum Simplici
innoxium et inemptum. Trachalum adversus criminan-
tes Galeria uxor Vitellii protexit.

61 Inter magnorum virorum discrimina (pudendum
dictu,) Mariccus quidam, e plebe Boiorum, inserere sese
fortunæ et provocare arma Romana simulatione numi-
2 num ausus est. Jamque assertor Galliarum et deus,
(nam id sibi indiderat,) concitis octo millibus hominum,
proximos Æduorum pagos trahebat, cum gravissima
civitas electa juventute, adjectis a Vitellio cohortibus,
3 fanaticam multitudinem disjecit. Captus in eo prælio
Mariccus, ac mox feris objectus quia non laniabatur,

stolidum vulgus inviolabilem credebat, donec spectante
Vitellio interfectus est.

Nec ultra in defectores aut bona cujusquam sævi- 62
tum: rata fuere eorum qui acie Othoniana ceciderant
testamenta, aut lex intestatis. Prorsus, si luxuriæ
temperaret, avaritiam non timeres. Epularum fœda et 2
inexplebilis libido: ex urbe atque Italia irritamenta
gulæ gestabantur, strepentibus ab utroque mari iti-
neribus; exhausti conviviorum apparatibus principes
civitatum; vastabantur ipsæ civitates; degenerabat a
labore ac virtute miles assuetudine voluptatum, et
contemptu ducis. Præmisit in urbem edictum quo 3
vocabulum Augusti differret, Cæsaris non reciperet,
cum de potestate nihil detraheret. Pulsi Italia ma-
thematici. Cautum severe ne equites Romani ludo et
arena polluerentur. Priores id principes pecunia et 4
sæpius vi perpulerant; ac pleraque municipia et co-
loniæ æmulabantur corruptissimum quemque adolescen-
tium pretio illicere.

Sed Vitellius, adventu fratris, et, irrepentibus do- 63
minationis magistris, superbior et atrocior, occidi Do-
labellam jussit, quem in coloniam Aquinatem seposi-
tum ab Othone retulimus. Dolabella, audita morte 2
Othonis, urbem introierat. Id ei Plancius Varus,
prætura functus, ex intimis Dolabellæ amicis, apud
Flavium Sabinum præfectum urbis objecit, tanquam
rupta custodia ducem se victis partibus ostentâsset.
Addidit tentatam cohortem, quæ Ostiæ ageret; nec 3
ullis tantorum criminum probationibus, in pænitentiam
versus seram veniam post scelus quærebat. Cunctan- 4
tem super tanta re Flavium Sabinum Triaria L. Vitellii
uxor, ultra feminam ferox, terruit, ne periculo principis

5 famam clementiæ affectaret. Sabinus, suopte ingenio
mitis, ubi formido incessisset, facilis mutatu, et in alieno
discrimine sibi pavens, ne allevâsse videretur, impulit
64 ruentem. Igitur Vitellius, metu et odio, quod Pe-
troniam uxorem ejus mox Dolabella in matrimonium
accepisset, vocatum per epistolas, vitata Flaminiæ viæ
celebritate, devertere Interamnium atque ibi interfici
2 jussit. Longum interfectori visum: in itinere ac ta-
berna projectum humi jugulavit, magna cum invidia
novi principatus, cujus hoc primum specimen nosce-
3 batur. Et Triariæ licentiam modestum e proximo ex-
emplum onerabat, Galeria imperatoris uxor, non im-
mixta tristibus; et pari probitate mater Vitelliorum
4 Sextilia, antiqui moris. Dixisse quinetiam ad primas
filii sui epistolas ferebatur non Germanicum a se sed
5 Vitellium genitum. Nec ullis postea fortunæ illecebris
aut ambitu civitatis in gaudium evicta, domus suæ
tantum adversa sensit.

65 Digressum a Lugduno Vitellium M. Cluvius Rufus
assequitur, omissa Hispania, lætitiam et gratulationem
vultu ferens, animo anxius, et petitum se criminationi-
2 bus gnarus. Hilarius, Cæsaris libertus, detulerat, tan-
quam, audito Vitellii et Othonis principatu, propriam
ipse potentiam et possessionem Hispaniarum tentâsset,
eoque diplomatibus nullum principem præscripsisset.
3 Interpretabatur quædam ex orationibus ejus, contume-
liosa in Vitellium et pro se ipso popularia. Auctoritas
Cluvii prævaluit, ut puniri ultro libertum suum Vitellius
4 juberet. Cluvius comitatui principis adjectus, non ad-
empta Hispania, quam rexit absens exemplo L. Ar-
runtii. Eum Tiberius Cæsar ob metum, Vitellius
5 Cluvium nulla formidine retinebat. Non idem Trebellio.

Maximo honos. Profugerat Britannia ob iracundiam militum: missus est in locum ejus Vettius Bolanus e præsentibus.

66 Angebat Vitellium victarum legionum haudquaquam fractus animus. Sparsæ per Italiam et victoribus permixtæ hostilia loquebantur, præcipua quartadecimanorum ferocia, qui se victos abnuebant: quippe Bedriacensi acie, vexillariis tantum pulsis, vires legionis non affuisse. 2 Remitti eos in Britanniam, unde a Nerone exciti erant, placuit, atque interim Batavorum cohortes una tendere ob veterem adversus quartadecimanos discordiam. 3 Nec diu in tantis armatorum odiis quies fuit. Augustæ Taurinorum, dum opificem quemdam Batavus ut fraudatorem insectatur, legionarius ut hospitem tuetur, sui cuique commilitones aggregati a conviciis ad cædem transiere. 4 Et prælium atrox arsisset, ni duæ prætoriæ cohortes, causam quartadecimanorum secutæ, his fiduciam et metum Batavis fecissent. 5 Quos Vitellius agmini suo jungi ut fidos, legionem Graiis Alpibus traductam eo flexu itineris ire jubet quo Viennam vitarent: namque et Viennenses timebantur. 6 Nocte qua proficiscebatur legio, relictis passim ignibus, pars Taurinæ coloniæ ambusta; quod damnum, ut pleraque belli mala, majoribus aliarum urbium cladibus obliteratum. 7 Quartadecimani postquam Alpibus degressi sunt, seditiosissimus quisque signa Viennam ferebant. Consensu meliorum compressi, et legio in Britanniam transvecta.

67 Proximus Vitellio e prætoriis cohortibus metus erat. Separati primum, deinde, addito honestæ missionis lenimento, arma ad tribunos suos deferebant, donec motum a Vespasiano bellum crebesceret: tum, resumpta militia, robur Flavianarum partium fuere. 2 Prima classicorum

legio in Hispaniam missa, ut pace et otio mitesceret;
undecima ac septima suis hibernis redditæ; tertia-
3 decimani struere amphitheatra jussi. Nam Cæcina
Cremonæ, Valens Bononiæ spectaculum gladiatorum
edere parabant, nunquam ita ad curas intento Vitellio
ut voluptatum oblivisceretur.
68 Et quidem partes modeste distraxerat: apud victores
orta seditio, ludicro initio, *ni* numerus cæsorum in-
vidiam bello auxisset. Discubuerat Vitellius Ticini,
2 adhibito ad epulas Verginio. Legati tribunique, ex
moribus imperatorum, severitatem æmulantur vel tem-
pestivis conviviis gaudent; perinde miles intentus aut
licenter agit. Apud Vitellium omnia indisposita, te-
mulenta, pervigiliis ac bacchanalibus quam disciplinæ et
3 castris propiora. Igitur duobus militibus, altero le-
gionis quintæ, altero e Gallis auxiliaribus, per lasciviam
ad certamen luctandi accensis, postquam legionarius
prociderat, insultante Gallo, et iis qui ad spectandum
convenerant in studia diductis, erupere legionarii in
4 perniciem auxiliorum, ac duæ cohortes interfectæ. Re-
medium tumultus fuit alius tumultus. Pulvis procul
et arma aspiciebantur: conclamatum repente quartam
decimam legionem, verso itinere, ad prælium venire.
5 Sed erant agminis coactores: agniti dempsere sollici-
tudinem. Interim Verginii servus forte obvius ut
percussor Vitellii insimulatur. Et ruebat ad convivium
miles, mortem Verginii exposcens. Ne Vitellius qui-
dem, quanquam ad omnes suspiciones pavidus, de inno-
6 centia ejus dubitavit. Ægre tamen cohibiti, qui exi-
tium consularis, et quondam ducis sui, flagitabant.
Nec quemquam sæpius quam Verginium omnis seditio
infestavit. Manebat admiratio viri et fama: sed ode-
69 rant ut fastiditi. Postero die Vitellius, senatus lega-

tione quam ibi opperiri jusserat audita, transgressus in
castra, ultro pietatem militum collaudavit, frementibus
auxiliis, tantum impunitatis atque arrogantiæ legionariis
accessisse. Batavorum cohortes ne quid truculentius 2
auderent, in Germaniam remissæ, principium interno
simul externoque bello parantibus fatis. Reddita civi- 3
tatibus Gallorum auxilia, ingens numerus et prima
statim defectione inter inania belli assumptus. Cæte- 4
rum ut largitionibus affectæ jam imperii opes sufficerent,
amputari legionum auxiliorumque numeros jubet, vetitis
supplementis; et promiscuæ missiones offerebantur.
Exitiabile id reipublicæ, ingratum militi, cui eadem 5
munia inter paucos, periculaque ac labor crebrius redi-
bant. Et vires luxu corrumpebantur, contra veterem
disciplinam et instituta majorum, apud quos virtute
quam pecunia res Romana melius stetit.

Inde Vitellius Cremonam flexit, et, spectato munere 70
Cæcinæ, insistere Bedriacensibus campis ac vestigia
recentis victoriæ lustrare oculis concupivit. Fœdum 2
atque atrox spectaculum. Intra quadragesimum pugnæ
diem lacera corpora, trunci artus, putres virorum equo-
rumque formæ, infecta tabo humus, protritis arboribus
ac frugibus dira vastitas. Nec minus inhumana pars 3
viæ, quam Cremonenses lauru rosaque constraverant,
exstructis altaribus cæsisque victimis regium in morem;
quæ, læta in præsens, mox perniciem ipsis fecere. Ade- 4
rant Valens et Cæcina, monstrabantque pugnæ locos:
hinc irrupisse legionum agmen, hinc equites coortos,
inde circumfusas auxiliorum manus. Jam tribuni præ-
fectique, sua quisque facta extollentes, falsa, vera, aut
majora vero miscebant. Vulgus quoque militum cla- 5
more et gaudio deflectere via, spatia certaminum re-
cognoscere, aggerem armorum, strues corporum intueri,

mirari. Et erant quos varia fors rerum lacrimæque et 6 misericordia subiret. At non Vitellius flexit oculos, nec tot millia insepultorum civium exhorruit. Lætus ultro, et tam propinquæ sortis ignarus, instaurabat sacrum dîs loci.

71 Exin Bononiæ a Fabio Valente gladiatorum spectaculum editur, advecto ex urbe cultu. Quantoque magis propinquabat, tanto corruptius iter, immixtis histrionibus et spadonum gregibus et cætero Neronianæ aulæ 2 ingenio. Namque et Neronem ipsum Vitellius admiratione celebrabat, sectari cantantem solitus, non necessitate, qua honestissimus quisque, sed luxu et saginæ 3 mancipatus emptusque. Ut Valenti et Cæcinæ vacuos honoris menses aperiret, coarctati aliorum consulatus, dissimulatus Marcii Macri, tanquam Othonianarum partium ducis; et Valerium Marinum destinatum a Galba consulem distulit, nulla offensa, sed mitem et injuriam 4 segniter laturum. Pedanius Costa omittitur, ingratus principi, ut adversus Neronem ausus, et Verginii exstimulator: sed alias protulit causas. Actæque insuper Vitellio gratiæ, consuetudine servitii.

72 Non ultra paucos dies, quanquam acribus initiis cœptum, mendacium valuit. Exstiterat quidam Scribonianum se Camerinum ferens, Neronianorum temporum metu in Histria occultatum, quod illic clientelæ et agri vete- 2 rum Crassorum ac nominis favor manebat. Igitur deterrimo quoque in argumentum fabulæ assumpto, vulgus credulum et quidam militum, errore veri seu turbarum studio, certatim aggregabantur; cum pertractus ad Vitellium, interrogatusque quisnam mortalium esset, postquam nulla dictis fides et a domino noscebatur, conditione fugitivus, nomine Geta, sumptum de eo supplicium in servilem modum.

Vix credibile memoratu est quantum superbiæ socor- 73
diæque Vitellio adoleverit, postquam speculatores e Syria
Judæaque adactum in verba ejus Orientem nuntiavere.
Nam etsi vagis adhuc et incertis auctoribus, erat tamen 2
in ore famaque Vespasianus, ac plerumque ad nomen
ejus Vitellius excitabatur. Tum ipse exercitusque, ut
nullo æmulo, sævitia, libidine, raptu in externos mores
proruperant. At Vespasianus bellum armaque, et pro- 74
cul vel juxta sitas vires, circumspectabat. Miles ipsi
adeo paratus, ut præeuntem sacramentum, et fausta
Vitellio omnia precantem, per silentium audierint. Mu- 2
ciani animus nec Vespasiano alienus et in Titum pronior.
Præfectus Ægypti *Ti.* Alexander consilia sociaverat.
Tertiam legionem, quod e Syria in Mœsiam transîsset,
suam numerabat. Cæteræ Illyrici legiones secuturæ 3
sperabantur; namque omnes exercitus flammaverat
arrogantia venientium a Vitellio militum, quod truces
corpore, horridi sermone, cæteros ut impares irridebant.
Sed in tanta mole belli plerumque cunctatio; et Vespa- 4
sianus, modo in spem erectus, aliquando adversa repu-
tabat:—"Quis ille dies foret, quo sexaginta ætatis annos
et duos filios juvenes bello permitteret? Esse privatis
cogitationibus progressum, et prout velint, plus minusve
sumi ex fortuna: imperium cupientibus nihil medium
inter summa aut præcipitia." Versabatur ante oculos 75
Germanici exercitus robur, notum viro militari: suas
legiones civili bello inexpertas, Vitellii victrices, et
apud victos plus querimoniarum quam virium. Fluxam 2
per discordias militum fidem, et periculum ex sin-
gulis: quid enim profuturas cohortes alasque, si unus
alterque præsenti facinori paratum ex diverso præ-
mium petat? Sic Scribonianum sub Claudio inter- 3
fectum; sic percussorem ejus Volaginium e gregario

ad summa militiæ provectum. Facilius universos im-
76 pelli quam singulos vitari. His pavoribus nutantem
et alii legati amicique firmabant, et Mucianus, post
multos secretosque sermones jam et coram ita locutus :—
2 "Omnes qui magnarum rerum consilia suscipiunt, æsti-
mare debent an quod inchoatur reipublicæ utile, ipsis
gloriosum, aut promptum effectu, aut certe non arduum
sit. Simul ipse qui suadet considerandus est, adjiciatne
consilio periculum suum, et, si fortuna cœptis affuerit,
3 cui summum decus acquiratur. Ego te, Vespasiane,
ad imperium voco, tam salutare reipublicæ, quam tibi
magnificum. Juxta deos in tua manu positum est.
Nec speciem adulantis expaveris. A contumelia quam a
4 laude propius fuerit post Vitellium eligi. Non adver-
sus divi Augusti acerrimam mentem, nec adversus
cautissimam Tiberii senectutem, ne contra Caii qui-
dem, aut Claudii, vel Neronis, fundatam longo im-
perio domum exsurgimus. Cessisti etiam Galbæ ima-
5 ginibus. Torpere ultra, et polluendam perdendam-
que rempublicam relinquere, sopor et ignavia videre-
tur, etiam si tibi, quam inhonesta, tam tuta servitus
6 esset. Abiit jam et transvectum est tempus, quo
posses videri concupîsse: confugiendum est ad im-
perium. An excidit trucidatus Corbulo? splendi-
dior origine quam nos sumus, fateor: sed et Nero
7 nobilitate natalium Vitellium anteibat. Satis clarus est
apud timentem quisquis timetur. Et posse ab exercitu
principem fieri sibi ipse Vitellius documento, nullis
stipendiis, nulla militari fama, Galbæ odio provectus.
8 Ne Othonem quidem ducis arte aut exercitus vi, sed
præpropera ipsius desperatione victum, jam desidera-
bilem et magnum principem fecit, cum interim spargit
legiones, exarmat cohortes, nova quotidie bello semina

ministrat. Si quid ardoris ac ferociæ miles habuit,
popinis et comissationibus et principis imitatione deteri-
tur. Tibi e Judæa et Syria et Ægypto novem legiones 9
integræ, nulla acie exhaustæ, non discordia corruptæ,
sed firmatus usu miles, et belli domitor externi; clas-
sium, alarum, cohortium robora, et fidissimi reges, et tua
ante omnes experientia. Nobis nihil ultra arrogabo, 77
quam ne post Valentem et Cæcinam numeremur. Ne
tamen Mucianum socium spreveris, quia æmulum non
experiris. Me Vitellio antepono, te mihi. Tuæ domui 2
triumphale nomen, duo juvenes, capax jam imperii
alter, et primis militiæ annis apud Germanicos quoque
exercitus clarus. Absurdum fuerit non cedere im-
perio ei, cujus filium adoptaturus essem, si ipse im-
perarem. Cæterum inter nos non idem prosperarum 3
adversarumque rerum ordo erit. Nam si vincimus,
honorem quem dederis habebo: discrimen ac pericula
ex æquo patiemur. Immo, ut melius est, tuos exer-
citus rege, mihi bellum et præliorum incerta trade.
Acriore hodie disciplina victi quam victores agunt. 4
Hos ira, odium, ultionis cupiditas ad virtutem accendit:
illi per fastidium et contumaciam hebescunt. Aperiet
et recludet contecta et tumescentia victricium partium
vulnera bellum ipsum. Nec mihi major in tua vigilan- 5
tia, parsimonia, sapientia, fiducia est quam in Vitellii
torpore, inscitia, sævitia. Sed meliorem in bello causam
quam in pace habemus: nam qui deliberant, descive-
runt." Post Muciani orationem cæteri audentius 78
circumsistere, hortari, responsa vatum et siderum
motus referre. Nec erat intactus tali superstitione, ut 2
qui mox, rerum dominus, Seleucum quemdam mathema-
ticum, rectorem et præscium palam habuerit. Recursa-
bant animo vetera omina. Cupressus arbor in agris 3

ejus, conspicua altitudine, repente prociderat, ac postera
die, eodem vestigio resurgens, procera et latior virebat.
Grande id prosperumque consensu haruspicum, et
summa claritudo juveni admodum Vespasiano promissa.
4 Sed primo triumphalia et consulatus et Judaicæ victoriæ
decus implêsse fidem ominis videbantur: ut hæc adeptus
5 est, portendi sibi imperium credebat. Est Judæam inter
Syriamque Carmelus: ita vocant montem deumque.
Nec simulacrum deo aut templum: sic tradidere ma-
6 jores, aram tantum et reverentiam. Illic sacrificanti
Vespasiano, cum spes occultas versaret animo, Basilides
sacerdos, inspectis identidem extis, "Quicquid est,"
inquit, "Vespasiane, quod paras, seu domum exstruere,
seu prolatare agros, sive ampliare servitia, datur tibi
magna sedes, ingentes termini, multum hominum."
7 Has ambages et statim exceperat fama et tunc aperie-
bat. Nec quicquam magis in ore vulgi. Crebriores
apud ipsum sermones, quanto sperantibus plura dicun-
79 tur. Haud dubia destinatione discessere, Mucianus
Antiochiam, Vespasianus Cæsaream: illa Syriæ, hæc
Judææ caput est.

Initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriæ
cœptum, festinante Tiberio Alexandro, qui Kalendis
2 Juliis sacramento ejus legiones adegit. Isque primus
principatus dies in posterum celebratus, quamvis Judai-
cus exercitus quinto Nonas Julias apud ipsum jurâsset,
eo ardore ut ne Titus quidem filius exspectaretur, Syria
remeans, et consiliorum inter Mucianum ac patrem
nuntius. Cuncta impetu militum acta, non parata con-
80 cione, non conjunctis legionibus. Dum quæritur tempus,
locus, quodque in re tali difficillimum est, prima vox,
dum animo spes, timor, ratio, casus obversantur, egres-
sum cubiculo Vespasianum pauci milites, solito assisten-

tes ordine ut legatum salutaturi, "Imperatorem" saluta-
vere. Tum cæteri accurrere, Cæsarem et Augustum et 2
omnia principatus vocabula cumulare. Mens a metu ad
fortunam transierat. In ipso nihil tumidum, arrogans,
aut in rebus novis novum fuit. Ut primum tantæ muta-
tionis offusam oculis caliginem disjecit, militariter locu-
tus læta omnia et affluentia excepit. Namque id ipsum 3
opperiens Mucianus alacrem militem in verba Vespa-
siani adegit. Tum Antiochensium theatrum ingressus,
ubi illis consultare mos est, concurrentes et in adula-
tionem effusos alloquitur, satis decorus etiam Græca
facundia, omniumque quæ diceret atque ageret arte
quadam ostentator. Nihil æque provinciam exercitum- 4
que accendit quam quod asseverabat Mucianus statuisse
Vitellium, ut Germanicas legiones in Syriam ad militiam
opulentam quietamque transferret, contra Syriacis legi-
onibus Germanica hiberna, cælo ac laboribus dura,
mutarentur. Quippe et provinciales sueto militum con- 5
tubernio gaudebant, plerique necessitudinibus et propin-
quitatibus mixti; et militibus vetustate stipendiorum
nota et familiaria castra in modum penatium diligeban-
tur. Ante Idus Julias Syria omnis in eodem sacramento 81
fuit. Accessere cum regno Sohæmus haud spernendis
viribus, Antiochus vetustis opibus ingens, et inservien-
tium regum ditissimus. Mox per occultos suorum nun- 2
tios excitus ab urbe Agrippa, ignaro adhuc Vitellio,
celeri navigatione properaverat. Nec minore animo
regina Berenice partes juvabat, florens ætate formaque,
et seni quoque Vespasiano magnificentia munerum grata.
Quicquid provinciarum alluitur mari Asia atque Achaia 3
tenus, quantumque introrsus in Pontum et Armenios
patescit, juravere. Sed inermes legati regebant, non-
dum additis Cappadociæ legionibus. Consilium de sum- 4

ma rerum Beryti habitum. Illuc Mucianus cum legatis tribunisque et splendidissimo quoque centurionum ac mi-
5 litum venit, et e Judaico exercitu lecta decora. Tantum simul peditum equitumque, et æmulantium inter se regum paratus, speciem fortunæ principalis effecerant. Pri-
82 ma belli cura, agere delectus, revocare veteranos. Destinantur validæ civitates exercendis armorum officinis; apud Antiochenses aurum argentumque signatur; eaque cuncta per idoneos ministros, suis quæque locis, festina-
2 bantur. Ipse Vespasianus adire, hortari, bonos laude, segnes exemplo incitare, sæpius quam coërcere, vitia magis amicorum quam virtutes dissimulans. Multos præfecturis et procurationibus, plerosque senatorii ordinis honore percoluit, egregios viros et mox summa
3 adeptos; quibusdam fortuna pro virtutibus fuit. Donativum militi neque Mucianus prima concione, nisi modice, ostenderat; ne Vespasianus quidem plus civili bello obtulit, quam alii in pace, egregie firmus adversus
4 militarem largitionem, eoque exercitu meliore. Missi ad Parthum Armeniumque legati, provisumque ne, versis ad civile bellum legionibus, terga nudarentur. Titum instare Judææ, Vespasianum obtinere claustra
5 Ægypti placuit. Sufficere videbantur adversus Vitellium pars copiarum et dux Mucianus et Vespasiani nomen, ac nihil arduum fatis. Ad omnes exercitus legatosque scriptæ epistolæ, præceptumque, ut prætorianos Vitellio infensos recuperandæ militiæ præmio invi-
83 tarent. Mucianus cum expedita manu, socium magis imperii quam ministrum agens, non lento itinere, ne cunctari videretur, neque tamen properans, gliscere famam ipso spatio sinebat, gnarus modicas vires sibi, et
2 majora credi de absentibus. Sed legio sexta et tredecim vexillariorum millia ingenti agmine sequebantur. Clas-

sem e Ponto Byzantium adigi jusserat, ambiguus consilii, num, omissa Mœsia, Dyrrhachium pedite atque equite, simul longis navibus versum in Italiam mare clauderet, tuta pone tergum Achaia Asiaque, quas inermes exponi Vitellio, ni præsidiis firmarentur; atque ipsum Vitellium in incerto fore quam partem Italiæ protegeret, si sibi Brundisium Tarentumque et Calabriæ Lucaniæque litora infestis classibus peterentur. Igitur 84
navium, militum, armorum paratu strepere provinciæ. Sed nihil æque fatigabat quam pecuniarum conquisitio: eos esse belli civilis nervos dictitans Mucianus, non jus aut verum in cognitionibus, sed solam magnitudinem opum spectabat. Passim delationes, et locupletissimus 2
quisque in prædam correpti. Quæ gravia atque intoleranda, sed necessitate armorum excusata, etiam in pace mansere, ipso Vespasiano, inter initia imperii, ad obtinendas iniquitates haud perinde obstinante, donec indulgentia fortunæ et pravis magistris didicit ausus que est. Propriis quoque opibus Mucianus bellum juvit, largus 3
privatim, quod avidius de re publica sumeret. Cæteri conferendarum pecuniarum exemplum secuti: rarissimus quisque eandem in recuperando licentiam habuerunt.

Accelerata interim Vespasiani cœpta Illyrici exercitus 85
studio, transgressi in partes. Tertia legio exemplum cæteris Mœsiæ legionibus præbuit. Octava erat ac septima Claudiana imbutæ favore Othonis, quamvis prælio non interfuissent. Aquileiam progressæ, protur- 2
batis qui de Othone nuntiabant, laceratisque vexillis nomen Vitellii præferentibus, rapta postremo pecunia et inter se divisa, hostiliter egerant. Unde metus, et ex metu consilium: posse imputari Vespasiano quæ apud Vitellium excusanda erant. Ita tres Mœsicæ 3

legiones per epistolas alliciebant Pannonicum exercitum, aut abnuenti vim parabant. In eo motu Aponius Saturninus, Mœsiæ rector, pessimum facinus audet, misso centurione ad interficiendum Tettium Julianum, septimæ legionis legatum, ob simultates, quibus causam partium prætendebat. Julianus, comperto discrimine, et gnaris locorum adscitis, per avia Mœsiæ ultra montem Hæmum profugit. Nec deinde civili bello interfuit, per varias moras susceptum ad Vespasianum iter trahens, et ex
86 nuntiis cunctabundus aut properans. At in Pannonia tertia decima legio ac septima Galbiana, dolorem iramque Bedriacensis pugnæ retinentes, haud cunctanter
2 Vespasiano accessere, vi præcipua Primi Antonii. Is legibus nocens et tempore Neronis falsi damnatus, inter alia belli mala, senatorium ordinem recuperaverat. Præpositus a Galba septimæ legioni scriptitâsse Othoni credebatur, ducem se partibus offerens; a quo neg-
3 lectus in nullo Othoniani belli usu fuit. Labantibus Vitellii rebus Vespasianum secutus grande momentum addidit, strenuus manu, sermone promptus, serendæ in alios invidiæ artifex, discordiis et seditionibus potens, raptor, largitor, pace pessimus, bello non spernendus.
4 Juncti inde Mœsici ac Pannonici exercitus Dalmaticum militem traxere, quanquam consularibus legatis nihil turbantibus. Titus Ampius Flavianus Pannoniam, Pompeius Silvanus Dalmatiam tenebant, divites senes.
5 Sed procurator aderat Cornelius Fuscus, vigens ætate, claris natalibus. Prima juventa, quietis cupidine, se-
6 natorium ordinem exuerat. Idem pro Galba dux coloniæ suæ, eaque opera procurationem adeptus, susceptis Vespasiani partibus, acerrimam bello facem prætulit: non tam præmiis periculorum quam ipsis periculis lætus, pro certis et olim partis, nova, ambigua,

ancipitia malebat. Igitur movere et quatere, quicquid 7
usquam ægrum foret, aggrediuntur. Scriptæ in Bri-
tanniam ad quartadecimanos, in Hispaniam ad primanos
epistolæ, quod utraque legio pro Othone adversa
Vitellio fuerat. Sparguntur per Gallias literæ; mo- 8
mentoque temporis flagrabat ingens bellum, Illyricis
exercitibus palam desciscentibus, cæteris fortunam
secuturis.

Dum hæc per provincias a Vespasiano ducibusque 87
partium geruntur, Vitellius contemptior in dies seg-
niorque, ad omnes municipiorum villarumque amœ-
nitates resistens, gravi urbem agmine petebat. Sexa- 2
ginta millia armatorum sequebantur, licentia corrupta;
calonum numerus amplior, procacissimis etiam inter
servos lixarum ingeniis; tot legatorum amicorumque
comitatus inhabilis ad parendum, etiam si summa
modestia regeretur. Onerabant multitudinem obvii 3
ex urbe senatores equitesque, quidam metu, multi per
adulationem, cæteri ac paulatim omnes, ne, aliis pro-
ficiscentibus, ipsi remanerent. Aggregabantur e plebe, 4
flagitiosa per obsequia Vitellio cogniti, scurræ, his-
triones, aurigæ, quibus ille amicitiarum dehonestamentis
mire gaudebat. Nec coloniæ modo aut municipia, con- 5
gestu copiarum, sed ipsi cultores arvaque, maturis jam
frugibus, ut hostile solum vastabantur. Multæ et 88
atroces inter se militum cædes, post seditionem Ticini
cœptam manente legionum auxiliorumque discordia;
ubi adversus paganos certandum foret, consensu. Sed 2
plurima strages ad septimum ab urbe lapidem. Sin-
gulis ibi militibus Vitellius paratos cibos ut gladiato-
riam saginam dividebat; et effusa plebes totis se cas-
tris miscuerat. Incuriosos milites (vernacula utebantur 3
urbanitate,) quidam spoliavere, abscisis furtim balteis,

an accincti forent rogitantes. Non tulit ludibrium in-
solens contumeliæ animus: inermem populum gladiis
4 invasere. Cæsus inter alios pater militis, cum filium
comitaretur; deinde agnitus, et, vulgata cæde, tempe-
ratum ab innoxiis. In urbe tamen trepidatum, præcur-
rentibus passim militibus. Forum maxime petebant,
5 cupidine visendi locum in quo Galba jacuisset. Nec
minus sævum spectaculum erant ipsi, tergis ferarum et
ingentibus telis horrentes, cum turbam populi per in-
scitiam parum vitarent, aut, ubi lubrico viæ vel occursu
alicujus procidissent, ad jurgium, mox ad manus et
ferrum transirent. Quin et tribuni præfectique cum
terrore et armatorum catervis volitabant. Ipse Vi-
89 tellius a ponte Mulvio, insigni equo, paludatus ac-
cinctusque, senatum et populum ante se agens, quo
minus ut captam urbem ingrederetur, amicorum con-
silio deterritus, sumpta prætexta et composito ag-
2 mine incessit. Quatuor legionum aquilæ per frontem,
totidemque circa e legionibus aliis vexilla, mox duo-
decim alarum signa, et post peditum ordines eques;
dein quatuor et triginta cohortes, ut nomina gentium
3 aut species armorum forent, discretæ. Ante aquilam
præfecti castrorum tribunique et primi centurionum,
candida veste; cæteri juxta suam quisque centuriam,
armis donisque fulgentes. Et militum phaleræ torques-
que splendebant. Decora facies, et non Vitellio prin-
4 cipe dignus exercitus. Sic Capitolium ingressus, atque
ibi matrem complexus, Augustæ nomine honoravit.
90 Postera die, tanquam apud alterius civitatis senatum
populumque, magnificam orationem de semet ipso
prompsit, industriam temperantiamque suam laudibus
attollens, consciis flagitiorum ipsis qui aderant omnique
Italia, per quam somno et luxu pudendus incesserat.

Vulgus tamen, vacuum curis, et sine falsi verique dis- 2
crimine solitas adulationes edoctum, clamore et vocibus
adstrepebat; abnuentique nomen Augusti expressere
ut assumeret, tam frustra quam recusaverat. Apud 91
civitatem, cuncta interpretantem, funesti ominis loco
acceptum est, quod maximum pontificatum adeptus
Vitellius de cærimoniis publicis XV. Kalendas Augustas
edixisset, antiquitus infausto die Cremerensi Alliensique
cladibus. Adeo omnis humani divinique juris expers, 2
pari libertorum, amicorum socordia, velut inter temu-
lentos agebat. Sed comitia consulum cum candidatis
civiliter celebrans, omnem infimæ plebis rumorem, in
theatro ut spectator, in circo ut fautor, affectavit.
Quæ grata sane et popularia, si a virtutibus pro- 3
ficiscerentur, memoria vitæ prioris indecora et vilia
accipiebantur. Ventitabat in senatum, etiam cum
parvis de rebus patres consulerentur. Ac forte Priscus 4
Helvidius, prætor designatus, contra studium ejus
censuerat. Commotus primo Vitellius, non tamen
ultra quam tribunos plebis in auxilium spretæ potestatis
advocavit. Mox mitigantibus amicis, qui altiorem 5
iracundiam ejus verebantur, nihil novi accidisse, re-
spondit, quod duo senatores in re publica dissentirent;
solitum se etiam Thraseæ contradicere. Irrisere pleri- 6
que impudentiam æmulationis; aliis id ipsum placebat,
quod neminem ex præpotentibus, sed Thraseam, ad
exemplar veræ gloriæ legisset. Præposuerat prætoria- 92
nis Publium Sabinum, a præfectura cohortis, Julium
Priscum tum centurionem: Priscus Valentis, Sabinus
Cæcinæ gratia pollebant. Inter discordes Vitellio nihil 2
auctoritatis. Munia imperii Cæcina ac Valens obibant,
olim anxii odiis, quæ bello et castris male dissimulata
pravitas amicorum et fecunda gignendis inimicitiis

civitas auxerat, dum ambitu, comitatu, et immensis
salutantium agminibus contendunt comparanturque,
3 variis in hunc aut illum Vitellii inclinationibus. Nec
unquam satis fida potentia, ubi nimia est. Simul ipsum
Vitellium, subitis offensis aut intempestivis blanditiis
4 mutabilem, contemnebant metuebantque. Nec eo seg-
nius invaserant domos, hortos, opesque imperii, cum
flebilis et egens nobilium turba, quos ipsos liberosque
patriæ Galba reddiderat, nulla principis misericordia
5 juvarentur. Gratum primoribus civitatis etiam plebs
approbavit, quod reversis ab exilio jura libertorum
concessisset, quanquam id omni modo servilia ingenia
corrumpebant, abditis pecuniis per occultos aut ambi-
tiosos sinus, et quidam in domum Cæsaris transgressi,
atque ipsis dominis potentiores.
93 Sed miles, plenis castris et redundante multitudine,
in porticibus aut delubris et urbe tota vagus, non prin-
cipia noscere, non servare vigilias, neque labore
firmari: per illecebras urbis et, inhonesta dictu, corpus
2 otio, animum libidinibus imminuebant. Postremo, ne
salutis quidem cura, infamibus Vaticani locis magna
pars tetendit; unde crebræ in vulgus mortes. Et
adjacente Tiberi, Germanorum Gallorumque obnoxia
morbis corpora fluminis aviditas et æstus impatientia
3 labefecit. Insuper confusus pravitate vel ambitu ordo
militiæ. Sedecim prætoriæ, quatuor urbanæ cohortes
scribebantur, quîs singula millia inessent. Plus in eo
delectu Valens audebat, tanquam ipsum Cæcinam pe-
4 riculo exemisset. Sane adventu ejus partes conva-
luerant, et sinistrum lenti itineris rumorem prospero
prælio verterat. Omnisque inferioris Germaniæ miles
Valentem assectabatur; unde primum creditur Cæcinæ
94 fides fluitâsse. Cæterum non ita ducibus indulsit

Vitellius ut non plus militi liceret. Sibi quisque
militiam sumpsere: quamvis indignus, si ita maluerat,
urbanæ militiæ ascribebatur; rursus bonis remanere
inter legionarios aut alares volentibus permissum. Nec 2
deerant qui vellent, fessi morbis et intemperiem cæli
incusantes. Robora tamen legionibus alisque sub-
tracta, convulsum castrorum decus, viginti millibus
e toto exercitu permixtis magis quam electis.

Concionante Vitellio, postulantur ad supplicium 3
Asiaticus et Flavius et Rufinus, duces Galliarum, quod
pro Vindice bellâssent. Nec coërcebat ejusmodi voces
Vitellius: super insitam marcenti animo ignaviam,
conscius sibi instare donativum, et deesse pecuniam,
omnia alia militi largiebatur. Liberti principum con- 4
ferre pro numero mancipiorum, ut tributum, jussi.
Ipse, sola perdendi cura, stabula aurigis exstruere,
circum gladiatorum ferarumque spectaculis opplere,
tanquam in summa abundantia pecuniæ illudere.
Quin et natalem Vitellii diem Cæcina ac Valens, editis 95
tota urbe vicatim gladiatoribus, celebravere, ingenti
paratu et ante illum diem insolito. Lætum fœdissimo 2
cuique, apud bonos invidiæ fuit, quod exstructis in
campo Martio aris inferias Neroni fecisset. Cæsæ 3
publice victimæ crematæque; facem Augustales subdi-
dere: quod sacerdotium, ut Romulus Tatio regi, ita
Cæsar Tiberius Juliæ genti sacravit. Nondum quartus 4
a victoria mensis, et libertus Vitellii, Asiaticus, Poly-
clitos, Patrobios, et vetera odiorum nomina æquabat.
Nemo in illa aula probitate aut industria certavit; unum
ad potentiam iter, prodigis epulis et sumptu ganeaque
satiare inexplebiles Vitellii libidines. Ipse abunde 5
ratus si præsentibus frueretur, nec in longius consul-
tans, novies millies sestertium paucissimis mensibus

6 intervertisse creditur. Magna et misera civitas, eodem
anno Othonem Vitelliumque passa, inter Vinios, Fabios,
Icelos, Asiaticos, varia et pudenda sorte agebat, donec
successere Mucianus et Marcellus, et magis alii homi-
nes quam alii mores.

96 Prima Vitellio tertiæ legionis defectio nuntiatur,
missis ab Aponio Saturnino epistolis, antequam is quo-
2 que Vespasiani partibus aggregaretur. Sed neque Apo-
nius cuncta, ut trepidans re subita, perscripserat, et
amici adulantes mollius interpretabantur: unius le-
gionis eam seditionem, cæteris exercitibus constare
3 fidem. In hunc modum etiam Vitellius apud milites
disseruit, prætorianos nuper exauctoratos insectatus, a
quibus falsos rumores dispergi, nec ullum civilis belli
metum, asseverabat, suppresso Vespasiani nomine, et
vagis per urbem militibus qui sermones populi coër-
97 cerent. Id præcipuum alimentum famæ erat. Auxilia
tamen e Germania Britanniaque et Hispaniis excivit,
segniter et necessitatem dissimulans. Perinde legati
provinciæque cunctabantur, Hordeonius Flaccus sus-
pectis jam Batavis anxius proprio bello, Vettius Bo-
lanus nunquam satis quieta Britannia, et uterque am-
2 bigui. Neque ex Hispaniis properabatur, nullo tum
ibi consulari: trium legionum legati, pares jure et,
prosperis Vitellii rebus, certaturi ad obsequium, ad-
3 versam ejus fortunam ex æquo detrectabant. In Africa
legio cohortesque, delectæ a Clodio Macro, mox a Galba
dimissæ, rursus jussu Vitellii militiam cepere. Simul
4 cætera juventus dabat impigre nomina. Quippe inte-
grum illic ac favorabilem proconsulatum Vitellius, fa-
mosum invisumque Vespasianus egerat: proinde socii
de imperio utriusque conjectabant. Sed experimen-
98 tum contra fuit. Ac primo Valerius Festus, legatus,

studia provincialium cum fide juvit; mox nutabat,
palam epistolis edictisque Vitellium, occultis nuntiis
Vespasianum fovens, et hæc illave defensurus, prout
invaluissent. Deprehensi cum literis edictisque Ves- 2
pasiani per Rætiam et Gallias militum et centurionum
quidam, ad Vitellium missi necantur: plures fefellere,
fide amicorum aut suomet astu occultati. Ita Vitellii 3
paratus noscebantur, Vespasiani consiliorum pleraque
ignota, primum socordia Vitellii; dein Pannonicæ
Alpes præsidiis insessæ nuntios retinebant. Mare quo-
que Etesiarum flatu in Orientem navigantibus secun-
dum, inde adversum erat. Tandem irruptione hostium, 99
atrocibus undique nuntiis exterritus, Cæcinam ac Va-
lentem expedire ad bellum jubet. Præmissus Cæcina:
Valentem e gravi corporis morbo tum primum assur-
gentem infirmitas tardabat. Longe alia proficiscentis 2
ex urbe Germanici exercitus species: non vigor cor-
poribus, non ardor animis; lentum et rarum agmen,
fluxa arma, segnes equi; impatiens solis, pulveris,
tempestatum, quantumque hebes ad sustinendum la-
borem miles, tanto ad discordias promptior. Accedebat 3
huc Cæcinæ ambitio vetus, torpor recens nimia fortunæ
indulgentia soluti in luxum: seu perfidiam meditanti
infringere exercitus virtutem inter artes erat. Credi- 4
dere plerique Flavii Sabini consiliis concussam Cæcinæ
mentem, ministro sermonum Rubrio Gallo: rata apud
Vespasianum fore pacta transitionis. Simul odiorum 5
invidiæque erga Fabium Valentem admonebatur, ut
impar apud Vitellium, gratiam viresque apud novum
principem pararet.

Cæcina e complexu Vitellii multo cum honore digres- 100
sus, partem equitum ad occupandam Cremonam præ-
misit. Mox † vexilla in quatuor decum XIII. legi-

onum, dein quinta et duodevicesima secutæ; postremo agmine unaetvicesima Rapax et prima Italica incessere, cum vexillariis trium Britannicarum legionum et electis
2 auxiliis. Profecto Cæcina scripsit Fabius Valens exercitui quem ipse ductaverat, ut in itinere opperiretur: sic sibi cum Cæcina convenisse; qui præsens, eoque validior, immutatum id consilium finxit, ut ingruenti
3 bello tota mole occurreretur. Ita accelerare legiones Cremonam, pars Hostiliam petere jussæ: ipse Ravennam devertit, prætexto classem alloquendi. Mox Patavii secretum componendæ proditionis quæsitum.
4 Namque Lucilius Bassus, post præfecturam alæ, Ravennati simul ac Misenensi classibus a Vitellio præpositus, quod non statim præfecturam prætorii adeptus foret, iniquam iracundiam flagitiosa perfidia ulciscebatur. Nec sciri potest traxeritne Cæcinam, an (quod evenit inter malos, ut et similes sint,) eadem illos
101 pravitas impulerit. Scriptores temporum, qui potiente rerum Flavia domo monumenta belli hujusce composuerunt, curam pacis et amorem reipublicæ, corruptas in
2 adulationem causas, tradidere. Nobis, super insitam levitatem, et prodito Galba vilem mox fidem, æmulatione etiam invidiaque, ne ab aliis apud Vitellium anteirentur,
3 pervertisse ipsum videntur. Cæcina legiones assecutus, centurionum militumque animos obstinatos pro Vitellio variis artibus subruebat. Basso eadem molienti minor difficultas erat, lubrica ad mutandam fidem classe ob memoriam recentis pro Othone militiæ.

C. CORNELII TACITI

AB EXCESSU DIVI AUGUSTI

HISTORIARUM

LIBER TERTIUS.

MELIORE fato fideque partium Flavianarum duces con- 1
silia belli tractabant. Pœtovionem in hiberna tertiæ
decimæ legionis convenerant. Illic agitavere, place- 2
retne obstrui Pannoniæ Alpes, donec a tergo vires
universæ consurgerent, an ire comminus et certare pro
Italia constantius foret. Quibus opperiri auxilia et 3
trahere bellum videbatur, Germanicarum legionum vim
famamque extollebant, et advenisse mox cum Vitellio
Britannici exercitus robora: ipsis nec numerum parem
pulsarum nuper legionum; et quanquam atrociter
loquerentur, minorem esse apud victos animum. Sed, 4
insessis interim Alpibus, venturum cum copiis Orientis
Mucianum. Superesse Vespasiano mare, classes, studia
provinciarum, per quas velut alterius belli molem cieret.
Ita salubri mora novas vires affore, et præsentibus
nihil periturum. Ad ea Antonius Primus (is acerrimus 2
belli concitor,) festinationem ipsis utilem, Vitellio exi-
tiosam disseruit. Plus socordiæ quam fiduciæ acces- 2
sisse victoribus. Neque enim in procinctu et castris
habitos: per omnia Italiæ municipia desides, tantum
hospitibus metuendos, quanto ferocius ante se egerint,

3 tanto cupidius insolitas voluptates hausisse. Circo
quoque ac theatris et amœnitate urbis emollitos, aut
valetudinibus fessos. Sed, addito spatio, rediturum et
4 his robur meditatione belli. Nec procul Germaniam,
unde vires; Britanniam freto dirimi; juxta Gallias
Hispaniasque; utrinque viros, equos, tributa; ipsamque
Italiam et opes urbis; ac si inferre arma ultro velint,
5 duas classes vacuumque Illyricum mare. Quid tum
claustra montium profutura? quid tractum in æstatem
aliam bellum? unde interim pecuniam et commeatus?
6 Quin potius eo ipso uterentur, quod Pannonicæ legiones,
deceptæ magis quam victæ, resurgere in ultionem pro-
7 perent, Mœsici exercitus integras vires attulerint. Si
numerus militum potius quam legionum putetur, plus
hinc roboris, nihil libidinum; et profuisse disciplinæ
ipsum pudorem. Equites vero ne tum quidem victos,
sed quanquam rebus adversis disjectam Vitellii aciem.
8 "Duæ tunc Pannonicæ ac Mœsicæ alæ perrupere
hostem: nunc sedecim alarum conjuncta signa pulsu
sonituque et nube ipsa operient ac superfundent oblitos
præliorum equites equosque. Nisi quis retinet, idem
9 suasor auctorque consilii ero. Vos, quibus fortuna in
integro est, legiones continete: mihi expeditæ cohortes
sufficient. Jam reseratam Italiam, impulsas Vitellii res
audietis. Juvabit sequi et vestigiis vincentis insistere."
3 Hæc ac talia flagrans oculis, truci voce, quo latius audire-
tur (etenim se centuriones et quidam militum consilio mis-
cuerant,) ita effudit ut cautos quoque ac providos per-
moveret, vulgus et cæteri unum virum ducemque, spreta
2 aliorum segnitia, laudibus ferrent. Hanc sui famam ea
statim concione commoverat, qua, recitatis Vespasiani
epistolis, non ut plerique incerta disseruit, huc illuc
tracturus interpretatione, prout conduxisset: aperte

descendisse in causam videbatur, eoque gratior militibus
erat, culpæ vel gloriæ socius. Proxima Cornelii Fusci 4
procuratoris auctoritas. Is quoque, inclementer in
Vitellium invehi solitus, nihil spei sibi inter adversa
reliquerat. T. Ampius Flavianus, natura ac senecta 2
cunctatior, suspiciones militum irritabat, tanquam affini-
tatis cum Vitellio meminisset; idemque quod, cœptante
legionum motu, profugus, dein sponte remeaverat, per-
fidiæ locum quæsisse credebatur. Nam Flavianum, 3
omissa Pannonia, ingressum Italiam, et discrimini
exemptum, rerum novarum cupido legati nomen resu-
mere et misceri civilibus armis impulerat, suadente
Cornelio Fusco, non quia industria Flaviani egebat,
sed ut consulare nomen surgentibus cum maxime parti-
bus honesta specie prætenderetur. Cæterum ut trans- 5
mittere in Italiam impune et usui foret, scriptum
Aponio Saturnino, cum exercitu Mœsico celeraret. Ac 2
ne inermes provinciæ barbaris nationibus exponerentur,
principes Sarmatarum Iazygum, penes quos civitatis
regimen, in commilitium adsciti. Plebem quoque et 3
vim equitum, qua sola valent, offerebant: remissum id
munus, ne inter discordias externa molirentur, aut,
majore ex diverso mercede, jus fasque exuerent. Tra- 4
huntur in partes Sido atque Italicus, reges Suevorum,
quîs vetus obsequium erga Romanos, et gens fidei com-
missæ patientior. Posita in latus auxilia, infesta Rætia,
cui Porcius Septiminus procurator erat, incorruptæ erga
Vitellium fidei. Igitur Sextilius Felix, cum ala Auriana 5
et octo cohortibus ac Noricorum juventute, ad occupan-
dam ripam Æni fluminis, quod Rætos Noricosque inter-
fluit, missus. Nec his aut illis prælium tentantibus, 6
fortuna partium alibi transacta.

Antonio, vexillarios e cohortibus et partem equitum 6

ad invadendam Italiam rapienti, comes fuit Arrius Varus, strenuus bello; quam gloriam et dux Corbulo
2 et prosperæ in Armenia res addiderant. Idem secretis apud Neronem sermonibus ferebatur Corbulonis virtutes criminatus; unde, infami gratia primum pilum adepto, læta ad præsens male parta, mox in perniciem vertere.
3 Sed Primus ac Varus, occupata Aquileia, *per* proxima quæque et Opitergii et Altini lætis animis accipiuntur. Relictum Altini præsidium adversus classem Ravennatem, nondum defectione ejus audita. Inde Patavium et
4 Ateste partibus adjunxere. Illic cognitum tres Vitellianas cohortes et alam, cui Sebonianæ nomen, ad
5 Forum Alieni ponte juncto consedisse. Placuit occasio invadendi incuriosos: nam id quoque nuntiabatur. Luce prima inermos plerosque oppressere. Prædictum ut paucis interfectis cæteros pavore ad mutandam
6 fidem cogerent. Et fuere qui se statim dederent. Plures, abrupto ponte, instanti hosti viam abstulerunt.
7 Vulgata victoria, post principia belli secundum Flavianos duæ legiones, septima Galbiana, tertia decima Gemina, cum Vedio Aquila legato Patavium alacres
2 veniunt. Ibi pauci dies ad requiem sumpti, et Minucius Justus præfectus castrorum legionis septimæ, quia adductius quam civili bello imperitabat, subtractus
3 militum iræ ad Vespasianum missus est. Desiderata diu res interpretatione gloriaque *in* majus accipitur, postquam Galbæ imagines discordia temporum subversas in omnibus municipiis recoli jussit Antonius, decorum pro causa ratus, si placere Galbæ principatus
8 et partes revirescere crederentur. Quæsitum inde quæ sedes bello legeretur. Verona potior visa, patentibus circum campis ad pugnam equestrem, qua prævalebant: simul coloniam copiis validam auferre Vitellio,

in rem famamque videbatur. Possessa ipso transitu 2
Vicetia; quod per se parum (etenim modicæ municipio
vires,) magni momenti locum obtinuit, reputantibus illic
Cæcinam genitum et patriam hostium duci ereptam. In
Veronensibus pretium fuit: exemplo opibusque partes
juvere. Et interjectus exercitus *per* Rætiam Juliasque 3
Alpes; ac ne pervium illa Germanicis exercitibus foret,
obsepserat. Quæ ignara Vespasiano aut vetita: quippe
Aquileiæ sisti bellum exspectarique Mucianum jubebat,
adjiciebatque imperio consilium, quando Ægyptus, claustra annonæ, vectigalia opulentissimarum provinciarum
obtinerentur, posse Vitellii exercitum egestate stipendii
frumentique ad deditionem subigi. Eadem Mucianus 4
crebris epistolis monebat, incruentam et sine luctu
victoriam et alia hujuscemodi prætexendo, sed gloriæ
avidus atque omne belli decus sibi retinens. Cæterum
ex distantibus terrarum spatiis consilia post res afferebantur. Igitur repentino incursu Antonius stationes 9
hostium irrupit, tentatisque levi prælio animis ex æquo
discessum. Mox Cæcina inter Hostiliam, vicum Vero- 2
nensium, et paludes Tartari fluminis castra permuniit,
tutus loco, cum terga flumine, latera objectu paludis
tegerentur. Quodsi affuisset fides, aut opprimi universis Vitellianorum viribus duæ legiones, nondum
conjuncto Mœsico exercitu, potuere, aut, retro actæ,
deserta Italia, turpem fugam conscivissent. Sed Cæ- 3
cina per varias moras prima hostibus prodidit tempora
belli, dum quos armis pellere promptum erat, epistolis
increpat, donec per nuntios pacta perfidiæ firmaret.
Interim Aponius Saturninus cum legione septima Clau- 4
diana advenit. Legioni tribunus Vipstanus Messalla
præerat, claris majoribus, egregius ipse, et qui solus ad
id bellum artes bonas attulisset. Has ad copias ne- 5

quaquam Vitellianis pares, (quippe tres adhuc legiones erant,) misit epistolas Cæcina, temeritatem victa arma tractantium incusans. Simul virtus Germânici exercitus laudibus attollebatur, Vitellii modica et vulgari mentione, nulla in Vespasianum contumelia: nihil prorsus quod aut corrumperet hostem aut terreret.
6 Flavianarum partium duces, omissa prioris fortunæ defensione, pro Vespasiano magnifice, pro causa fidenter, de exercitu securi, in Vitellium ut inimici præsumpsere, facta tribunis centurionibusque retinendi quæ Vitellius indulsisset spe. Atque ipsum Cæcinam non obscure
7 ad transitionem hortabantur. Recitatæ pro concione epistolæ addidere fiduciam, quod submisse Cæcina, velut offendere Vespasianum timens, ipsorum duces contemptim, tanquam insultantes Vitellio, scripsissent.

10 Adventu deinde duarum legionum, e quibus tertiam Dillius Aponianus, octavam Numisius Lupus ducebant, ostentare vires et militari vallo Veronam circumdare placuit. Forte Galbianæ legioni in adversa fronte valli opus cesserat, et visi procul sociorum equites vanam
2 formidinem, ut hostes, fecere. Rapiuntur arma, et ut proditionis ira militum in T. Ampium Flavianum incubuit, nullo criminis argumento, sed jam pridem invisus, turbine quodam ad exitium poscebatur: propinquum Vitellii, proditorem Othonis, interceptorem
3 donativi clamitabant. Nec defensioni locus, quanquam supplices manus tenderet, humi plerumque stratus, lacera veste, pectus atque ora singultu quatiens. Id ipsum apud infensos incitamentum erat, tanquam ni-
4 mius pavor conscientiam argueret. Obturbatur militum vocibus Aponius, cum loqui cœptaret; fremitu et clamore cæteros aspernantur. Uni Antonio apertæ militum aures: namque et facundia aderat mulcendi-

que vulgum artes et auctoritas. Ubi crudescere seditio, 5
et a conviciis ac probris ad tela et manus transibant,
injici catenas Flaviano jubet. Sensit ludibrium miles,
disjectisque qui tribunal tuebantur, extrema vis pa-
rabatur. Opposuit sinum Antonius, stricto ferro, aut 6
militum se manibus aut suis moriturum obtestans;
ut quemque notum et aliquo militari decore insignem
aspexerat, ad ferendam opem nomine ciens. Mox 7
conversus ad signa et bellorum deos, hostium potius
exercitibus illum furorem, illam discordiam injicerent
orabat, donec fatisceret seditio, et, extremo jam die,
sua quisque in tentoria dilaberentur. Profectus eadem 8
nocte Flavianus obviis Vespasiani literis discrimini
exemptus est. Legiones, velut tabe infectæ, Aponium 11
Saturninum, Mœsici exercitus legatum, eo atrocius
aggrediuntur, quod non, ut prius, labore et opere
fessæ, sed medio diei exarserant, vulgatis epistolis
quas Saturninus ad Vitellium scripsisse credebatur.
Ut olim virtutis modestiæque, tunc procacitatis et 2
petulantiæ certamen erat, ne minus violenter Aponium
quam Flavianum ad supplicium deposcerent. Quippe
Mœsicæ legiones adjutam a se Pannonicorum ultionem
referentes, et Pannonici, velut absolverentur aliorum
seditione, iterare culpam gaudebant. In hortos, in 3
quibus devertebatur Saturninus, pergunt. Nec tam
Primus et Aponianus et Messala, quanquam omni
modo nisi, eripuere Saturninum, quam obscuritas
latebrarum quibus occulebatur, vacantium forte bal-
nearum fornacibus abditus. Mox, omissis lictoribus, 4
Patavium concessit. Digressu consularium uni An-
tonio vis ac potestas in utrumque exercitum fuit,
cedentibus collegis et obversis militum studiis. Nec

deerant qui crederent utramque seditionem fraude Antonii cœptam, ut solus bello frueretur.

12 Ne in Vitellii quidem partibus quietæ mentes exitiosiore discordia, non suspicionibus vulgi sed per-
2 fidia ducum, turbabantur. Lucilius Bassus, classis Ravennatis præfectus, ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatæ Pannoniique erant, quæ provinciæ Vespasiano tenebantur, partibus ejus aggregaverat.
3 Nox proditioni electa, ut, cæteris ignaris, soli in principia defectores coirent. Bassus pudore, seu metu quisnam exitus foret, intra domum opperiebatur. Trierarchi magno tumultu Vitellii imagines invadunt; et paucis resistentium obtruncatis cæterum vulgus rerum novarum studio in Vespasianum inclinabat.
4 Tum progressus Lucilius auctorem se palam præbet. Classis Cornelium Fuscum præfectum sibi destinat qui propere accucurrit. Bassus honorata custodia Liburnicis navibus Atriam pervectus, a præfecto alæ Vivennio Rufino, præsidium illic agitante, vincitur. Sed exsoluta statim vincula interventu Hormi Cæsaris
13 liberti: is quoque inter duces habebatur. At Cæcina, defectione classis vulgata, primores centurionum et paucos militum, cæteris per militiæ munera dispersis,
2 secretum castrorum affectans in principia vocat. Ibi Vespasiani virtutem viresque partium extollit: transfugisse classem; in arcto commeatum, adversas Gallias Hispaniasque, nihil in urbe fidum; atque omnia de
3 Vitellio in deterius. Mox incipientibus qui conscii aderant, cæteros re nova attonitos in verba Vespasiani adigit. Simul Vitellii imagines dereptæ, et missi qui
4 Antonio nuntiarent. Sed ubi totis castris in fama proditio, recurrens in principia miles præscriptum

Vespasiani nomen, projectas Vitellii effigies aspexit, vastum primo silentium, mox cuncta simul erumpunt.
"Huc cecidisse Germanici exercitus gloriam, ut sine 5
prælio, sine vulnere vinctas manus et capta traderent arma? quas enim ex diverso legiones? nempe victas. Et abesse unicum Othoniani exercitus robur, primanos quartadecimanosque; quos tamen iisdem illis campis fuderint straverintque, ut armatorum millia, velut grex
venalium, exsuli Antonio donum darentur. Octo ni- 6
mirum legiones unius classis accessionem fore. Id Basso, id Cæcinæ visum: postquam domos, hortos, opes principi abstulerint, etiam militibus principem auferre. Integros incruentosque, Flavianis quoque partibus viles, quid dicturos reposcentibus aut prospera aut adversa?"
Hæc singuli, hæc universi, ut quemque dolor impulerat, 14
vociferantes, initio a quinta legione orto, repositis Vitellii imaginibus vincla Cæcinæ injiciunt; Fabium Fabullum, quintæ legionis legatum, et Cassium Longum, præfectum castrorum, duces deligunt; forte oblatos trium Liburnicarum milites, ignaros et insontes, trucidant;
relictis castris, abrupto ponte Hostiliam rursus, 2
inde Cremonam pergunt, ut legionibus primæ Italicæ et unietvicesimæ Rapaci jungerentur, quas Cæcina ad obtinendam Cremonam cum parte equitum præmiserat.

Ubi hæc comperta Antonio, discordes animis, dis- 15
cretos viribus hostium exercitus aggredi statuit, antequam ducibus auctoritas, militi obsequium et junctis
legionibus fiducia rediret. Namque Fabium Valentem 2
profectum ab urbe acceleraturumque cognita Cæcinæ proditione conjectabat; et fidus Vitellio Fabius, nec
militiæ ignarus. Simul ingens Germanorum vis per 3
Rætiam timebatur; et Britannia Galliaque et Hispania

auxilia Vitellius acciverat, immensam belli luem, ni Antonius, id ipsum metuens, festinato prælio victoriam præcepisset. Universo cum exercitu secundis a Verona
4 castris Bedriacum venit. Postero die, legionibus ad muniendum retentis, auxiliares cohortes in Cremonensem agrum missæ, ut, specie parandarum copiarum,
5 civili præda miles imbueretur. Ipse cum quatuor millibus equitum ad octavum a Bedriaco progressus, quo licentius popularentur. Exploratores, ut mos est,
16 longius curabant. Quinta ferme hora diei erat, cum citus eques adventare hostes, prægredi paucos, motum
2 fremitumque late audiri nuntiavit. Dum Antonius quidnam agendum consultat, aviditate navandæ operæ Arrius Varus cum promptissimis equitum prorupit, impulitque Vitellianos, modica cæde: nam plurium accursu versa fortuna, et acerrimus quisque sequentium fugæ ultimus erat. Nec sponte Antonii properatum, et
3 fore quæ acciderant rebatur. Hortatus suos ut magno animo capesserent pugnam, diductis in latera turmis, vacuum medio relinquit iter, quo Varum equitesque ejus reciperet; jussæ armari legiones; datum per agros signum ut, qua cuique proximum, omissa præda, prælio
4 occurreret. Pavidus interim Varus turbæ suorum miscetur, intulitque formidinem. Pulsi cum sauciis integri suomet ipsi metu et angustiis viarum conflictabantur.
17 Nullum in illa trepidatione Antonius constantis ducis aut fortissimi militis officium omisit. Occursare paventibus, retinere cedentes, ubi plurimus labor, unde aliqua spes, consilio manu voce insignis hosti, conspi-
2 cuus suis. Eo postremo ardoris provectus est, ut vexillarium fugientem hasta transverberaret. Mox raptum vexillum in hostem vertit. Quo pudore haud

plures quam centum equites restitere. Juvit locus, arctiore illic via, et fracto interfluentis rivi ponte, qui incerto alveo et præcipitibus ripis fugam impediebat. Ea necessitas, seu fortuna, lapsas jam partes restituit. 3
Firmati inter se densis ordinibus excipiunt Vitellianos temere effusos. Atque illi consternantur. Antonius instare perculsis, sternere obvios. Simul cæteri, ut 4
cuique ingenium, spoliare, capere, arma equosque abripere. Et exciti prospero clamore, qui modo per agros fuga palabantur, victoriæ se miscebant. Ad quartum a 18
Cremona lapidem fulsere legionum signa Rapacis atque Italicæ, læto inter initia equitum suorum prælio illuc usque provecta. Sed ubi fortuna contra fuit, non 2
laxare ordines, non recipere turbatos, non obviam ire ultroque aggredi hostem, tantum per spatium cursu et pugnando fessum. Forte victi, haud perinde rebus prosperis ducem desideraverant, atque in adversis deesse intelligebant. Nutantem aciem victor equitatus 3
incursat; et Vipstanus Messala tribunus cum Mœsicis auxiliaribus assequitur, quos † militiæ (*multi e*?) legionariis quanquan raptim ductos æquabant. Ita mixtus 4
pedes equesque rupere legionum agmen. Et propinqua Cremonensium mœnia, quanto plus spei ad effugium, minorem ad resistendum animum dabant. Nec Anto- 19
nius ultra institit, memor laboris ac vulnerum, quibus tam anceps prælii fortuna, quamvis prospero fine, equites equosque afflictaverat. Inumbrante vespera universum 2
Flaviani exercitus robur advenit. Utque cumulos super et recentia cæde vestigia incessere, quasi debellatum foret, pergere Cremonam, et victos in deditionem accipere aut expugnare deposcunt. Hæc in medio, 3
pulchra dictu. Illa sibi quisque, "posse coloniam plano sitam impetu capi. Idem audaciæ per tenebras

irrumpentibus, et majorem rapiendi licentiam. Quodsi lucem opperiantur, jam pacem, jam preces et pro labore ac vulneribus clementiam et gloriam, inania, laturos: sed opes Cremonensium in sinu præfectorum legatorumque fore. Expugnatæ urbis prædam ad militem,
4 deditæ ad duces pertinere." Spernuntur centuriones tribunique, ac ne vox cujusquam audiatur, quatiunt
20 arma, rupturi imperium, ni ducantur. Tum Antonius, inserens se manipulis, ubi aspectu et auctoritate silentium fecerat, non se decus neque pretium eripere tam bene meritis affirmabat, "sed divisa inter exercitum ducesque munia: militibus cupidinem pugnandi convenire; duces providendo, consultando, cunctatione sæ-
2 pius quam temeritate, prodesse. Ut pro virili portione, armis ac manu, victoriam juverit, ratione et consilio, propriis ducis artibus, profuturum. Neque enim ambigua esse quæ occurrant, noctem et ignotæ situm urbis, intus hostes et cuncta insidiis opportuna.
3 Non si pateant portæ, nisi explorato, nisi die, intrandum. An oppugnationem inchoaturos, adempto omni prospectu, quis æquus locus, quanta altitudo mœnium, tormentisne et telis an operibus et vineis
4 aggredienda urbs foret." Mox conversus ad singulos, "num secures dolabrasque et cætera expugnandis urbibus secum attulissent" rogitabat. Et cum abnuerent, "gladiisne," inquit, "et pilis perfringere
5 ac subruere muros ullæ manus possunt? Si aggerem struere, si pluteis cratibusve protegi necesse fuerit, ut vulgus improvidum, irriti stabimus, altitudinem turrium et aliena munimenta mirantes? Quin potius mora noctis unius, advectis tormentis machinisque, vim
6 victoriamque nobiscum ferimus?" Simul lixas calonesque, cum recentissimis equitum, Bedriacum mittit,

copias cœteraque usui allaturos. Id vero ægre tolerante 21
milite, prope seditionem ventum, cum progressi equites
sub ipsa mœnia vagos ex Cremonensibus corripiunt,
quorum indicio noscitur sex Vitellianas legiones, omnemque exercitum qui Hostiliæ egerat, eo ipso die
triginta millia passuum emensum, comperta suorum
clade in prælium accingi ac jam affore. Is terror 2
obstructas mentes consiliis ducis aperuit. Sistere
tertiam decimam legionem in ipso viæ Postumiæ aggere
jubet, cui juncta a lævo septima Galbiana patenti campo
stetit, dein septima Claudiana, agresti fossa (ita locus
erat,) præmunita; dextro octava per apertum limitem,
mox tertia densis arbustis intersepta. Hic aquilarum 3
signorumque ordo: milites mixti per tenebras, ut fors
tulerat; prætorianum vexillum proximum tertianis,
cohortes auxiliorum in cornibus; latera ac terga equite
circumdata; Sido atque Italicus, Suevi, cum delectis
popularium primori in acie versabantur. At Vitellianus 22
exercitus (cui acquiescere Cremonæ, et, recuperatis cibo
somnoque viribus, confectum algore atque inedia hostem
postera die profligare ac proruere ratio fuit,) indigus
rectoris, inops consilii, tertia ferme noctis hora paratis
jam dispositisque Flavianis impingitur. Ordinem ag- 2
minis disjecti per iram ac tenebras asseverare non
ausim, quanquam alii tradiderint quartam Macedonicam
dextro suorum cornu, quintam et quintam decimam,
cum vexillis nonæ secundæque et vicesimæ Britannicarum legionum, mediam aciem, sextadecimanos duodevicesimanosque et primanos lævum cornu complêsse.
Rapaces atque Italici omnibus se manipulis miscuerant. 3
Eques auxiliaque sibi ipsi locum legere. Prælium
tota nocte varium, anceps, atrox; his, rursus illis
exitiabile. Nihil animus aut manus, ne oculi quidem

4 provisu juvabant. Eadem utraque acie arma; crebris interrogationibus notum pugnæ signum; permixta vexilla, ut quisque globus capta ex hostibus huc vel illuc raptabat. Urguebatur maxime septima legio,
5 nuper a Galba conscripta. Occisi sex primorum ordinum centuriones, abrepta quædam signa: ipsam aquilam Atilius Verus, primipili centurio, multa cum hostium strage, et ad extremum moriens, servaverat.
23 Sustinuit labantem aciem Antonius accitis prætorianis. Qui ubi excepere pugnam, pellunt hostem, dein pellun-
2 tur. Namque Vitelliani tormenta in aggerem viæ contulerant, ut tela vacuo atque aperto excuterentur, dispersa primo et arbustis sine hostium noxa illisa. Magnitudine eximia quintæ decimæ legionis ballista
3 ingentibus saxis hostilem aciem proruebat. Lateque cladem intulissent, ni duo milites præclarum facinus ausi, arreptis e strage scutis ignorati, vincla ac libra-
4 menta tormentorum abscidissent. Statim confossi sunt, eoque intercidere nomina: de facto haud ambigitur. Neutro inclinaverat fortuna, donec adulta nocte luna
5 surgens ostenderet acies falleretque. Sed Flavianis æquior a tergo; hinc majores equorum virorumque umbræ, et falso, ut in corpora, ictu tela hostium citra cadebant: Vitelliani adverso lumine collucentes, velut
24 ex occulto jaculantibus, incauti offerebantur. Igitur Antonius, ubi noscere suos noscique poterat, alios pudore et probris, multos laude et hortatu, omnes spe promissisque accendens, "cur rursum sumpsissent arma," Pannonicas legiones interrogabat: "illos esse campos in quibus abolere labem prioris ignominiæ,
2 ubi recuperare gloriam possent." Tum ad Mœsicos conversus principes auctoresque belli ciebat: "frustra minis et verbis provocatos Vitellianos, si manus

eorum oculosque non tolerent." Hæc, ut quosque
accesserat; plura ad tertianos, veterum recentiumque
admonens, ut sub M. Antonio Parthos, sub Corbu-
lone Armenios, nuper Sarmatas pepulissent. Mox 3
infensius prætorianis, "Vos," inquit, "nisi vincitis,
pagani, quis alius imperator, quæ castra alia excipient?
Illic signa armaque vestra sunt, et mors victis: nam
ignominiam consumpsistis." Undique clamor; et ori- 4
entem solem (ita in Syria mos est,) tertiani salutavere.
Vagus inde, an consilio ducis subditus rumor, advenisse 25
Mucianum, exercitus in vicem salutâsse. Gradum in-
ferunt quasi recentibus auxiliis aucti, rariore jam Vi-
tellianorum acie, ut quos nullo rectore suus quemque
impetus vel pavor contraheret diduceretve. Postquam 2
pulsos sensit Antonius, denso agmine obturbabat.
Laxati ordines abrumpuntur; nec restitui quivere
impedientibus vehiculis tormentisque. Per limitem
viæ sparguntur festinatione consectandi victores. Eo 3
notabilior cædes fuit, quia filius patrem interfecit.
Rem nominaque, auctore Vipstano Messala, tradam.
Julius Mansuetus ex Hispania, Rapaci legioni additus,
impubem filium domi liquerat. Is mox adultus, inter 4
septimanos a Galba conscriptus, oblatum forte patrem
et vulnere stratum dum semianimem scrutatur, agni-
tus agnoscensque et exsanguem amplexus, voce flebili
precabatur piatos patris manes, neve se ut parricidam
aversarentur: publicum id facinus; et unum militem
quotam civilium armorum partem? Simul attollere 5
corpus, aperire humum, supremo erga parentem officio
fungi. Advertere proximi, deinde plures: hinc per
omnem aciem miraculum et questus et sævissimi belli
exsecratio. Nec eo segnius propinquos, affines, fratres

trucidatos spoliant; factum esse scelus loquuntur faciuntque.

26 Ut Cremonam venere, novum immensumque opus
occurrit. Othoniano bello Germanicus miles mœnibus
Cremonensium castra sua, castris vallum circumjecerat,
2 eaque munimenta rursus auxerat. Quorum aspectu
hæsere victores, incertis ducibus quid juberent. Inci-
pere oppugnationem, fesso per diem noctemque exercitu,
3 arduum et, nullo juxta subsidio, anceps. Sin Bedriacum
redirent, intolerandus tam longi itineris labor, et vic-
toria ad irritum revolvebatur. Munire castra, id quo-
que, propinquis hostibus, formidolosum, ne dispersos,
4 et opus molientes, subita eruptione turbarent. Quæ
super cuncta terrebat ipsorum miles periculi quam
moræ patientior: quippe ingrata quæ tuta, ex temeri-
tate spes; omnisque cædes et vulnera et sanguis avidi-
27 tate prædæ pensabantur. Huc inclinavit Antonius,
cingique vallum corona jussit. Primo sagittis saxisque
eminus certabant, majore Flavianorum pernicie, in quos
2 tela desuper librabantur. Mox vallum portasque le-
gionibus attribuit, ut discretus labor fortes ignavosque
distingueret, atque ipsa contentione decoris accende-
rentur. Proxima Bedriacensi viæ tertiani septimanique
sumpsere, dexteriora valli octava ac septima Claudiana;
tertiadecimanos ad Brixianam portam impetus tulit.
3 Paulum inde moræ, dum ex proximis agris ligones,
dolabras, et alii falces scalasque convectant. Tum,
elatis super capita scutis, densa testudine succedunt.
4 Romanæ utrinque artes: pondera saxorum Vitelliani
provolvunt, disjectam fluitantemque testudinem lanceis
contisque scrutantur, donec, soluta compage scutorum,
exsangues aut laceros prosternerent multa cum strage.

Incesserat cunctatio, ni duces fesso militi et velut 5
irritas exhortationes abnuenti Cremonam monstrâssent.
Hormine id ingenium, ut Messala tradit, an potior 28
auctor sit C. Plinius, qui Antonium incusat, haud facile
discreverim, nisi quod neque Antonius neque Hormus
a fama vitaque sua, quamvis pessimo flagitio, degeneravere.
Non jam sanguis neque vulnera morabantur, 2
quin subruerent vallum quaterentque portas, innixi
humeris et super iteratam testudinem scandentes prensarent
hostium tela brachiaque. Integri cum sauciis, 3
semineces cum exspirantibus volvuntur, varia pereuntium
forma et omni imagine mortium. Acerrimum 29
tertiæ septimæque legionum certamen; et dux Antonius
cum delectis auxiliaribus eodem incubuerat. Obstinatos 2
inter se cum sustinere Vitelliani nequirent et superjacta
tela testudine laberentur, ipsam postremo ballistam in
subeuntes propulere, quæ ut ad præsens disjecit obruitque
quos inciderat, ita pinnas ac summa valli ruina sua
traxit. Simul juncta turris ictibus saxorum cessit. 3
Qua septimani dum nituntur cuneis, tertianus securibus
gladiisque portam perfregit. Primum irrupisse
C. Volusium tertiæ legionis militem inter omnes auctores
constat. Is in vallum egressus, deturbatis qui 4
restiterant, conspicuus manu ac voce, capta castra
conclamavit. Cæteri, trepidis jam Vitellianis, seque
e vallo præcipitantibus, perrupere. Completur cæde
quantum inter castra murosque vacui fuit. Ac rursus 30
nova laborum facies, ardua urbis mœnia, saxeæ turres,
ferrati portarum objices, vibrans tela miles, frequens
obstrictusque Vitellianis partibus Cremonensis
populus, magna pars Italiæ, stato in eosdem dies
mercatu congregata; quod defensoribus auxilium ob
multitudinem, oppugnantibus incitamentum ob prædam

2 erat. Rapi ignes Antonius inferrique amœnissimis extra urbem ædificiis jubet, si damno rerum suarum Cremonenses ad mutandam fidem traherentur. Propinqua muris tecta, et altitudinem mœnium egressa, fortissimo quoque militum complet; illi trabibus tegu-
31 lisque et facibus propugnatores deturbant. Jam legiones in testudinem glomerabantur, et alii tela saxaque incutiebant, cum languescere paulatim Vitellianorum
2 animi. Ut quis ordine anteibat, cedere fortunæ, ne, Cremona quoque excisa, nulla ultra venia, omnisque ira victoris non in vulgus inops sed in tribunos centuriones-
3 que, ubi pretium cædis erat, reverteretur. Gregarius miles, futuri socors et ignobilitate tutior, perstabat. Vagi per vias, in domibus abditi, pacem ne tum quidem orabant cum bellum posuissent. Primores castrorum
4 nomen atque imagines Vitellii amoliuntur. Catenas Cæcinæ (nam etiam tum vinctus erat,) exsolvunt, orantque ut causæ suæ deprecator adsistat. Aspernantem tumentemque lacrimis fatigant, extremum malorum,
5 tot fortissimi viri proditoris opem invocantes. Mox velamenta et infulas pro muris ostentant. Cum Antonius inhiberi tela jussisset, signa aquilasque extulere: mæstum inermium agmen, dejectis in terram oculis,
6 sequebatur. Circumstiterant victores, et primo ingerebant probra, intentabant ictus: mox, ut præberi ora contumeliis, et, posita omni ferocia, cuncta victi patiebantur, subit recordatio illos esse qui nuper Bedriaci
7 victoriæ temperâssent. Sed ubi Cæcina prætexta lictoribusque insignis, dimota turba, consul incessit, exarsere victores: superbiam sævitiamque, (adeo invisa scelera sunt,) etiam perfidiam objectabant. Obstitit Antonius, datisque defensoribus, ad Vespasianum dimisit.

32 Plebs interim Cremonensium inter armatos conflic-

tabatur; nec procul cæde aberant, cum precibus du-
cum mitigatus est miles. Et vocatos ad concionem 2
Antonius alloquitur, magnifice victores, victos clemen-
ter, de Cremona in neutrum. Exercitus, præter insi-
tam prædandi cupidinem, vetere odio ad excidium Cre-
monensium incubuit. Juvisse partes Vitellianas Otho- 3
nis quoque bello credebantur; mox tertiadecimanos ad
exstruendum amphitheatrum relictos, ut sunt procacia
urbanæ plebis ingenia, petulantibus jurgiis illuserant.
Auxit invidiam editum illic a Cæcina gladiatorum 4
spectaculum, eademque rursus belli sedes, et præbiti in
acie Vitellianis cibi, cæsæ quædam feminæ studio
partium ad prælium progressæ. Tempus quoque mer-
catus ditem alioqui coloniam majorum opum specie
complebat. Cæteri duces in obscuro: Antonium for- 5
tuna famaque omnium oculis exposuerat. Is balineas
abluendo cruori propere petit. Excepta vox est, cum
teporem incusaret, "statim futurum ut incalescerent."
Vernile dictum omnem invidiam in eum vertit, tanquam 6
signum incendendæ Cremonæ dedisset, quæ jam flagra-
bat. Quadraginta armatorum millia irrupere, calonum 33
lixarumque amplior numerus, et in libidinem ac sævi-
tiam corruptior. Non dignitas, non ætas protegebat,
quo minus stupra cædibus, cædes stupris miscerentur.
Grandævos senes, exacta ætate feminas, viles ad præ- 2
dam, in ludibrium trahebant. Ubi adulta virgo aut
quis forma conspicuus incidisset, vi manibusque rapi-
entium divulsus ipsos postremo direptores in mutuam
perniciem agebat. Dum pecuniam, vel gravia auro 3
templorum dona, sibi quisque trahunt, majore aliorum
vi truncabantur. Quidam, obvia aspernati, verberibus
tormentisque dominorum abdita scrutari, defossa eruere.
Faces in manibus, quas, ubi prædam egesserant, in 4

vacuas domos et inania templa per lasciviam jaculabantur; utque exercitu vario linguis, moribus, cui cives, socii, externi interessent, diversæ cupidines, et aliud cuique fas, nec quidquam illicitum. Per quatriduum Cremona suffecit. Cum omnia sacra profanaque in igne considerent, solum Mefitis templum stetit ante mœnia,
34 loco seu numine defensum. Hic exitus Cremonæ, anno ducentesimo octogesimo sexto a primordio sui. Condita erat Ti. Sempronio et Cornelio consulibus. Ingruente in Italiam Hannibale, propugnaculum adversus Gallos trans
2 Padum agentes, et si qua alia vis per Alpes rueret. Igitur numero colonorum, opportunitate fluminum, ubere agri, annexu connubiisque gentium adolevit floruitque,
3 bellis externis intacta, civilibus infelix. Antonius pudore flagitii, crebescente invidia, edixit, ne quis Cremonensem captivum detineret. Irritamque prædam militibus effecerat consensus Italiæ, emptionem talium mancipiorum aspernantis. Occidi cœpere. Quod ubi enotuit, a
4 propinquis affinibusque occulte redemptabantur. Mox rediit Cremonam reliquus populus. Reposita fora templaque munificentia municipum; et Vespasianus
35 hortabatur. Cæterum assidere sepultæ urbis ruinis noxia tabo humus haud diu permisit. Ad tertium lapidem progressi vagos paventesque Vitellianos, sua quemque apud signa, componunt. Et victæ legiones ne, manente adhuc civili bello, ambiguæ agerent, per
2 Illyricum dispersæ. In Britanniam inde et Hispanias nuntios famamque, in Galliam Julium Calenum tribunum, in Germaniam Alpinium Montanum, præfectum cohortis, quod hic Trevir, Calenus Æduus, uterque
3 Vitelliani fuerant, ostentui misere. Simul transitus Alpium præsidiis occupati, suspecta Germania, tanquam in auxilium Vitellii accingeretur.

At Vitellius, profecto Cæcina, cum Fabium Valentem 36
paucis post diebus ad bellum impulisset, curis luxum obtendebat. Non parare arma, non alloquio exercitioque militem firmare, non in ore vulgi agere; sed umbraculis hortorum abditus (ut ignava animalia, quibus si cibum suggeras, jacent torpentque,) præterita, instantia, futura,
pari oblivione dimiserat. Atque illum in nemore Aricino 2
desidem et marcentem proditio Lucilii Bassi, ac defectio
classis Ravennatis perculit. Nec multo post de Cæcina 3
affertur mixtus gaudio dolor, et descivisse et ab exer-
citu vinctum. Plus apud socordem animum lætitia 4
quam cura valuit. Multa cum exsultatione in urbem revectus, frequenti concione, pietatem militum laudibus cumulat. Publium Sabinum, prætorii præfectum, ob amicitiam Cæcinæ vinciri jubet, substituto in locum ejus
Alfenio Varo. Mox senatum, composita in magnificen- 37
tiam oratione, allocutus, exquisitis patrum adulationibus attollitur. Initium atrocis in Cæcinam sententiæ a L. Vitellio factum; dein cæteri, composita indignatione, quod consul rempublicam, dux imperatorem, tantis opibus, tot honoribus, cumulatus, amicum prodidisset, velut pro Vitellio conquerentes, suum dolorem proferebant.
Nulla in oratione cujusquam erga Flavianos 2
duces obtrectatio: errorem imprudentiamque exercituum culpantes, Vespasiani nomen suspensi et vitabundi circumibant. Nec defuit qui unum consulatus diem (is enim in locum Cæcinæ supererat,) magno cum irrisu
tribuentis accipientisque eblandiretur. Pridie Kalendas 3
Novembres Rosius Regulus iniit ejuravitque. Annotabant periti, nunquam antea, non abrogato magistratu, neque lege lata, alium suffectum. Nam consul uno die et ante fuerat Caninius Rebilus, C. Cæsare dictatore, cum belli civilis præmia festinarentur.

38 Nota per eos dies Junii Blæsi mors et famosa
2 fuit; de qua sic accepimus. Gravi corporis morbo
æger Vitellius, Servilianis hortis, turrim vicino sitam
collucere per noctem crebris luminibus animadvertit. Sciscitanti causam, apud Cæcinam Tuscum epulari multos, præcipuum honore Junium Blæsum nun-
3 tiatur. Cætera in majus, de apparatu et solutis in
lasciviam animis. Nec defuere qui ipsum Tuscum
et alios, sed criminosius Blæsum, incusarent, quod,
4 ægro principe, lætos dies ageret. Ubi asperatum
Vitellium, et posse Blæsum perverti, satis patuit
iis qui principum offensas acriter speculantur, datæ
L. Vitellio delationis partes. Ille, infensus Blæso
æmulatione prava, quod eum, omni dedecore maculosum, egregia fama anteibat, cubiculum imperatoris
reserat, filium ejus sinu complexus et genibus acci-
5 dens. Causam confusionis quærenti, non se proprio
metu nec sui anxium, sed pro fratre, pro liberis fratris
preces lacrimasque attulisse. Frustra Vespasianum
timeri, quem tot Germanicæ legiones, tot provinciæ
virtute ac fide, tantum denique terrarum ac maris
6 immensis spatiis arceat. In urbe ac sinu cavendum
hostem, Junios Antoniosque avos jactantem, qui se
stirpe imperatoria, comem ac magnificum militibus
ostentet. Versas illuc omnium mentes, dum Vitellius,
amicorum inimicorumque neglegens, fovet æmulum
7 principis labores e convivio prospectantem. Reddendam pro intempestiva lætitia mæstam et funebrem
noctem, qua sciat et sentiat vivere Vitellium et impe-
39 rare, et, si quid fato accidat, filium habere. Trepidanti
inter scelus metumque, ne dilata Blæsi mors maturam
perniciem, palam jussa atrocem invidiam ferret, placuit
2 veneno grassari. Addidit facinori fidem nobili gaudio,

Blæsum visendo. Quin et audita est sævissima Vitellii
vox, qua se (ipsa enim verba referam,) pavisse oculos
spectata inimici morte jactavit. Blæso, super clari- 3
tatem natalium et elegantiam morum, fidei obstinatio
fuit. Integris quoque rebus, a Cæcina et primoribus
partium, jam Vitellium aspernantibus, ambitus, abnuere
perseveravit. Sanctus, inturbidus, nullius repentini 4
honoris, adeo non principatus appetens, parum effugerat
ne dignus crederetur.

Fabius interim Valens, multo ac molli concubinarum 40
spadonumque agmine segnius quam ad bellum incedens,
proditam a Lucilio Basso Ravennatem classem perni-
cibus nuntiis accepit. Et si cœptum iter properâsset, 2
nutantem Cæcinam prævenire aut ante discrimen pugnæ
assequi legiones potuisset. Nec deerant qui monerent, 3
ut cum fidissimis per occultos tramites, vitata Ravenna,
Hostiliam Cremonamve pergeret. Aliis placebat, ac-
citis ex urbe prætoriis cohortibus, valida manu per-
rumpere. Ipse, inutili cunctatione, agendi tempora con- 4
sultando consumpsit: mox utrumque consilium as-
pernatus, (quod inter ancipitia deterrimum est,) dum
media sequitur, nec ausus est satis nec providit.

Missis ad Vitellium literis auxilium postulat. Venere 41
tres cohortes cum ala Britannica, neque ad fallendum
aptus numerus neque ad penetrandum. Sed Valens 2
ne in tanto quidem discrimine infamia caruit, quo
minus rapere illicitas voluptates, adulteriisque ac stu-
pris polluere hospitum domus crederetur. Aderant
vis et pecunia et ruentis fortunæ novissima libido.
Adventu demum peditum equitumque pravitas consilii 3
patuit, quia nec vadere per hostes tam parva manu
poterat, etiam si fidissima foret, nec integram fidem
attulerant. Pudor tamen et præsentis ducis reverentia

morabatur, haud diuturna vincla apud avidos periculo-
4 rum et dedecoris securos. Eo metu et paucis, quos
adversa non mutaverant, comitantibus, cohortes Ari-
minum præmittit, alam tueri terga jubet: ipse flexit
in Umbriam atque inde Etruriam, ubi, cognito pugnæ
Cremonensis eventu, non ignavum, et, si provenisset,
atrox consilium iniit, ut, arreptis navibus, in quam-
cunque partem Narbonensis provinciæ egressus, Gallias et
exercitus et Germaniæ gentes novumque bellum cieret.

42 Digresso Valente, trepidos qui Ariminum tene-
bant, Cornelius Fuscus, admoto exercitu et missis per
proxima litorum Liburnicis, terra marique circumvenit.
2 Occupantur plana Umbriæ et qua Picenus ager Hadria
alluitur. Omnisque Italia inter Vespasianum ac Vi-
3 tellium Apennini jugis dividebatur. Fabius Valens e
sinu Pisano, segnitia maris aut adversante vento,
portum Herculis Monœci depellitur. Haud procul inde
agebat Marius Maturus, Alpium maritimarum pro-
curator, fidus Vitellio, cujus sacramentum cunctis circa
4 hostilibus nondum exuerat. Is Valentem comiter excep-
tum, ne Galliam Narbonensem temere ingrederetur,
monendo terruit; simul cæterorum fides metu infracta.
Namque circumjectas civitates procurator Valerius Pau-
linus, strenuus militiæ, et Vespasiano ante fortunam
43 amicus, in verba ejus adegerat:

Concitisque omnibus qui exauctorati a Vitellio bellum
sponte sumebant, Forojuliensem coloniam, claustra maris,
præsidio tuebatur, eo gravior auctor, quod Paulino patria
Forum Iuli, et honos apud prætorianos, quorum quondam
tribunus fuerat. Ipsique pagani, favore municipali et
2 futuræ potentiæ spe, juvare partes annitebantur. Quæ
ubi paratu firma et aucta rumore apud varios Vitelli-
anorum animos increbruere, Fabius Valens, cum quatuor

speculatoribus et tribus amicis, totidem centurionibus, ad naves regreditur; Maturo cæterisque remanere et in verba Vespasiani adigi volentibus fuit. Cæterum ut 3
mare tutius Valenti quam litora aut urbes, ita futuri ambiguus, et magis quid vitaret quam cui fideret certus, adversa tempestate Stœchadas, Massiliensium insulas, affertur. Ibi eum missæ a Paulino Liburnicæ oppressere.

Capto Valente cuncta ad victoris opes conversa, 44
initio per Hispaniam a prima Adjutrice legione orto, quæ, memoria Othonis infensa Vitellio, decimam quoque ac sextam traxit. Nec Galliæ cunctabantur. Et 2
Britanniam † inditus (*insitus?*) erga Vespasianum favor, quod illic secundæ legioni a Claudio præpositus et bello clarus egerat, non sine motu adjunxit cæterarum, in quibus plerique centuriones ac milites a Vitellio provecti expertum jam principem anxii mutabant. Ea 45
discordia, et crebris belli civilis rumoribus, Britanni sustulere animos, auctore Venutio, qui, super insitam ferociam et Romani nominis odium, propriis in Cartismanduam reginam stimulis accendebatur. Cartisman- 2
dua Brigantibus imperitabat, pollens nobilitate; et auxerat potentiam, postquam, capto per dolum rege Caractaco, instruxisse triumphum Claudii Cæsaris videbatur. Inde opes et rerum secundarum luxus. Spreto Venutio (is fuit maritus,) armigerum ejus Vel- 3
locatum in matrimonium regnumque accepit. Concussa statim flagitio domus. Pro marito studia civitatis, pro adultero libido reginæ et sævitia. Igitur Venutius, accitis auxiliis, simul ipsorum Brigantum defectione, in extremum discrimen Cartismanduam adduxit. Tum 4
petita a Romanis præsidia. Et cohortes alæque nostræ, variis præliis, exemere tamen periculo reginam. Reg-

46 num Venutio, bellum nobis relictum. Turbata per
eosdem dies Germania et socordia ducum *et* seditione
legionum. Externa vi, perfidia sociali, prope afflicta
Romana res. Id bellum cum causis et eventibus
(etenim longius provectum est,) mox memorabimus.
2 Mota et Dacorum gens, nunquam fida, tunc sine metu,
abducto e Mœsia exercitu. Sed prima rerum quieti
speculabantur: ubi flagrare Italiam bello, cuncta in
vicem hostilia accepere, expugnatis cohortium alarum-
3 que hibernis utraque Danubii ripa potiebantur. Jam-
que castra legionum exscindere parabant, ni Mucia-
nus sextam legionem opposuisset, Cremonensis victoriæ
gnarus, ac ne externa moles utrimque ingrueret, si
4 Dacus Germanusque diversi irrupissent. Affuit, ut
sæpe alias, fortuna populi Romani, quæ Mucianum
viresque Orientis illuc tulit; et quod Cremonæ interim
5 transegimus. Fonteius Agrippa ex Asia (pro consule
eam provinciam annuo imperio tenuerat,) Mœsiæ
præpositus est, additis copiis e Vitelliano exercitu,
quem spargi per provincias et externo bello illigari
47 pars consilii pacisque erat. Nec cæteræ nationes sile-
bant. Subita per Pontum arma barbarum mancipium,
regiæ quondam classis præfectus, moverat. Is fuit
Anicetus, Polemonis libertus, præpotens olim, et, post-
quam regnum in formam provinciæ verterat, mutationis
2 impatiens. Igitur Vitellii nomine adscitis gentibus quæ
Pontum accolunt, corrupto in spem rapinarum egentis-
simo quoque, haud temnendæ manus ductor, Trapezun-
tem vetusta fama civitatem, a Græcis in extremo
3 Ponticæ oræ conditam, subitus irrupit. Cæsa ibi
cohors, regium auxilium olim; mox donati civitate
Romana signa armaque in nostrum modum, desidiam
licentiamque Græcorum retinebant. Classi quoque

faces intulit, vacuo mari eludens, quia lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. Quin et barbari contemptim vagabantur, 4
fabricatis repente navibus. Camaras vocant, arctis lateribus, latam alvum sine vinculo æris aut ferri connexas; et tumido mari, prout fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. Sic inter undas volvuntur, pari utrimque prora et muta- 5
bili remigio, quando hinc vel illinc appellere indiscretum et innoxium est. Advertit ea res Vespasiani animum, 48
ut vexillarios e legionibus ducemque Virdium Geminum, spectatæ militiæ, deligeret. Ille incompositum 2
et prædæ cupidine vagum hostem adortus coëgit in naves; effectisque raptim Liburnicis, assequitur Anicetum in ostio fluminis Cohibi, tutum sub Sedochezorum regis auxilio, quem pecunia donisque ad societatem perpulerat. Ac primo rex minis armisque supplicem 3
tueri: postquam merces proditionis aut bellum ostendebatur, fluxa, ut est barbaris, fide, pactus Aniceti exitium, perfugas tradidit, belloque servili finis impositus.

Lætum ea victoria Vespasianum, cunctis super vota 4
fluentibus, Cremonensis prælii nuntius in Ægypto assequitur. Eo properantius Alexandriam pergit, ut, fracto Vitellii exercitu, urbem quoque externæ opis indigam fame urgeret. Namque et Africam, eodem 5
latere sitam, terra marique invadere parabat, clausis annonæ subsidiis, inopiam ac discordiam hosti facturus. Dum hac totius orbis nutatione fortuna imperii transit, 49
Primus Antonius nequaquam pari innocentia post Cremonam agebat, satisfactum bello ratus et cætera ex facili, seu felicitas in tali ingenio avaritiam, superbiam, cæteraque occulta mala patefecit. Ut captam, Italiam 2

persultare; ut suas, legiones colere; omnibus dictis
factisque viam sibi ad potentiam struere. Utque li-
centia militem imbueret, interfectorum centurionum
3 ordines legionibus offerebat. Eo suffragio turbidis-
simus quisque delecti; nec miles in arbitrio ducum,
sed duces militari violentia trahebantur. Quæ sedi-
tiosa, et corrumpendæ disciplinæ, mox in prædam ver-
tebat, nihil adventantem Mucianum veritus; quod ex-
50 itiosius erat quam Vespasianum sprevisse. Cæterum
propinqua hieme, et humentibus Pado campis, expedi-
tum agmen incedere. Signa aquilæque victricium le-
gionum, milites vulneribus aut ætate graves, plerique
etiam integri, Veronæ relicti: sufficere cohortes alæque
et e legionibus lecti, profligato jam bello, videban-
2 tur. Undecima legio sese adjunxerat, initio cunctata,
sed prosperis rebus anxia quod defuisset. Sex millia
Dalmatarum, recens delectus, comitabantur. Ducebat
Pompeius Silvanus consularis: vis consiliorum penes
3 Annium Bassum legionis legatum. Is Silvanum so-
cordem bello, et dies rerum verbis terentem, specie
obsequii regebat, *ad* omniaque quæ agenda forent
quieta cum industria aderat. Ad has copias e classicis
Ravennatibus, legionariam militiam poscentibus, opti-
mus quisque adsciti: classem Dalmatæ supplevere.
4 Exercitus ducesque ad Fanum Fortunæ iter sistunt, de
summa rerum cunctantes, quod motas ex urbe præ-
torias cohortes audierant, et teneri præsidiis Apenninum
5 rebantur. Et ipsos, in regione bello attrita, inopia et
seditiosæ militum voces terrebant, clavarium (donativi
nomen est,) flagitantium. Nec pecuniam aut frumentum
providerant; et festinatio atque aviditas præpediebant,
51 dum quæ accipi poterant rapiuntur. Celeberrimos
auctores habeo, tantam victoribus adversus fas nefas-

que irreverentiam fuisse, ut gregarius eques, occisum a
se proxima acie fratrem professus, præmium a ducibus
petierit. Nec illis aut honorare eam cædem jus homi- 2
num aut ulcisci ratio belli permittebat. Distulerant
tanquam majora meritum quam quæ statim exsolverentur;
nec quidquam ultra traditur. Cæterum et pri- 3
oribus civium bellis par scelus inciderat. Nam prælio
quo apud Janiculum adversus Cinnam pugnatum est,
Pompeianus miles fratrem suum, dein, cognito facinore,
se ipsum interfecit, ut Sisenna memorat. Tanto acrior 4
apud majores, sicut virtutibus gloria, ita flagitiis pœnitentia
fuit. Sed hæc aliaque ex vetere memoria petita,
quoties res locusque exempla recti aut solatia mali
poscet, haud absurde memorabimus. Antonio duci- 52
busque partium præmitti equites omnemque Umbriam
explorari placuit, si qua Apennini juga clementius
adirentur; acciri aquilas signaque et quidquid Veronæ
militum foret, Padumque et mare commeatibus
compleri. Erant inter duces qui necterent moras:
quippe nimius jam Antonius, et certiora ex Muciano
sperabantur. Namque Mucianus, tam celeri victoria 2
anxius, et, ni præsens urbe potiretur, expertem
se belli gloriæque ratus, ad Primum et Varum media
scriptitabat, instandum cœptis aut rursus cunctandi
utilitates edisserens, atque ita compositus ut ex eventu
rerum adversa abnueret vel prospera agnosceret. Plo- 3
tium Griphum, nuper a Vespasiano in senatorium
ordinem additum ac legioni præpositum, cæterosque
sibi fidos apertius monuit. Hique omnes de festina- 4
tione Primi ac Vari sinistre et Muciano volentia rescripsere.
Quibus epistolis Vespasiano missis effecerat,
ut non pro spe Antonii consilia factaque ejus æstimarentur.
Ægre id pati Antonius, et culpam in Mu- 53

cianum conferre, cujus criminationibus eviluissent pericula sua. Nec sermonibus temperabat, immodicus
2 lingua et obsequii insolens. Literas ad Vespasianum composuit jactantius quam ad principem, nec sine occulta in Mucianum insectatione: se Pannonicas legiones in arma egisse; suis stimulis excitos Mœsiæ duces, sua constantia perruptas Alpes, occupatam Italiam, in-
3 tersepta Germanorum Rætorumque auxilia. Quod discordes dispersasque Vitellii legiones equestri procella, mox peditum vi per diem noctemque fudisset, id
4 pulcherrimum et sui operis. Casum Cremonæ bello imputandum: majore damno, plurium urbium excidiis, veteres civium discordias rei publicæ stetisse. Non se nuntiis neque epistolis, sed manu et armis imperatori
5 suo militare. Neque officere gloriæ eorum qui Asiam interim composuerint. Illis Mœsiæ pacem, sibi salutem securitatemque Italiæ cordi fuisse; suis exhortationibus Gallias Hispaniasque, validissimam terrarum par-
6 tem, ad Vespasianum conversas. Sed cecidisse in irritum labores, si præmia periculorum soli assequantur qui periculis non affuerint. Nec fefellere ea Mucianum: inde graves simultates, quas Antonius simplicius, Mucianus callide eoque implacabilius nutribat.

54 At Vitellius, fractis apud Cremonam rebus, nuntios cladis occultans, stulta dissimulatione remedia potius malorum quam mala differebat. Quippe confitenti consultantique supererant spes viresque; cum e contra-
2 rio læta omnia fingeret, falsis ingravescebat. Mirum apud ipsum de bello silentium; prohibiti per civitatem sermones, eoque plures, ac, si liceret, vere narraturi,
3 quia vetabantur, atrociora vulgaverant. Nec duces hostium augendæ famæ deerant, captos Vitellii exploratores circumductosque, ut robora victoris exerci-

tus noscerent, remittendo; quos omnes Vitellius se-
creto percunctatus interfici jussit. Notabili constantia 4
centurio Julius Agrestis, post multos sermones quibus
Vitellium ad virtutem frustra accendebat, perpulit ut
ad vires hostium spectandas, quæque apud Cremonam
acta forent, ipse mitteretur. Nec exploratione occulta 5
fallere Antonium tentavit, sed mandata imperatoris
suumque animum professus, ut cuncta viseret, pos-
tulat. Missi qui locum prælii, Cremonæ vestigia, cap-
tas legiones ostenderent. Agrestis ad Vitellium re- 6
meavit, abnuentique vera esse quæ afferret, atque ultro
corruptum arguenti, "Quandoquidem," inquit, "magno
documento opus est, nec alius jam tibi aut vitæ aut
mortis meæ usus, dabo cui credas." Atque ita digres- 7
sus voluntaria morte dicta firmavit. Quidam jussu
Vitellii interfectum, de fide constantiaque eadem tra-
didere. Vitellius, ut e somno excitus, Julium Priscum 55
et Alfenium Varum cum quatuordecim prætoriis co-
hortibus et omnibus equitum alis obsidere Apenninum
jubet. Secuta e classicis legio. Tot millia armatorum,
lecta equis virisque, si dux alius foret, inferendo quo-
que bello satis pollebant. Cæteræ cohortes ad tuendam 2
urbem L. Vitellio fratri datæ. Ipse nihil e solito luxu
remittens, et diffidentia properus, festinare comitia,
quibus consules in multos annos destinabat; fœdera
sociis, Latium externis dilargiri; his tributa dimittere,
alios immunitatibus juvare; denique nulla in posterum
cura lacerare imperium. Sed vulgus ad magnitudinem 3
beneficiorum aderat; stultissimus quisque pecuniis mer-
cabatur; apud sapientes cassa habebantur, quæ neque
dari neque accipi, salva republica, poterant. Tandem 4
flagitante exercitu, qui Mevaniam insederat, magno
senatorum agmine, quorum multos ambitione, plures

formidine trahebat, in castra venit, incertus animi, et
56 infidis consiliis obnoxius. Concionanti (prodigiosum
dictu,) tantum fœdarum volucrum supervolitavit, ut nube
atra diem obtenderent. Accessit dirum omen, profugus
altaribus taurus, disjecto sacrificii apparatu, longe, nec
2 ubi feriri hostias mos est, confossus. Sed præcipuum
ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiæ, improvidus consilii, quis ordo agminis, quæ cura explorandi,
quantus urguendo trahendove bello modus, alios rogitans, et ad omnes nuntios vultu quoque et incessu
3 trepidus, dein temulentus. Postremo tædio castrorum,
et audita defectione Misenensis classis, Romam revertit, recentissimum quodque vulnus pavens, summi dis-
4 criminis incuriosus. Nam cum transgredi Apenninum integro exercitus sui robore et fessos hieme atque
inopia hostes aggredi in aperto foret, dum dispergit
vires, acerrimum militem et usque in extrema obstinatum trucidandum capiendumque tradidit, peritissimis
centurionum dissentientibus et, si consulerentur, vera
5 dicturis. Arcuere eos intimi amicorum Vitellii, ita formatis principis auribus ut aspera, quæ utilia, nec quidquam nisi jucundum et læsurum acciperet.

57 Sed classem Misenensem (tantum civilibus discordiis
etiam singulorum audacia valet,) Claudius Faventinus
centurio, per ignominiam a Galba dimissus, ad defectionem traxit, fictis Vespasiani epistolis pretium pro-
2 ditionis ostentans. Præerat classi Claudius Apollinaris,
neque fidei constans neque strenuus in perfidia. Et
Apinius Tiro, prætura functus, ac tum forte Minturnis
agens, ducem se defectoribus obtulit. A quibus municipia coloniæque impulsæ, præcipuo Puteolanorum in
Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida, muni-
3 cipalem æmulationem bellis civilibus miscebant. Vitel-

lius Claudium Julianum (is nuper classem Misenensem
molli imperio rexerat,) permulcendis militum animis
delegit. Data in auxilium urbana cohors et gladiatores,
quibus Julianus præerat. Ut collata utrimque castra, 4
haud magna cunctatione Juliano in partes Vespasiani
transgresso, Tarracinam occupavere, mœnibus situque
magis quam ipsorum ingenio tutam. Quæ ubi Vitellio 58[1]
cognita, parte copiarum Narniæ cum præfectis prætorii
relicta, L. Vitellium fratrem, cum sex cohortibus et
quingentis equitibus, ingruenti per Campaniam bello
opposuit. Ipse, æger animi, studiis militum et clamori- 2
bus populi arma poscentis, refovebatur, dum vulgus
ignavum, et nihil ultra verba ausurum, falsa specie
exercitum et legiones appellat. Hortantibus libertis 3
(nam amicorum ejus quanto quis clarior, minus fidus,)
vocari tribus jubet, dantes nomina sacramento adigit.
Superfluente multitudine curam delectus in consules
partitur. Servorum numerum et pondus argenti sena-
toribus indicit. Equites Romani obtulere operam pe- 4
cuniasque, etiam libertinis idem munus ultro flagitan-
tibus. Ea simulatio officii a metu profecta verterat in
favorem; ac plerique haud perinde Vitellium quam
casum locumque principatus miserabantur. Nec deerat 5
ipse vultu, voce, lacrimis misericordiam elicere, largus
promissis, et quæ natura trepidantium est, immodicus.
Quin et Cæsarem se dici voluit, aspernatus antea; sed
tunc superstitione nominis, et quia in metu consilia
prudentium et vulgi rumor juxta audiuntur. Cæterum 6
ut omnia inconsulti impetus cœpta initiis valida spa-
tio languescunt, dilabi paulatim senatores equitesque,
primo cunctanter et ubi ipse non aderat, mox contemp-
tim et sine discrimine, donec Vitellius, pudore irriti
conatus, quæ non dabantur, remisit.

59 Ut terrorem Italiæ possessa Mevania ac velut rena-
tum ex integro bellum intulerat, ita haud dubium erga
Flavianas partes studium tam pavidus Vitellii discessus
2 addidit. Erectus Samnis Pelignusque et Marsi æmula-
tione, quod Campania prævenisset, ut in novo obsequio,
3 ad cuncta belli munia acres erant. Sed fœda hieme
per transitum Apennini conflictatus exercitus; et vix
quieto agmine nives eluctantibus patuit quantum
discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro fortuna
vertisset, quæ Flavianis ducibus non minus sæpe quam
4 ratio affuit. Obvium illic Petilium Cerialem habuere,
agresti cultu et notitia locorum custodias Vitellii
elapsum. Propinqua affinitas Ceriali cum Vespasiano,
nec ipse inglorius militiæ; eoque inter duces assump-
5 tus est. Flavio quoque Sabino ac Domitiano patuisse
effugium multi tradidere; et missi ab Antonio nuntii
per varias fallendi artes penetrabant, locum ac præsi-
6 dium monstrantes. Sabinus inhabilem labori et au-
daciæ valetudinem causabatur: Domitiano aderat ani-
mus; sed custodes a Vitellio additi, quanquam se
socios fugæ promitterent, tanquam insidiantes time-
bantur. Atque ipse Vitellius, respectu suarum neces-
situdinum, nihil in Domitianum atrox parabat.

60 Duces partium, ut Carsulas venere, paucos ad re-
quiem dies sumunt, donec aquilæ signaque legionum
assequerentur, et locus ipse castrorum placebat, late
prospectans, tuto copiarum aggestu, florentissimis pone
2 tergum municipiis. Simul colloquia cum Vitellianis
decem millium spatio distantibus et proditio sperabatur.
Ægre id pati miles, et victoriam malle quam pacem.
Ne suas quidem legiones opperiebantur, ut prædæ quam
3 periculorum socias. Vocatos ad concionem Antonius
docuit esse adhuc Vitellio vires, ambiguas, si delibera-

rent, acres, si desperâssent. Initia bellorum civilium
fortunæ permittenda: victoriam consiliis et ratione
perfici. Jam Misenensem classem et pulcherrimam 4
Campaniæ oram descivisse; nec plus e toto terrarum
orbe reliquum Vitellio quam quod inter Tarracinam
Narniamque jaceat. Satis gloriæ prælio Cremonensi
partum, et exitio Cremonæ nimium invidiæ. Ne con- 5
cupiscerent Romam capere potius quam servare. Ma-
jora illis præmia, et multo maximum decus, si inco-
lumitatem senatui populoque Romano sine sanguine
quæsîssent. His ac talibus mitigati animi. Nec multo 61
post legiones venere. Et terrore famaque aucti exer-
citus Vitellianæ cohortes nutabant, nullo in bellum
adhortante, multis ad transitionem, qui suas centurias
turmasque tradere, donum victori, et sibi in posterum
gratiam, certabant. Per eos cognitum est Interamnam 2
proximis campis præsidio quadringentorum equitum
teneri. Missus extemplo Varus cum expedita manu
paucos repugnantium interfecit; plures, abjectis armis,
veniam petivere. Quidam in castra refugi cuncta 3
formidine implebant, augendo rumoribus virtutem copi-
asque hostium, quo amissi præsidii dedecus lenirent.
Nec ulla apud Vitellianos flagitii pœna, et præmiis
defectorum versa fides, ac reliquum perfidiæ certamen.
Crebra transfugia tribunorum centurionumque. Nam 4
gregarius miles induruerat pro Vitellio, donec Priscus
et Alfenius, desertis castris, ad Vitellium regressi pu-
dore proditionis cunctos exsolverent.

Iisdem diebus Fabius Valens Urbini in custodia 62
interficitur. Caput ejus Vitellianis cohortibus ostenta-
tum, ne quam ultra spem foverent: nam pervasisse in
Germanias Valentem et veteres illic novosque exercitus
ciere credebant. Visa cæde in desperationem versi. 2

Et Flavianus exercitus immane quantum animo exitium Valentis ut finem belli accepit. Natus erat Valens
3 Anagniæ, equestri familia. Procax moribus, neque absurdus ingenio, famam urbanitatis per lasciviam petere. Ludicro juvenum sub Nerone velut ex necessitate, mox sponte mimos actitavit, scite magis quam probe.
4 Legatus legionis et fovit Verginium et infamavit. Fonteium Capitonem corruptum, seu quia corrumpere nequiverat, interfecit. Galbæ proditor, Vitellio fidus et aliorum perfidia illustratus.

63 Abrupta undique spe, Vitellianus miles, transiturus in partes, id quoque non sine decore, sed sub signis vexillisque in subjectos Narniæ campos descendere. Flavianus exercitus, ut ad prælium intentus ornatusque,
2 densis circa viam ordinibus adstiterat. Accepti in medium Vitelliani, et circumdatos Primus Antonius clementer alloquitur. Pars Narniæ, pars Interamnæ subsistere jussi. Relictæ simul e victricibus legiones, neque quiescentibus graves et adversus contumaciam
3 validæ. Non omisere per eos dies Primus ac Varus crebris nuntiis salutem et pecuniam et secreta Campaniæ offerre Vitellio, si, positis armis, seque ac
4 liberos suos Vespasiano permisisset. In eundem modum et Mucianus composuit epistolas; quibus plerumque fidere Vitellius, ac de numero servorum, electione litorum, loqui. Tanta torpedo invaserat animum ut, si principem eum fuisse cæteri non memi-
64 nissent, ipse oblivisceretur. At primores civitatis Flavium Sabinum, præfectum urbis, secretis sermonibus incitabant, victoriæ famæque partem capesseret. Esse illi proprium militem cohortium urbanarum, nec defuturas vigilum cohortes, servitia ipsorum, fortunam
2 partium, et omnia prona victoribus. Ne Antonio Va-

roque de gloria concederet. Paucas Vitellio cohor-
tes, et mæstis undique nuntiis trepidas; populi mo-
bilem animum, et si ducem se præbuisset, easdem illas
adulationes pro Vespasiano fore. Ipsum Vitellium 3
ne prosperis quidem parem: adeo ruentibus debilitatum.
Gratiam patrati belli penes eum qui urbem occupâsset.
Id Sabino convenire, ut imperium fratri reservaret; id
Vespasiano, ut cæteri post Sabinum haberentur. Haud- 65
quaquam erecto animo eas voces accipiebat, invalidus
senecta. Erant qui occultis suspicionibus incesserent,
tanquam invidia et æmulatione fortunam fratris mora-
retur. Namque Flavius Sabinus, ætate prior, privatis 2
utriusque rebus auctoritate pecuniaque Vespasianum
anteibat, et credebatur affectam ejus fidem præjuvisse,
domo agrisque pignori acceptis; unde, quanquam ma-
nente in speciem concordia, offensarum operta metue-
bantur. Melior interpretatio, mitem virum abhorrere 3
a sanguine et cædibus, eoque crebris cum Vitellio
sermonibus de pace ponendisque per conditionem armis
agitare. Sæpe domi congressi, postremo in æde Apol-
linis, ut fama fuit, pepigere. Verba vocesque duos 4
testes habebant, Cluvium Rufum et Silium Italicum.
Vultus procul visentibus notabantur, Vitellii projectus
et degener, Sabinus non insultans et miseranti propior.
Quodsi tam facile suorum mentes flexisset Vitellius 66
quam ipse cesserat, incruentam urbem Vespasiani exer-
citus intrâsset. Cæterum ut quisque Vitellio fidus, ita
pacem et conditiones abnuebant, discrimen ac dedecus
ostentantes, et fidem in libidine victoris. Nec tantam 2
Vespasiano superbiam ut privatum Vitellium pateretur:
ne victos quidem laturos. Ita periculum ex miseri-
cordia. Ipsum sane senem et prosperis adversisque
satiatum: sed quod nomen, quem statum filio ejus

3 Germanico fore? Nunc pecuniam et familiam et beatos
Campaniæ sinus promitti: sed ubi imperium Vespa-
sianus invaserit, non ipsi, non amicis ejus, non denique
exercitibus securitatem, nisi exstincto æmulatore, redi-
4 turam. Fabium illis Valentem, captivum et casibus
dubiis reservatum, prægravem fuisse: nedum Primus ac
Fuscus et specimen partium Mucianus ullam in Vitel-
5 lium nisi occidendi licentiam habeant. Non a Cæsare
Pompeium, non ab Augusto Antonium incolumes relic-
tos, nisi forte Vespasianus altiores spiritus gerat,
Vitellii cliens, cum Vitellius collega Claudio foret.
6 Quin, ut censuram patris, ut tres consulatus, ut tot
egregiæ domus honores deceret, desperatione saltem in
audaciam accingeretur. Perstare militem, superesse
7 studia populi. Denique nihil atrocius eventurum quam
in quod sponte ruant. Moriendum victis, moriendum
deditis: id solum referre, novissimum spiritum per
lubibrium et contumelias effundant an per virtutem.
67 Surdæ ad fortia consilia Vitellio aures. Obruebatur
animus miseratione curaque, ne pertinacibus armis
minus placabilem victorem relinqueret conjugi ac liberis.
2 Erat illi et fessa ætate parens; quæ tamen, paucis ante
diebus, opportuna morte excidium domus prævenit,
nihil principatu filii assecuta nisi luctum et bonam
famam. XV. Kalendas Januarias, audita defectione legi-
onis cohortiumque, quæ se Narniæ dediderant, pullo
3 amictu Palatio degreditur, mæsta circum familia. Si-
mul ferebatur lecticula parvulus filius, velut in fune-
brem pompam. Voces populi blandæ et intempestivæ;
68 miles minaci silentio. Nec quisquam adeo rerum hu-
manarum immemor quem non commoveret illa facies,
Romanum principem et generis humani paulo ante
dominum, relicta fortunæ suæ sede, per populum, per

urbem exire de imperio. Nihil tale viderant, nihil
audierant. Repentina vis dictatorem Cæsarem oppres- 2
serat, occultæ Caium insidiæ; nox et ignotum rus
fugam Neronis absconderant; Piso et Galba tanquam
in acie cecidere. In sua concione Vitellius, inter 3
suos milites, prospectantibus etiam feminis, pauca et
præsenti mæstitiæ congruentia locutus, cedere se pacis
et reipublicæ causa—retinerent tantum memoriam sui,
fratremque et conjugem et innoxiam liberorum ætatem
miserarentur—, simul filium protendens, modo singulis
modo universis commendans, postremo fletu præpe-
diente, adsistenti consuli (Cæcilius Simplex erat,) ex-
solutum a latere pugionem, velut jus necis vitæque
civium, reddebat. Aspernante consule, reclamantibus 4
qui in concione adstiterant, ut in æde Concordiæ po-
siturus insignia imperii, domumque fratris petiturus
discessit. Major hic clamor obsistentium penatibus 5
privatis, in Palatium vocantium. Interclusum aliud
iter, idque solum quod in Sacram viam pergeret
patebat. Tum consilii inops in Palatium rediit. Præ- 6
venerat rumor ejurari ab eo imperium, scripseratque
Flavius Sabinus cohortium tribunis ut militem cohibe-
rent. Igitur tanquam omnis respublica in Vespasiani 69
sinum cessisset, primores senatus et plerique eques-
tris ordinis omnisque miles urbanus et vigiles domum
Flavii Sabini complevere. Illuc de studiis vulgi et
minis Germanicarum cohortium affertur. Longius jam 2
progressus erat quam ut regredi posset; et suo quis-
que metu, ne disjectos eoque minus validos Vitelliani
consectarentur, cunctantem in arma impellebant. Sed, 3
quod in ejusmodi rebus accidit, consilium ab omnibus
datum est, periculum pauci sumpsere. Circa lacum
Fundani descendentibus, qui Sabinum comitabantur,

armatis occurrunt promptissimi Vitellianorum. Modi-
cum ibi prælium improviso tumultu, sed prosperum
4 Vitellianis fuit. Sabinus re trepida, quod tutissimum
e præsentibus, arcem Capitolii insedit mixto milite et
quibusdam senatorum equitumque; quorum nomina
tradere haud promptum est, quoniam, victore Ves-
pasiano, multi id meritum erga partes simulavere.
Subierunt obsidium etiam feminæ, inter quas maxime
insignis Verulana Gratilla, neque liberos neque propin-
5 quos sed bellum secuta. Vitellianus miles socordi cus-
todia clausos circumdedit; eoque, concubia nocte, suos
liberos Sabinus et Domitianum fratris filium in Capito-
lium accivit, misso per neglecta ad Flavianos duces
nuntio, qui circumsideri ipsos et, ni subveniretur, arctas
6 res nuntiaret. Noctem adeo quietam egit, ut digredi
sine noxa potuerit: quippe miles Vitellii, adversus peri-
cula ferox, laboribus et vigiliis parum intentus erat, et
hibernus imber repente fusus oculos auresque impedie-
70 bat. Luce prima Sabinus, antequam in vicem hostilia
cœptarent, Cornelium Martialem e primipilaribus ad
Vitellium misit cum mandatis et questu quod pacta
turbarentur. Simulationem prorsus et imaginem de-
ponendi imperii fuisse, ad decipiendos tot illustres viros.
2 Cur enim e Rostris fratris domum, imminentem foro et
irritandis hominum oculis, quam Aventinum et penates
uxoris petisset? Ita privato, et omnem principatus
3 speciem vitanti, convenisse. Contra Vitellium in Pa-
latium, in ipsam imperii arcem regressum; inde arma-
tum agmen emissum; stratam innocentium cædibus
celeberrimam urbis partem; ne Capitolio quidem abs-
4 tineri. Togatum nempe se et unum e senatoribus,
dum inter Vespasianum ac Vitellium præliis legionum,
captivitatibus urbium, deditionibus cohortium judica-

tur, jam Hispaniis Germaniisque et Britannia descis-
centibus, fratrem Vespasiani mansisse in fide, donec
ultro ad conditiones vocaretur. Pacem et concordiam
victis utilia, victoribus tantum pulchra esse. Si con- 5
ventionis pœniteat, non se, quem perfidia deceperit,
ferro peteret, non filium Vespasiani vix puberem: quan-
tum occisis uno sene et uno juvene profici? Iret
obviam legionibus, et de summa rerum illic certaret:
cætera secundum eventum prælii cessura. Trepidus 6
ad hæc Vitellius pauca purgandi sui causa respondit,
culpam in militem conferens, cujus nimio ardori im-
parem esse modestiam suam. Et monuit Martialem ut
per secretam ædium partem occulte abiret, ne *a* militi-
bus internuntius invisæ pacis interficeretur. Ipse ne-
que jubendi neque vetandi potens, non jam imperator
sed tantum belli causa erat. Vixdum regresso in 71
Capitolium Martiale furens miles aderat, nullo duce,
sibi quisque auctor. Cito agmine forum et imminentia
foro templa prætervecti erigunt aciem per adversum
collem usque ad primas Capitolinæ arcis fores. Erant 2
antiquitus porticus in latere clivi, dextræ subeuntibus;
in quarum tectum egressi saxis tegulisque Vitellianos
obruebant. Neque illis manus nisi gladiis armatæ; et
arcessere tormenta aut missilia tela longum videbatur.
Faces in prominentem porticum jecere. Et seque- 3
bantur ignem, ambustasque Capitolii fores penetrâssent,
ni Sabinus revulsas undique statuas, decora majorum,
in ipso aditu vice muri objecisset. Tum diversos
Capitolii aditus invadunt, juxta lucum asyli et qua
Tarpeia rupes centum gradibus aditur. Improvisa utra- 4
que vis; propior atque acrior per asylum ingruebat.
Nec sisti poterant scandentes per conjuncta ædificia,
quæ, ut in multa pace, in altum edita solum Capitoli

5 æquabant. Hic ambigitur, ignem tectis oppugnatores injecerint an obsessi, quæ crebrior fama, nitentes ac progressos depulerint. Inde lapsus ignis in porticus appositas ædibus; mox sustinentes fastigium aquilæ vetere ligno traxerunt flammam alueruntque. Sic Capitolium, clausis foribus, indefensum et indireptum
72 conflagravit. Id facinus post conditam urbem luctuosissimum fœdissimumque reipublicæ populi Romani accidit, nullo externo hoste, propitiis, si per mores nostros liceret, deis, sedem Jovis Optimi Maximi auspicato a majoribus, pignus imperii, conditam, quam non Porsenna dedita urbe, neque Galli capta, temerare
2 potuissent, furore principum exscindi. Arserat et ante Capitolium civili bello, sed fraude privata: nunc palam obsessum, palam incensum, quibus armorum causis, quo
3 tantæ cladis pretio stetit? Pro patria bellavimus? Voverat Tarquinius Priscus rex bello Sabino, jeceratque fundamenta spe magis futuræ magnitudinis quam quo
4 modicæ adhuc populi Romani res sufficerent. Mox Servius Tullius sociorum studio, dein Tarquinius Superbus, capta Suessa Pometia, hostium spoliis ex-
5 struxere. Sed gloria operis libertati reservata: pulsis regibus Horatius Pulvillus iterum consul dedicavit, ea magnificentia quam immensæ postea populi Romani
6 opes ornarent potius quam augerent. Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam, interjecto quadringentorum quindecim annorum spatio, L. Scipione C. Nor-
7 bano consulibus flagraverat. Curam victor Sulla suscepit, neque tamen dedicavit: hoc solum felicitati ejus negatum. Lutatii Catuli nomen inter tot Cæsarum opera usque ad Vitellium mansit. Ea tunc ædes cre-
73 mabatur. Sed plus pavoris obsessis quam obsessoribus intulit. Quippe Vitellianus miles neque astu neque

constantia inter dubia indigebat: ex diverso trepidi milites, dux segnis et velut captus animi, non lingua non auribus competere; neque alienis consiliis regi, neque sua expedire; huc illuc clamoribus hostium circumagi; quæ jusserat, vetare, quæ vetuerat, jubere. Mox (quod in perditis rebus accidit,) omnes præcipere, 2
nemo exsequi. Postremo, abjectis armis, fugam et fallendi artes circumspectabant. Irrumpunt Vitelliani et cuncta sanguine, ferro, flammisque miscent. Pauci 3
militarium virorum, inter quos maxime insignes Cornelius Martialis, Æmilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scæva, pugnam ausi obtruncantur. Flavium 4
Sabinum inermem neque fugam cœptantem circumsistunt, et Quintium Atticum consulem, umbra honoris et suamet vanitate monstratum, quod edicta in populum, pro Vespasiano magnifica, probrosa adversus Vitellium jecerat. Cæteri per varios casus elapsi, qui- 5
dam servili habitu, alii fide clientium contecti et inter sarcinas abditi. Fuere qui, excepto Vitellianorum signo, quo inter se noscebantur, ultro rogitantes respondentesve audaciam pro latebra haberent. Domitianus prima 74
irruptione apud æditium occultatus, sollertia liberti lineo amictu turbæ sacricolarum immixtus ignoratusque, apud Cornelium Primum, paternum clientem, juxta Velabrum delituit. Ac potiente rerum patre disjecto 2
æditui contubernio, modicum sacellum Jovi Conservatori aramque posuit casus suos in marmore expressam; mox imperium adeptus Jovi Custodi templum ingens seque in sinu dei sacravit. Sabinus et Atticus, 3
onerati catenis et ad Vitellium ducti, nequaquam infesto sermone vultuque excipiuntur, frementibus qui jus cædis et præmia enavatæ operæ petebant. Clamore a proximis orto, sordida pars plebis supplicium Sabini

4 exposcit, minas adulationesque miscet. Stantem pro
gradibus Palatii Vitellium et preces parantem pervicere,
ut absisteret. Tum confossum collaceratumque et
absciso capite truncum corpus Sabini in Gemonias
75 trahunt. Hic exitus viri haud sane spernendi. Quin-
que et triginta stipendia in republica fecerat, domi
militiæque clarus. Innocentiam justitiamque ejus non
argueres; sermonis nimius erat: id unum septem annis
quibus Mœsiam, duodecim quibus præfecturam urbis
2 obtinuit, calumniatus est rumor. In fine vitæ alii
segnem, multi moderatum et civium sanguinis parcum
credidere. Quod inter omnes constiterit, ante princi-
patum Vespasiani decus domus penes Sabinum erat.
3 Cædem ejus lætam fuisse Muciano accepimus. Fere-
bant plerique etiam paci consultum, dirempta æmula-
tione inter duos, quorum alter se fratrem imperatoris,
4 alter consortem imperii cogitaret. Sed Vitellius con-
sulis supplicium poscenti populo restitit, placatus ac
velut vicem reddens, quod interrogantibus quis Capito-
lium incendisset se reum Atticus obtulerat, eaque
confessione, sive aptum tempori mendacium fuit, invi-
diam crimenque agnovisse et a partibus Vitellii amolitus
videbatur.

76 Iisdem diebus L. Vitellius, positis apud Feroniam
castris, excidio Tarracinæ imminebat, clausis illic gla-
diatoribus remigibusque, qui non egredi mœnia neque
2 periculum in aperto audebant. Præerat, ut supra me-
moravimus, Julianus gladiatoribus, Apollinaris remi-
gibus, lascivia socordiaque gladiatorum magis quam
ducum similes. Non vigilias agere, non intuta mœ-
nium firmare: noctu dieque fluxi et amœna litorum
personantes, in ministerium luxus dispersis militibus,
3 de bello tantum inter convivia loquebantur. Paucos

ante dies discesserat Apinius Tiro, donisque ac pecuniis
acerbe per municipia conquirendis plus invidiæ quam
virium partibus addebat. Interim ad L. Vitellium ser- 77
vus Verginii Capitonis perfugit, pollicitusque, si præsi-
dium acciperet, vacuam arcem traditurum. Multa nocte
cohortes expeditas summis montium jugis super caput
hostium sistit. Inde miles ad cædem magis quam ad
pugnam decurrit. Sternunt inermos aut arma ca-
pientes, et quosdam somno excitos, cum tenebris, pa-
vore, sonitu tubarum, clamore hostili turbarentur.
Pauci gladiatorum resistentes neque inulti cecidere. 3
Cæteri ad naves ruebant, ubi cuncta pari formidine
implicabantur, permixtis paganis, quos nullo discrimine
Vitelliani trucidabant. Sex Liburnicæ inter primum
tumultum evasere, in quîs præfectus classis Apolli-
naris; reliquæ in litore captæ, aut nimio ruentium
onere pressas mare hausit. Julianus, ad L. Vitellium 4
perductus, et verberibus fœdatus, in ore ejus jugulatur.
Fuere qui uxorem L. Vitellii Triariam incesserent,
tanquam gladio militari cincta inter luctum cladesque
expugnatæ Tarracinæ superbe sæveque egisset. Ipse
lauream gestæ prospere rei ad fratrem misit, percunc-
tatus statim regredi se an perdomandæ Campaniæ
insistere juberet. Quod salutare non modo partibus 5
Vespasiani sed reipublicæ fuit. Nam si recens vic-
toria miles, et super insitam pervicaciam secundis ferox,
Romam contendisset, haud parva mole certatum nec
sine exitio urbis foret. Quippe L. Vitellio, quamvis
infami, inerat industria; nec virtutibus, ut boni, sed
quomodo pessimus quisque, vitiis valebat.

Dum hæc in partibus Vitellii geruntur, digressus 78
Narnia Vespasiani exercitus festos Saturni dies Ocriculi
per otium agitabat. Causa tam pravæ moræ, ut Mu-

2 cianum opperirentur. Nec defuere qui Antonium
suspicionibus arguerent tanquam dolo cunctantem,
post secretas Vitellii epistolas, quibus consulatum et
nubilem filiam et dotales opes pretium proditionis of-
3 ferebat. Alii ficta hæc et in gratiam Muciani com-
posita. Quidam omnium id ducum consilium fuisse,
ostentare potius urbi bellum quam inferre, quando
validissimæ cohortes a Vitellio descivissent, et, abscisis
4 omnibus præsidiis, cessurus imperio videbatur. Sed
cuncta festinatione, deinde ignavia Sabini corrupta, qui,
sumptis temere armis, munitissimam Capitolii arcem, et
ne magnis quidem exercitibus expugnabilem, adversus
tres cohortes tueri nequivisset. Haud facile quis uni
5 assignaverit culpam, quæ omnium fuit. Nam et Muci-
anus ambiguis epistolis victores morabatur, et Antonius
præpostero obsequio, vel dum regerit invidiam, crimen
meruit; cæterique duces, dum peractum bellum putant,
6 finem ejus insignivere. Ne Petilius quidem Cerialis,
cum mille equitibus præmissus, ut transversis itineribus
per agrum Sabinum Salaria via urbem introiret, satis
maturaverat, donec obsessi Capitolii fama cunctos simul
79 exciret. Antonius per Flaminiam ad Saxa rubra, multo
jam noctis, serum auxilium venit. Illic interfectum Sa-
binum, conflagrâsse Capitolium, tremere urbem, mæsta
omnia accepit; plebem quoque et servitia pro Vitellio
2 armari nuntiabatur. Et Petilio Ceriali equestre præ-
lium adversum fuerat. Namque incautum et tanquam
ad victos ruentem Vitelliani, interjectus equiti pedes,
3 excepere. Pugnatum haud procul urbe, inter ædificia
hortosque et anfractus viarum; quæ, gnara Vitellianis,
incomperta hostibus metum fecerant. Neque omnis
eques concors, adjunctis quibusdam qui nuper apud
Narniam dediti fortunam partium speculabantur. Ca-

pitur præfectus alæ Tullius Flavianus; cæteri fœda fuga
consternantur, non ultra Fidenas secutis victoribus.
Eo successu studia populi aucta; vulgus urbanum arma 80
cepit. Paucis scuta militaria; plures, raptis, quod cui-
que obvium, telis, signum pugnæ exposcunt. Agit
grates Vitellius, et ad tuendam urbem prorumpere jubet.
Mox, vocato senatu, deliguntur legati ad exercitus, ut 2
prætexto reipublicæ concordiam pacemque suaderent.
Varia legatorum sors fuit. Qui Petilio Ceriali occur- 3
rerant, extremum discrimen adiere, aspernante milite
conditiones pacis. Vulneratur prætor Arulenus Rus-
ticus. Auxit invidiam, super violatum legati prætoris-
que nomen, propria dignatio viri. Palantur comites, 4
occiditur proximus lictor, dimovere turbam ausus: et
ni dato a duce præsidio defensi forent, sacrum etiam in
exteras gentes legatorum jus ante ipsa patriæ mœnia
civilis rabies usque in exitium temerâsset. Æquioribus 5
animis accepti sunt qui ad Antonium venerant, non quia
modestior miles, sed duci plus auctoritatis. Miscuerat 81
se legatis Musonius Rufus, equestris ordinis, studium
philosophiæ et placita Stoicorum æmulatus; cœpta-
batque permixtus manipulis, bona pacis ac belli discri-
mina disserens, armatos monere. Id plerisque ludibrio, 2
pluribus tædio; nec deerant qui propellerent proculca-
rentque, ni admonitu modestissimi cujusque, et aliis mi-
nitantibus, omisisset intempestivam sapientiam. Obviæ 3
fuere et virgines Vestales cum epistolis Vitellii ad
Antonium scriptis. Eximi supremo certamini unum
diem postulabat: si moram interjecissent, facilius omnia
conventura. Virgines cum honore dimissæ; Vitellio 4
rescriptum, Sabini cæde et incendio Capitolii dirempta
belli commercia. Tentavit tamen Antonius vocatas ad 82
concionem legiones mitigare, ut, castris juxta pontem

Mulvium positis, postera die urbem ingrederentur. Ratio cunctandi, ne asperatus prælio miles, non populo, non senatui, ne templis quidem ac delubris deorum
2 consuleret. Sed omnem prolationem ut inimicam victoriæ suspectabant. Simul fulgentia per colles vexilla, quanquam imbellis populus sequeretur, speciem hostilis
3 exercitus fecerant. Tripertito agmine pars, ut adstiterat, Flaminia via, pars juxta ripam Tiberis incessit; tertium agmen per Salariam Collinæ portæ propinquabat. Plebs, invectis equitibus, fusa; miles Vitellianus trinis
4 et ipse præsidiis occurrit. Prælia ante urbem multa et varia, sed Flavianis, consilio ducum præstantibus, sæpius prospera. Ii tantum conflictati sunt qui in partem sinistram urbis ad Sallustianos hortos, per
5 angusta et lubrica viarum flexerant. Superstantes maceriis hortorum Vitelliani ad serum usque diem saxis pilisque subeuntes arcebant, donec ab equitibus, qui
6 porta Collina irruperant, circumvenirentur. Concurrere et in campo Martio infestæ acies. Pro Flavianis fortuna et parta toties victoria: Vitelliani desperatione sola ruebant; et, quanquam pulsi, rursus in urbe con-
83 gregabantur. Aderat pugnantibus spectator populus, utque in ludicro certamine, hos, rursus illos clamore et plausu fovebat. Quoties pars altera inclinâsset, abditos in tabernis aut si quam in domum perfugerant, erui jugularique expostulantes parte majore prædæ potiebantur: nam, milite ad sanguinem et cædes ob-
2 verso, spolia in vulgus cedebant. Sæva ac deformis urbe tota facies. Alibi prælia et vulnera, alibi balineæ popinæque; simul cruor et strues corporum, juxta scorta et scortis similes; quantum in luxurioso otio libidinum, quidquid in acerbissima captivitate scelerum, prorsus ut eandem civitatem et furere crederes et

lascivire. Conflixerant ante armati exercitus in urbe, 3 bis Lucio Sulla, semel Cinna victoribus; nec tunc minus crudelitatis: nunc inhumana securitas, et ne minimo quidem temporis voluptates intermissæ. Velut festis diebus id quoque gaudium accederet, exsultabant, fruebantur, nulla partium cura, malis publicis læti.

Plurimum molis in oppugnatione castrorum fuit, 84 quæ acerrimus quisque ut novissimam spem retinebant. Eo intentius victores, præcipuo veterum cohortium studio, cuncta validissimarum urbium excidiis reperta simul admovent, testudinem, tormenta, aggeres, facesque, quidquid tot præliis laboris ac periculi hausissent, opere illo consummari clamitantes. Urbem 2 senatui ac populo Romano, templa dîs reddita: proprium esse militis decus in castris. Illam patriam, illos penates. Ni statim recipiantur, noctem in armis agendam. Contra Vitelliani, quanquam numero fatoque 3 dispares, inquietare victoriam, morari pacem, domos arasque cruore fœdare, suprema victis solatia amplectebantur. Multi semianimes super turres et propugnacula mœnium exspiravere. Convulsis portis reliquus globus obtulit se victoribus; et cecidere omnes contrariis vulneribus, versi in hostem: ea cura etiam morientibus decori exitus fuit. Vitellius, capta urbe, 4 per aversam Palatii partem Aventinum in domum uxoris sellula defertur, ut, si diem latebra vitavisset, Tarracinam ad cohortes fratremque perfugeret. Dein mobilitate in- 5 genii, et (quæ natura pavoris est,) cum omnia metuenti præsentia maxime displicerent, in Palatium regreditur vastum desertumque, dilapsis etiam infimis servitiorum aut occursum ejus declinantibus. Terret solitudo et 6 tacentes loci; tentat clausa, inhorrescit vacuis; fessusque misero errore, et pudenda latebra semet occultans, ab Julio Placido, tribuno cohortis, protrahitur.

7 Vinctæ pone tergum manus; laniata veste, fœdum
spectaculum, ducebatur, multis increpantibus, nullo
illacrimante: deformitas exitus misericordiam abstu-
8 lerat. Obvius e Germanicis militibus Vitellium infesto
ictu, per iram, vel quo maturius ludibrio eximeret, an
tribunum appetierit, in incerto fuit: aurem tribuni
85 amputavit ac statim confossus est. Vitellium, infestis
mucronibus coactum, modo erigere os et offerre contu-
meliis, nunc cadentes statuas suas, plerumque Rostra
aut Galbæ occisi locum contueri, postremo ad Gemonias,
2 ubi corpus Flavii Sabini jacuerat, propulere. Una vox
non degeneris animi excepta, cum tribuno insultanti se
tamen imperatorem ejus fuisse respondit. Ac deinde
ingestis vulneribus concidit. Et vulgus eadem pravitate
86 insectabatur interfectum, qua foverat viventem. Patria
illi Luceria. Septimum et quinquagesimum ætatis
annum explebat. Consulatum, sacerdotia, nomen lo-
cumque inter primores nulla sua industria, sed cuncta
2 patris claritudine adeptus. Principatum ei detulere
qui ipsum non noverant. Studia exercitus raro cui-
quam bonis artibus quæsita perinde affuere quam huic
3 per ignaviam. Inerat tamen simplicitas ac liberalitas;
quæ, ni adsit modus, in exitium vertuntur. Amicitias
dum magnitudine munerum, non constantia morum
4 contineri putat, meruit magis quam habuit. Reipub-
licæ haud dubie intererat Vitellium vinci: sed impu-
tare perfidiam non possunt, qui Vitellium Vespasiano
prodidere, cum a Galba descivissent.

5 Præcipiti in occasum die, ob pavorem magistratuum
senatorumque, qui dilapsi ex urbe aut per domos clien-
tium semet occultabant, vocari senatus non potuit. Do-
mitianum, postquam nihil hostile metuebatur, ad duces
partium progressum et Cæsarem consalutatum, miles fre-
quens, utque erat in armis, in paternos penates deduxit.

C. CORNELII TACITI

AB EXCESSU DIVI AUGUSTI

HISTORIARUM

LIBER QUARTUS

INTERFECTO Vitellio, bellum magis desierat quam pax 1
cœperat. Armati per urbem victores implacabili odio
victos consectabantur. Plenæ cædibus viæ, cruenta fora
templaque, passim trucidatis, ut quemque fors obtu-
lerat. Ac mox, augescente licentia, scrutari ac protra- 2
here abditos; si quem procerum habitu et juventa
conspexerant, obtruncare, nullo militum aut populi
discrimine. Quæ sævitia recentibus odiis sanguine
explebatur, dein verterat in avaritiam. Nihil usquam 3
secretum aut clausum sinebant, Vitellianos occultari
simulantes. Initium id perfringendarum domuum, vel,
si resisteretur, causa cædis; nec deerat egentissimus
quisque e plebe et pessimi servitiorum prodere ultro
dites dominos: alii ab amicis monstrabantur. Ubique 4
lamenta, conclamationes et fortunæ captæ urbis, adeo
ut Othoniani Vitellianique militis invidiosa antea petu-
lantia desideraretur. Duces partium accendendo civili 5
bello acres, temperandæ victoriæ impares: quippe in
turbas et discordias pessimo cuique plurima vis; pax et
quies bonis artibus indigent. Nomen sedemque Cæ- 2
saris Domitianus acceperat, nondum ad curas intentus,

2 sed stupris et adulteriis filium principis agebat. Præ-
fectura prætorii penes Arrium Varum, summa potentiæ
in Primo Antonio. Is pecuniam familiamque e prin-
3 cipis domo quasi Cremonensem prædam rapere. Cæteri
modestia vel ignobilitate ut in bello obscuri, ita præ-
miorum expertes. Civitas, pavida et servitio parata,
occupari redeuntem Tarracina L. Vitellium cum cohor-
4 tibus exstinguique reliqua belli postulabat. Præmissi
Ariciam equites; agmen legionum intra Bovillas stetit.
Nec cunctatus est Vitellius seque et cohortes arbitrio
victoris permittere, et miles infelicia arma haud minus
5 ira quam metu abjecit. Longus deditorum ordo, septus
armatis, per urbem incessit, nemo supplici vultu, sed
tristes et truces et adversum plausus ac lasciviam
6 insultantis vulgi immobiles. Paucos erumpere ausos
circumjecti pressere; cæteri in custodiam conditi, nihil
quisquam locutus indignum, et, quanquam inter adversa,
7 salva virtutis fama. Dein Lucius Vitellius interficitur,
par vitiis fratris, in principatu ejus vigilantior, nec
perinde prosperis socius quam adversis abstractus.
3 Iisdem diebus Lucilius Bassus cum expedito equite ad
componendam Campaniam mittitur, discordibus munici-
piorum animis magis inter semet quam contumacia
adversus principem. Viso milite quies; et minoribus
2 coloniis impunitas. Capuæ legio tertia hiemandi causa
locatur, et domus illustres afflictæ, cum contra Tarraci-
nenses nulla ope juvarentur. Tanto proclivius est
injuriæ quam beneficio vicem exsolvere, quia gratia
3 oneri, ultio in quæstu habetur. Solatio fuit servus
Verginii Capitonis, quem proditorem Tarracinensium
diximus, patibulo affixus in iisdem annulis quos, acceptos
4 a Vitellio, gestabat. At Romæ senatus cuncta princi-
pibus solita Vespasiano decernit, lætus et spei certus,

quippe sumpta per Gallias Hispaniasque civilia arma,
motis ad bellum Germanis, mox Illyrico, postquam
Ægyptum, Judæam, Syriamque et omnes provincias
exercitusque lustraverant, velut expiato terrarum orbe,
cepisse finem videbantur. Addidere alacritatem Vespa- 5
siani literæ, tanquam manente bello scriptæ. Ea prima
specie forma: cæterum ut princeps loquebatur, civilia
de se et reipublicæ egregia. Nec senatus obsequium
deerat: ipsi consulatus cum Tito filio, prætura Domi-
tiano et consulare imperium decernuntur. Miserat et 4
Mucianus epistolas ad senatum, quæ materiam sermoni-
bus præbuere. Si privatus esset, cur publice loquere-
tur? Potuisse eadem paucos post dies loco sententiæ
dici. Ipsa quoque insectatio in Vitellium sera et sine 2
libertate. Id vero erga rempublicam superbum, erga
principem contumeliosum, quod in manu sua fuisse
imperium donatumque Vespasiano jactabat. Cæterum
invidia in occulto, adulatio in aperto erant. Multo cum 3
honore verborum Muciano triumphalia de bello civium
data: sed in Sarmatas expeditio fingebatur. Adduntur
Primo Antonio consularia, Cornelio Fusco et Arrio
Varo prætoria insignia. Mox deos respexere; restitui 4
Capitolium placuit. Eaque omnia Valerius Asiaticus,
consul designatus, censuit: cæteri vultu manuque, pauci,
quibus conspicua dignitas aut ingenium adulatione
exercitum, compositis orationibus assentiebantur. Ubi 5
ad Helvidium Priscum, prætorem designatum, ventum,
prompsit sententiam ut honorificam in bonum princi-
pem, falsa aberant, et studiis senatus attollebatur.
Isque præcipuus illi dies, magnæ offensæ initium et
magnæ gloriæ fuit.

Res poscere videtur, quia iterum in mentionem inci- 5
dimus viri sæpius memorandi, ut vitam studiaque ejus,

2 et quali fortuna sit usus, paucis repetam. Helvidius Priscus † [regione Italiæ,] Carecinæ *(Tarracina ?)* municipio, Cluvio patre, qui ordinem primipili duxisset, ingenium illustre altioribus studiis juvenis admodum dedit, non ut plerique, *ut* nomine magnifico segne otium velaret, sed quo firmior adversus fortuita rempublicam
3 capesseret. Doctores sapientiæ secutus est qui sola bona quæ honesta, mala tantum quæ turpia, potentiam, nobilitatem, cæteraque extra animum, neque bonis neque
4 malis annumerant. Quæstorius adhuc, a Pæto Thrasea gener delectus, e moribus soceri nihil æque ac libertatem hausit, civis, senator, maritus, gener, amicus, cunctis vitæ officiis æquabilis, opum contemptor, recti
6 pervicax, constans adversus metus. Erant quibus appetentior famæ videretur, quando etiam sapientibus cupido gloriæ novissima exuitur. Ruina soceri in exsilium pulsus, ut Galbæ principatu rediit, Marcellum
2 Eprium, delatorem Thraseæ, accusare aggreditur. Ea ultio, incertum major an justior, senatum in studia diduxerat: nam si caderet Marcellus, agmen reorum sternebatur. Primo minax certamen, et egregiis utrius-
3 que orationibus testatum. Mox dubia voluntate Galbæ, multis senatorum deprecantibus, omisit Priscus, variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus moderationem laudantium aut constantiam requirentium.

4 Cæterum eo senatus die quo de imperio Vespasiani censebant, placuerat mitti ad principem legatos. Hinc inter Helvidium et Eprium acre jurgium. Priscus eligi nominatim a magistratibus juratis, Marcellus urnam postulabat; quæ consulis designati sententia
7 fuerat. Sed Marcelli studium proprius rubor excitabat, ne, aliis electis, posthabitus crederetur. Paulatimque per altercationem ad continuas et infestas

orationes provecti sunt, quærente Helvidio quid ita
Marcellus judicium magistratuum pavesceret: esse illi
pecuniam et eloquentiam, quîs multos anteiret, ni me-
moria flagitiorum urgueretur. Sorte et urna mores 2
non discerni: suffragia et existimationem senatus re-
perta, ut in cujusque vitam famamque penetrarent.
Pertinere ad utilitatem reipublicæ, pertinere ad Ves-
pasiani honorem, occurrere illi quos innocentissimos
senatus habeat, qui honestis sermonibus aures impe-
ratoris imbuant. Fuisse Vespasiano amicitiam cum 3
Thrasea, Sorano, Sentio; quorum accusatores, etiamsi
puniri non oporteat, ostentari non debere. Hoc se-
natus judicio velut admoneri principem quos probet,
quos reformidet. Nullum majus boni imperii instru- 4
mentum quam bonos amicos esse. Satis Marcello quod
Neronem in exitium tot innocentium impulerit: frue-
retur præmiis et impunitate, Vespasianum melioribus
relinqueret. Marcellus non suam sententiam impug- 8
nari, sed consulem designatum censuisse dicebat, se-
cundum vetera exempla, quæ sortem legationibus po-
suissent, ne ambitioni aut inimicitiis locus foret. Nihil 2
evenisse cur antiquitus instituta exolescerent, aut prin-
cipis honor in cujusquam contumeliam verteretur; suffi-
cere omnes obsequio. Id magis vitandum, ne pervicacia
quorumdam irritaretur animus novo principatu sus-
pensus, et vultus quoque ac sermones omnium circum-
spectans. Se meminisse temporum quibus natus sit, 3
quam civitatis formam patres avique instituerint;
ulteriora mirari, præsentia sequi; bonos imperatores
voto expetere, qualescunque tolerare. Non magis sua 4
oratione Thraseam quam judicio senatus afflictum:
sævitiam Neronis per ejusmodi imagines illusisse, nec

minus sibi anxiam talem amicitiam quam aliis exsilium.
5 Denique constantia, fortitudine, Catonibus et Brutis
æquaretur Helvidius: se unum esse ex illo senatu qui
simul servierit. Suadere etiam Prisco ne supra princi-
pem scanderet, ne Vespasianum senem triumphalem,
6 juvenum liberorum patrem, præceptis coërceret. Quo-
modo pessimis imperatoribus sine fine dominationem,
ita quamvis egregiis modum libertatis placere. Hæc,
magnis utrimque contentionibus jactata, diversis studiis
7 accipiebantur. Vicit pars quæ sortiri legatos malebat,
etiam mediis patrum annitentibus retinere morem. Et
splendidissimus quisque eodem inclinabat, metu in-
vidiæ, si ipsi eligerentur.

9 Secutum aliud certamen. Prætores ærarii, (nam tum
a prætoribus tractabatur ærarium,) publicam pauper-
tatem questi, modum impensis postulaverant. Eam
curam consul designatus, ob magnitudinem oneris et
remedii difficultatem, principi reservabat: Helvidius
2 arbitrio senatus agendum censuit. Cum perrogarent
sententias consules, Volcatius Tertullinus, tribunus
plebis, intercessit, ne quid super tanta re, principe
3 absente, statueretur. Censuerat Helvidius ut Capi-
tolium publice restitueretur, adjuvaret Vespasianus.
Eam sententiam modestissimus quisque silentio, deinde
10 oblivio transmisit: fuere qui et meminissent. Tum
invectus est Musonius Rufus in Publium Celerem, a
quo Baream Soranum falso testimonio circumventum
arguebat. Ea cognitione renovari odia accusationum
2 videbantur. Sed vilis et nocens reus protegi non
poterat: quippe Sorani sancta memoria; Celer profes-
sus sapientiam, dein testis in Baream, proditor corrup-
3 torque amicitiæ, cujus se magistrum ferebat. Proxi-

mus dies causæ destinatur. Nec tam Musonius aut
Publius quam Priscus et Marcellus cæterique, motis ad
ultionem animis, exspectabantur.

Tali rerum statu, cum discordia inter patres, ira apud 11
victos, nulla in victoribus auctoritas, non leges, non
princeps in civitate essent, Mucianus, urbem ingressus,
cuncta simul in se traxit. Fracta Primi Antonii Vari-
que Arrii potentia, male dissimulata in eos Muciani
iracundia, quamvis vultu tegeretur. Sed civitas, ri- 2
mandis offensis sagax, verterat se transtuleratque. Ille
unus ambiri, coli. Nec deerat ipse, stipatus armatis,
domos hortosque permutans, apparatu, incessu, ex-
cubiis, vim principis amplecti, nomen remittere. Plu- 3
rimum terroris intulit cædes Calpurnii Galeriani. Is
fuit filius Caii Pisonis, nihil ausus: sed nomen in-
signe et decora ipsi juventa rumore vulgi celebraban-
tur, erantque in civitate adhuc turbida et novis
sermonibus læta qui principatus inanem ei famam
circumdarent. Jussu Muciani custodia militari cinctus, 4
ne in ipsa urbe conspectior mors foret, ad quadragesi-
mum ab urbe lapidem, Appia via, fuso per venas
sanguine exstinguitur. Julius Priscus, prætoriarum 5
sub Vitellio cohortium præfectus, se ipse interfecit,
pudore magis quam necessitate. Alfenius Varus igna-
viæ infamiæque suæ superfuit. Asiaticus enim (is
libertus,) malam potentiam servili supplicio expiavit.

Iisdem diebus crebrescentem cladis Germanicæ famam 12
nequaquam mæsta civitas excipiebat; cæsos exercitus,
capta legionum hiberna, descivisse Gallias, non ut mala
loquebantur. Id bellum quibus causis ortum, quanto
externarum sociarumque gentium motu flagraverit,
altius expediam. Batavi donec trans Rhenum agebant, 2
pars Chattorum, seditione domestica pulsi, extrema

Gallicæ oræ, vacua cultoribus, simulque insulam juxta
sitam occupavere, quam mare Oceanum a fronte, Rhenus
amnis tergum ac latera circumluit; nec opibus Ro-
manis, societate validiorum, attriti viros tantum arma-
que imperio ministrant, diu Germanicis bellis exerciti,
mox aucta per Britanniam gloria, transmissis illuc co-
hortibus, quas vetere instituto nobilissimi popularium
3 regebant. Erat et domi delectus eques, præcipuo
nandi studio, arma equosque retinens, integris turmis
13 Rhenum perrumpere. Julius Paulus et Claudius Ci-
vilis, regia stirpe, multo cæteros anteibant. Paulum
Fonteius Capito falso rebellionis crimine interfecit.
Injectæ Civili catenæ, missusque ad Neronem et a Galba
absolutus sub Vitellio rursus discrimen adit, flagitante
supplicium ejus exercitu. Inde causæ irarum, spesque
2 ex malis nostris. Sed Civilis ultra quam barbaris
solitum ingenio sollers, et Sertorium se aut Hannibalem
ferens simili oris dehonestamento, ne ut hosti obviam
iretur, si a populo Romano palam descivisset, Ves-
pasiani amicitiam studiumque partium prætendit, missis
sane ad eum Primi Antonii literis, quibus avertere
accita Vitellio auxilia et tumultus Germanici specie
3 retentare legiones jubebatur. Eadem Hordeonius Flac-
cus præsens monuerat, inclinato in Vespasianum animo
et reipublicæ cura, cui excidium adventabat, si re-
dintegratum bellum et tot armatorum millia Italiam
14 irrupissent. Igitur Civilis, desciscendi certus, occultato
interim altiore consilio, cætera ex eventu judicaturus,
novare res hoc modo cœpit: jussu Vitellii Batavorum
juventus ad delectum vocabatur, quem, suapte natura
gravem, onerabant ministri avaritia ac luxu, senes aut
2 invalidos conquirendo, quos pretio dimitterent. Rursus
impubes sed forma conspicui (et est plerisque procera

pueritia,) ad stuprum trahebantur. Hinc invidia; et
compositæ seditionis auctores perpulere ut delectum
abnuerent. Civilis primores gentis et promptissimos 3
vulgi, specie epularum sacrum in nemus vocatos, ubi
nocte ac lætitia incaluisse videt, a laude gloriaque gentis
orsus injurias et raptus et cætera servitii mala enu-
merat. "Neque enim societatem, ut olim, sed tan- 4
quam mancipia haberi. Quando legatum, gravi quidem
comitatu et superbo cum imperio, venire? Tradi se
præfectis centurionibusque; quos ubi spoliis et san-
guine expleverint, mutari, exquirique novos sinus et
varia prædandi vocabula. Instare delectum, quo liberi 5
a parentibus, fratres a fratribus velut supremum divi-
dantur. Nunquam magis afflictam rem Romanam, nec
aliud in hibernis quam prædam et senes. Attollerent
tantum oculos, et inania legionum nomina ne pavesce-
rent. At sibi robur peditum equitumque, consanguineos 6
Germanos, Gallias idem cupientes. Ne Romanis qui-
dem ingratum id bellum, cujus ambiguam fortunam
Vespasiano imputaturos: victoriæ rationem non reddi."
Magno cum assensu auditus, barbaro ritu et patriis 15
exsecrationibus universos adigit. Missi ad Canninc-
fates qui consilia sociarent. Ea gens partem insulæ
colit, origine, lingua, virtute, par Batavis; numero
superantur. Mox occultis nuntiis pellexit Britannica 2
auxilia, Batavorum cohortes missas in Germaniam, ut
supra retulimus, ac tum Mogontiaci agentes. Erat in
Canninefatibus stolidæ audaciæ Brinno, claritate nata-
lium insigni. Pater ejus, multa hostilia ausus, Caiana- 3
rum expeditionum ludibrium impune spreverat. Igitur
ipso rebellis familiæ nomine placuit, impositusque scuto,
more gentis, et sustinentium humeris vibratus, dux
deligitur. Statimque accitis Frisiis (Transrhenana gens 4

est,) duarum cohortium hiberna, proxima occupatu, Oceano irrumpit. Nec prævidérant impetum hostium milites; nec, si prævidissent, satis virium ad arcendum
5 erat. Capta igitur ac direpta castra. Dein vagos, et pacis modo effusos, lixas negotiatoresque Romanos invadunt. Simul excidiis castellorum imminebant; quæ a præfectis cohortium incensa sunt, quia defendi nequi-
6 bant. Signa vexillaque et quod militum in superiorem insulæ partem congregantur, duce Aquilio primipilari, nomen magis exercitus quam robur: quippe, viribus cohortium abductis, Vitellius e proximis Nerviorum Germanorumque pagis segnem numerum armis onera-
16 verat. Civilis, dolo grassandum ratus, incusavit ultro præfectos quod castella deseruissent: "sese cum cohorte, cui præerat, Canninefatem tumultum compressu-
2 rum; illi sua quisque hiberna repeterent." Subesse fraudem consilio et dispersas cohortes facilius opprimi, nec Brinnonem ducem ejus belli sed Civilem esse patuit, erumpentibus paulatim indiciis, quæ Germani, læta bello
3 gens, non diu occultaverant. Ubi insidiæ parum cessere, ad vim transgressus Canninefates, Frisios, Batavos propriis cuneis componit. Directa ex diverso acies haud procul a flumine Rheno, et obversis in hostem
4 navibus, quas, incensis castellis, illuc appulerant. Nec diu certato Tungrorum cohors signa ad Civilem transtulit; perculsique milites improvisa proditione a sociis
5 hostibusque cædebantur. Eadem etiam navibus perfidia. Pars remigum e Batavis, tanquam imperitia, officia nautarum propugnatorumque impediebant. Mox contra tendere, et puppes hostili ripæ objicere. Ad postremum gubernatores centurionesque, nisi eadem volentes, trucidant donec universa quatuor et viginti
17 navium classis transfugeret aut caperetur. Clara ea

victoria in præsens, in posterum usui; armaque et naves, quibus indigebant, adepti magna per Germanias Galliasque fama libertatis auctores celebrabantur. Ger- 2
maniæ statim misere legatos auxilia offerentes. Galliarum societatem Civilis arte donisque affectabat, captos cohortium præfectos suas in civitates remittendo, cohortibus, abire an manere mallent, data potestate. Manen- 3
tibus honorata militia, digredientibus spolia Romanorum offerebantur. Simul secretis sermonibus admonebat malorum quæ tot annis perpessi miseram servitutem falso pacem vocarent. "Batavos, quanquam tributo- 4
rum expertes, arma contra communes dominos cepisse, Prima acie fusum victumque Romanum. Quid si Galliæ jugum exuant? Quantum in Italia reliquum? Provinciarum sanguine provincias vinci. Ne Vindicis 5
aciem cogitarent: Batavo equite protritos Æduos Arvernosque; fuisse inter Verginii auxilia Belgas, vereque reputantibus Galliam suismet viribus concidisse. Nunc easdem omnium partes, addito, si quid militaris disciplinæ in castris Romanorum viguerit. Esse secum 6
veteranas cohortes, quibus nuper Othonis legiones procubuerint. Servirent Syria Asiaque et suetus regibus Oriens: multos adhuc in Gallia vivere ante tributa genitos. Nuper certe, cæso Quintilio Varo, pulsam e 7
Germania servitutem, nec Vitellium principem, sed Cæsarem Augustum bello provocatum. Libertatem natura etiam mutis animalibus datam, virtutem proprium hominum bonum. Deos fortioribus adesse. Proinde arriperent vacui occupatos, integri fessos. Dum alii Vespasianum alii Vitellium foveant, patere locum adversus utrumque." Sic in Gallias Germaniasque intentus, si destinata provenissent, validissimarum ditissimarumque nationum regno imminebat. At Flaccus Horde-

onius primos Civilis conatus per dissimulationem aluit.
2 Ubi expugnata castra, deletas cohortes, pulsum Batavorum insula Romanum nomen trepidi nuntii afferebant, Munium Lupercum legatum (is duarum legionum
3 hibernis præerat,) egredi adversus hostem jubet. Lupercus legionarios e præsentibus, Ubios e proximis, Treverorum equites, haud longe agentes, raptim transmisit, addita Batavorum ala, quæ, jam pridem corrupta, fidem simulabat, ut, proditis in ipsa acie Romanis,
4 majore pretio fugeret. Civilis captarum cohortium signis circumdatus, ut suo militi recens gloria ante oculos, et hostes memoria cladis terrerentur, matrem suam sororesque, simul omnium conjuges parvosquo liberos consistere a tergo jubet, hortamenta victoriæ vel
5 pulsis pudorem. Ut virorum cantu, feminarum ululatu sonuit acies, nequaquam par a legionibus cohortibusque redditur clamor. Nudaverat sinistrum cornu Batavorum ala transfugiens, statimque in nos versa. Sed legionarius miles, quanquam rebus trepidis, arma ordinesque
6 retinebat. Ubiorum Treverorumque auxilia, fœda fuga dispersa, totis campis palantur. Illuc incubuere Germani; et fuit interim effugium legionibus in castra
7 quibus Veterum nomen est. Præfectus alæ Batavorum Claudius Labeo, oppidano certamine æmulus Civili, ne interfectus invidiam apud populares, vel, si retineretur, semina discordiæ præberet, in Frisios avehitur.

19 Iisdem diebus Batavorum et Canninefatium cohortes, cum jussu Vitellii in urbem pergerent, missus a Civile nuntius assequitur. Intumuere statim superbia ferociaque, et pretium itineris donativum, duplex stipendium, augeri equitum numerum, promissa sane a Vitellio, postulabant, non ut assequerentur, sed causam seditioni.
2 Et Flaccus multa concedendo nihil aliud effecerat, quam

ut acrius exposcerent quæ sciebant negaturum. Spreto
Flacco inferiorem Germaniam petivere, ut Civili junge-
rentur. Hordeonius, adhibitis tribunis centurionibus-
que, consultavit num obsequium abnuentes vi coërceret.
Mox insita ignavia et trepidis ministris, quos ambiguus 3
auxiliorum animus et subito delectu suppletæ legiones
angebant, statuit continere intra castra militem: dein
pænitentia, et arguentibus ipsis qui suaserant, tanquam
secuturus, scripsit Herennio Gallo, legionis primæ legato,
qui Bonnam obtinebat, ut arceret transitu Batavos: se
cum exercitu tergis eorum hæsurum. Et opprimi 4
poterant, si hinc Hordeonius, inde Gallus, motis utrim-
que copiis, medios clausissent. Flaccus omisit inceptum,
aliisque literis Gallum monuit ne terreret abeuntes.
Unde suspicio sponte legatorum excitari bellum, cuncta- 5
que quæ acciderant aut metuebantur, non inertia militis
neque hostium vi sed fraude ducum evenire. Batavi, 20
cum castris Bonnensibus propinquarent, præmisere qui
Herennio Gallo mandata cohortium exponeret. "Nul-
lum sibi bellum adversus Romanos, pro quibus toties
bellâssent: longa atque irrita militia fessis patriæ atque
otii cupidinem esse. Si nemo obsisteret, innoxium iter
fore: sin arma occurrant, ferro viam inventuros."
Cunctantem legatum milites perpulerant, fortunam 2
prælii experiretur. Tria millia legionariorum et tu-
multuariæ Belgarum cohortes, simul paganorum lixa-
rumque ignava, sed procax ante periculum, manus,
omnibus portis rumpunt, ut Batavos numero impares
circumfundant. Illi, veteres militiæ, in cuneos con- 3
gregantur, densi undique et frontem tergaque ac latus
tuti. Sic tenuem nostrorum aciem perfringunt. Ce-
dentibus Belgis pellitur legio, et vallum portasque
trepidi petebant. Ibi plurimum cladis: cumulatæ cor-

poribus fossæ; nec cæde tantum et vulneribus, sed
4 ruina et suis plerique telis interiere. Victores, colonia Agrippinensium vitata, nihil cætero in itinere hostile ausi, Bonnense prælium excusabant, tanquam petita pace, postquam negabatur, sibimet ipsi consuluissent.

21 Civilis, adventu veteranarum cohortium justi jam exercitus ductor, sed consilii ambiguus et vim Romanam reputans, cunctos qui aderant in verba Vespasiani adigit, mittitque legatos ad duas legiones, quæ, priore acie pulsæ, in Vetera castra concesserant, ut idem
2 sacramentum acciperent. Redditur responsum, "neque proditoris neque hostium se consiliis uti: esse sibi Vitellium principem, pro quo fidem et arma usque ad supremum spiritum retenturos; proinde perfuga Batavus arbitrium rerum Romanarum ne ageret, sed
3 meritas sceleris pœnas exspectaret." Quæ ubi relata Civili, incensus ira universam Batavorum gentem in arma rapit. Junguntur Bructeri Tencterique et excita
22 nuntiis Germania ad prædam famamque. Adversus has concurrentes belli minas legati legionum, Munius Lupercus et Numisius Rufus, vallum murosque firmabant. Subversa longæ pacis opera, haud procul castris in mo-
2 dum municipii exstructa, ne hostibus usui forent. Sed parum provisum ut copiæ in castra conveherentur: rapi permisere. Ita paucis diebus per licentiam absumpta sunt, quæ adversus necessitates in longum suffecissent.
3 Civilis, medium agmen cum robore Batavorum obtinens, utramque Rheni ripam, quo truculentior visu foret, Germanorum catervis complet, assultante per campos equite. Simul naves in adversum amnem agebantur.
4 Hinc veteranarum cohortium signa, inde depromptæ silvis lucisque ferarum imagines, ut cuique genti inire prælium mos est, mixta belli civilis externique facie

obstupefecerant obsessos. Et spem oppugnantium au- 5
gebat amplitudo valli, quod, duabus legionibus situm,
vix quinque millia armatorum Romanorum tuebantur.
Sed lixarum multitudo, turbata pace illuc congregata,
et bello ministra aderat. Pars castrorum in collem 23
leniter exsurgens, pars æquo adibatur. Quippe illis
hibernis obsideri premique Germanias Augustus credi-
derat, neque unquam id malorum ut oppugnatum ultro
legiones nostras venirent. Inde non loco neque muni- 2
mentis labor additus: vis et arma satis placebant.
Batavi Transrhenanique, quo discreta virtus manifes-
tius spectaretur, sibi quæque gens consistunt, eminus
lacessentes. Post, ubi pleraque telorum turribus pin- 3
nisque mœnium irrita hærebant, et desuper saxis vul-
nerabantur, clamore atque impetu invasere vallum,
appositis plerique scalis, alii per testudinem suorum.
Scandebantque jam quidam, cum, gladiis et armorum 4
incussu præcipitati, sudibus et pilis obruuntur, præfe-
roces initio et rebus secundis nimii. Sed tum, prædæ
cupidine, adversa quoque tolerabant. Machinas etiam,
insolitum sibi, ausi. Nec ulla ipsis sollertia: perfugæ 5
captivique docebant struere materias in modum pontis,
mox subjectis rotis propellere, ut alii superstantes tan-
quam ex aggere præliarentur, pars intus occulti muros
subruerent. Sed excussa ballistis saxa stravere in- 6
forme opus. Et crates vineasque parantibus adactæ
tormentis ardentes hastæ, ultroque ipsi oppugnatores
ignibus petebantur, donec, desperata vi, verterent con-
silium ad moras, haud ignari paucorum dierum inesse
alimenta et multum imbellis turbæ. Simul ex inopia 7
proditio et fluxa servitiorum fides ac fortuita belli
sperabantur. Flaccus interim, cognito castrorum obsi- 24
dio, et missis per Gallias qui auxilia concirent, lectos e

legionibus Dillio Voculæ, duodevicesimæ legionis legato,
tradit, ut quam maximis per ripam itineribus celera-
2 ret, ipse navibus, invalidus corpore, invisus militibus.
Neque enim ambigue fremebant, "emissas a Mogonti-
aco Batavorum cohortes, dissimulatos Civilis conatus,
adsciri in societatem Germanos. Non Primi Antonii
neque Muciani ope Vespasianum magis adolevisse.
3 Aperta odia armaque palam depelli: fraudem et dolum
obscura, eoque inevitabilia. Civilem stare contra,
struere aciem: Hordeonium e cubiculo et lectulo jubere
quidquid hosti conducat. Tot armatas fortissimorum
virorum manus unius senis valetudine regi. Quin
potius, interfecto traditore, fortunam virtutemque suam
4 malo omine exsolverent." His inter se vocibus in-
stinctos flammavere insuper allatæ a Vespasiano literæ,
quas Flaccus, quia occultari nequibant, pro concione
recitavit, vinctosque qui attulerant ad Vitellium misit.
25 Sic mitigatis animis, Bonnam, hiberna primæ legionis,
ventum. Infensior illic miles culpam cladis in Hordeo-
nium vertebat: "ejus jussu directam adversus Batavos
aciem, tanquam a Mogontiaco legiones sequerentur;
ejusdem proditione cæsos, nullis supervenientibus aux-
iliis. Ignota hæc cæteris exercitibus, neque imperatori
suo nuntiari, cum accursu tot provinciarum exstingui
2 repens perfidia potuerit." Hordeonius exemplares
omnium literarum, quibus per Gallias Britanniamque
et Hispanias auxilia orabat, exercitui recitavit, insti-
tuitque pessimum facinus, ut epistolæ aquiliferis le-
gionum traderentur; a quîs ante militi quam ducibus
3 legebantur. Tum e seditiosis unum vinciri jubet,
magis usurpandi juris quam quia unius culpa foret.
Motusque Bonna exercitus in coloniam Agrippinensem,
affluentibus auxiliis Gallorum, qui primo rem Romanam

enixe juvabant: mox, valescentibus Germanis, pleræque
civitates adversum nos armatæ spe libertatis et, si
exuissent servitium, cupidine imperitandi. Gliscebat 4
iracundia legionum, nec terrorem unius militis vincula
indiderant. Quin idem ille arguebat ultro conscien-
tiam ducis, tanquam nuntius inter Civilem Flaccumque
falso crimine testis veri opprimeretur. Conscendit 5
tribunal Vocula mira constantia, prensumque militem
ac vociferantem duci ad supplicium jussit. Et dum
mali pavent, optimus quisque jussis paruere. Exin
consensu ducem Voculam poscentibus, Flaccus sum-
mam rerum ei permisit. Sed discordes animos multa 26
efferabant, inopia stipendii frumentique, et simul delec-
tum tributaque Galliæ aspernantes, Rhenus incognita
illi cælo siccitate vix navium patiens, arcti commeatus,
dispositæ per omnem ripam stationes, quæ Germanos
vado arcerent, eademque de causa minus frugum et
plures qui consumerent. Apud imperitos prodigii loco 2
accipiebatur ipsa aquarum penuria, tanquam nos amnes
quoque et vetera imperii munimenta desererent. Quod
in pace fors seu natura, tunc fatum et ira dei vocabatur.

Ingressis Novesium sexta decima legio conjungitur. 3
Additus Voculæ in partem curarum Herennius Gallus
legatus; nec ausi ad hostem pergere, loco *cui* Gelduba
nomen est castra fecere. Ibi struenda acie, muniendo
vallandoque, et cæteris belli meditamentis, militem fir-
mabant. Utque præda ad virtutem accenderetur, in 4
proximos Gugernorum pagos, qui societatem Civilis ac-
ceperant, ductus *a* Vocula exercitus. Pars cum He-
rennio Gallo permansit. Forte navem haud procul 27
castris, frumento gravem, cum per vada hæsisset,
Germani in suam ripam trahebant. Non tulit Gallus,
misitque subsidio cohortem. Auctus et Germanorum

numerus, paulatimque aggregantibus se auxiliis acie
certatum. Germani multa cum strage nostrorum na-
2 vem abripiunt. Victi (quod tum in morem verterat,)
non suam ignaviam, sed perfidiam legati culpabant.
Protractum e tentorio, scissa veste, verberato corpore,
quo pretio, quibus consciis, prodidisset exercitum, dicere
3 jubent. Redit in Hordeonium invidia. Illum auc-
torem sceleris, hunc ministrum vocant, donec, exitium
minitantibus, exterritus proditionem et ipse Hordeonio
objecit; vinctusque adventu demum Voculæ exsolvitur.
4 Is postera die auctores seditionis morte affecit. Tanta
illi exercitui diversitas inerat licentiæ patientiæque.
Haud dubie gregarius miles Vitellio fidus, splendidis-
simus quisque in Vespasianum proni. Inde scelerum
ac suppliciorum vices et mixtus obsequio furor, ut
contineri non possent qui puniri poterant.

28 At Civilem immensis auctibus universa Germania
extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata. Ille,
ut cuique proximum, vastari Ubios Trevirosque, et alia
manu Mosam amnem transiri jubet, ut Menapios et
2 Morinos et extrema Galliarum quateret. Actæ utro-
bique prædæ, infestius in Ubiis, quod gens Germanicæ
originis, ejurata patria, Romanorum nomen, Agrippi-
3 nenses, vocarentur. Cæsæ cohortes eorum in vico
Marcoduro incuriosius agentes, quia procul ripa abe-
rant. Nec quievere Ubii, quo minus prædas e Germa-
nia peterent, primo impune, dein circumventi sunt, per
4 omne id bellum meliore usi fide quam fortuna. Con-
tusis Ubiis, gravior et successu rerum ferocior Civilis
obsidium legionum urgebat, intentis custodiis, ne quis
5 occultus nuntius venientis auxilii penetraret. Machi-
nas molemque operum Batavis delegat: Transrhenanos,
prælium poscentes, ad scindendum vallum ire, detru-

sosque redintegrare certamen jubet, superante multi-
tudine et facili damno. Nec finem labori nox attulit.
Congestis circum lignis accensisque, simul epulantes, 29
ut quisque vino incaluerat, ad pugnam temeritate inani
ferebantur. Quippe ipsorum tela per tenebras vana:
Romani conspicuam barbarorum aciem, et si quis au-
dacia aut insignibus effulgens, ad ictum destinabant.
Intellectum id Civili, et, restincto igne, misceri cuncta 2
tenebris et armis jubet. Tum vero strepitus dissoni,
casus incerti, neque feriendi neque declinandi provi-
dentia. Unde clamor acciderat, circumagere corpora,
tendere † arcus (*acrius?*). Nihil prodesse virtus, fors 3
cuncta turbare, et ignavorum sæpe telis fortissimi
cadere. Apud Germanos inconsulta ira: Romanus
miles, periculorum gnarus, ferratas sudes, gravia saxa
non forte jaciebat. Ubi sonus molientium aut appositæ 4
scalæ hostem in manus dederant, propellere umbone,
pilo sequi; multos in mœnia egressos pugionibus fodere.
Sic exhausta nocte novam aciem dies aperuit. Eduxe- 30
rant Batavi turrim duplici tabulato, quam prætoriæ portæ
(is æquissimus locus,) propinquantem promoti contra
validi asseres et incussæ trabes perfregere, multa super-
stantium pernicie. Pugnatumque in perculsos subita et
prospera eruptione. Simul a legionariis peritia et arte
præstantibus plura struebantur. Præcipuum pavorem 2
intulit suspensum et nutans machinamentum, quo
repente demisso præter suorum ora singuli pluresve
hostium, sublime rapti, verso pondere intra castra
effundebantur. Civilis, omissa oppugnandi spe, rursus 3
per otium assidebat, nuntiis et promissis fidem legionum
convellens.

Hæc in Germania ante Cremonense prælium gesta, 31
cujus eventum literæ Primi Antonii docuere, addito

Cæcinæ edicto. Et præfectus cohortis e victis, Alpinius
2 Montanus, fortunam partium præsens fatebatur. Diversi hinc motus animorum. Auxilia e Gallia, quîs nec
amor neque odium in partes, militia sine affectu, hortantibus præfectis statim a Vitellio desciscunt: vetus
3 miles cunctabatur. Sed adigente Hordeonio Flacco,
instantibus tribunis, dixit sacramentum, non vultu
neque animo satis affirmans; et cum cætera juris jurandi verba conciperent, Vespasiani nomen hæsitantes,
aut levi murmure et plerumque silentio, transmittebant.
32 Lectæ deinde pro concione epistolæ Antonii ad Civilem
suspiciones militum irritavere, tanquam ad socium partium scriptæ, et de Germanico exercitu hostiliter.
2 Mox, allatis Geldubam in castra nuntiis, eadem dicta
factaque, et missus cum mandatis Montanus ad Civilem,
ut absisteret bello neve externa armis falsis velaret:
si Vespasianum juvare aggressus foret, satisfactum
3 cœptis. Ad ea Civilis primo callide: post ubi videt
Montanum præferocem ingenio paratumque in res novas,
orsus a questu periculisque quæ per quinque et viginti an-
4 nos in castris Romanis exhausisset, "Egregium," inquit,
"pretium laborum recepi, necem fratris et vincula mea
et sævissimas hujus exercitus voces, quibus ad suppli-
5 cium petitus jure gentium pœnas reposco. Vos autem
Treviri cæteræque servientium animæ, quod præmium
effusi toties sanguinis exspectatis nisi ingratam militiam, immortalia tributa, virgas, secures et dominorum
6 ingenia? En ego præfectus unius cohortis et Canninefates Batavique, exigua Galliarum portio, vana illa
castrorum spatia excidimus, vel septa ferro fameque
premimus. Denique ausos aut libertas sequetur, aut
7 victi iidem erimus." Sic accensum, sed molliora referre
jussum dimittit. Ille ut irritus legationis redit, cætera

dissimulans, quæ mox erupere. Civilis, parte copiarum 33
retenta, veteranas cohortes, et quod e Germanis maxime
promptum, adversus Voculam exercitumque ejus mittit,
Julio Maximo et Claudio Victore, sororis suæ filio, du-
cibus. Rapiunt in transitu hiberna alæ Asciburgii 2
sita; adeoque improvisi castra involavere ut non allo-
qui, non pandere aciem Vocula potuerit. Id solum,
ut in tumultu, monuit, subsignano milite media firmare.
Auxilia passim circumfusa sunt. Eques prorupit, ex-
ceptusque compositis hostium ordinibus terga in suos
vertit. Cædes inde, non prælium. Et Nerviorum 3
cohortes, metu seu perfidia, latera nostrorum nudavere.
Sic ad legiones perventum; quæ, amissis signis, intra
vallum sternebantur, cum repente novo auxilio fortuna
pugnæ mutatur. Vasconum lectæ a Galba cohortes 4
ac tum accitæ dum castris propinquant, audito præ-
liantium clamore, intentos hostes a tergo invadunt,
latioremque quam pro numero terrorem faciunt, aliis a
Novesio, aliis a Mogontiaco, universas copias advenisse
credentibus. Is error addit animos, et dum alienis
viribus confidunt, suas recepere. Fortissimus quisque 5
e Batavis, quantum peditum erat, funduntur: eques
evasit cum signis captivisque, quos prima acie corri-
puerant. Cæsorum eo die in partibus nostris major
numerus et imbellior; e Germanis ipsa robora. Dux 34
uterque pari culpa meritus adversa, prosperis defuere.
Nam Civilis si majoribus copiis instruxisset aciem,
circumiri a tam paucis cohortibus nequîsset, castraque
perrupta exscidisset. Vocula nec adventum hostium 2
exploravit, eoque simul egressus victusque; dein vic-
toriæ parum confisus, tritis frustra diebus, castra in
hostem movit, quem si statim impellere cursumque
rerum sequi maturâsset, solvere obsidium legionum

3 eodem impetu potuit. Tentaverat interim Civilis ob-
sessorum animos, tanquam perditæ apud Romanos res
et suis victoria provenisset. Circumferebantur signa
vexillaque; ostentati etiam captivi. Ex quibus unus,
egregium facinus ausus, clara voce gesta patefecit, con-
fossus illico a Germanis; unde major indici fides.
4 Simul vastatione incendiisque flagrantium villarum
venire victorem exercitum intellegebatur. In con-
spectu castrorum constitui signa, fossamque et vallum
circumdari Vocula jubet: depositis impedimentis sarci-
nisque expediti certarent. Hinc in ducem clamor
5 pugnam poscentium; et minari assueverant. Ne tem-
pore quidem ad ordinandam aciem capto, incompositi
fessique prælium sumpsere. Nam Civilis aderat, non
minus vitiis hostium quam virtute suorum fretus.
6 Varia apud Romanos fortuna, et seditiosissimus quis-
que ignavus. Quidam recentis victoriæ memores re-
tinere locum, ferire hostem, seque et proximos hortari,
et, redintegrata acie, manus ad obsessos tendere, ne
7 tempori deessent. Illi cuncta e muris cernentes, omni-
bus portis prorumpunt. Ac forte Civilis lapsu equi
prostratus, credita per utrumque exercitum fama vul-
neratum aut interfectum, immane quantum suis pavoris
8 et hostibus alacritatis indidit. Sed Vocula, omissis
fugientium tergis, vallum turrisque castrorum augebat,
tanquam rursus obsidium immineret, corrupta toties
35 victoria non falso suspectus bellum malle. Nihil æque
exercitus nostros quam egestas copiarum fatigabat.
Impedimenta legionum cum imbelli turba Novesium
missa, ut inde terrestri itinere frumentum adveherent:
2 nam flumine hostes potiebantur. Primum agmen se-
curum incessit, nondum satis firmo Civile. Qui ubi
rursum missos Novesium frumentatores, datasque in

præsidium cohortes, velut multa pace ingredi accepit,
rarum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos
licentia vagos, compositus invadit, præmissis qui pontes
et viarum angusta insiderent. Pugnatum longo agmine 3
et incerto Marte, donec prælium nox dirimeret. Co-
hortes Geldubam perrexere, manentibus, ut fuerant,
castris, quæ relictorum illic militum præsidio teneban-
tur. Non erat dubium quantum in regressu discriminis
adeundum foret frumentatoribus onustis perculsisque.
Addit exercitui suo Vocula mille delectos e quinta et 4
quinta decima legionibus apud Vetera obsessis, indomi-
tum militem et ducibus infensum. Plures quam jussum
erat profecti palam in agmine fremebant non se ultra
famem, insidias legatorum toleraturos. At qui reman- 5
serant, desertos se abducta parte legionum querebantur.
Duplex hinc seditio, aliis revocantibus Voculam, aliis
redire in castra abnuentibus. Interim Civilis Vetera 36
circumsedit. Vocula Geldubam atque inde Novesium
concessit. Civilis capit Geldubam; mox haud procul
Novesio equestri prælio prospere certavit. Sed miles 2
secundis adversisque perinde in exitium ducum accen-
debatur. Et adventu quintanorum quintadecimano-
rumque auctæ legiones donativum exposcunt, comperto
pecuniam a Vitellio missam. Nec diu cunctatus Hor- 3
deonius nomine Vespasiani dedit. Idque præcipuum
fuit seditionis alimentum. Effusi in luxum et epulas
et nocturnos cœtus veterem in Hordeonium iram re-
novant, nec ullo legatorum tribunorumve obsistere auso
(quippe omnem pudorem nox ademerat,) protractum e
cubili interficiunt. Eadem in Voculam parabantur, nisi
servili habitu per tenebras ignoratus evasisset. Ubi, 4
sedato impetu, metus rediit, centuriones cum epistolis
ad civitates Galliarum misere, auxilia ac stipendia ora-

37 turos. Ipsi, ut est vulgus sine rectore præceps, pa-
vidum, socors, adventante Civile, raptis temere armis
2 ac statim omissis, in fugam vertuntur. Res adversæ
discordiam peperere, iis qui e superiore exercitu erant
causam suam dissociantibus. Vitellii tamen imagines
in castris et per proximas Belgarum civitates repositæ,
3 cum jam Vitellius occidisset. Dein mutati in pæniten-
tiam primani quartanique et duodevicesimani Voculam
sequuntur; apud quem resumpto Vespasiani sacra-
mento ad liberandum Mogontiaci obsidium ducebantur.
4 Discesserant obsessores, mixtus ex Chattis, Usipiis,
Mattiacis exercitus, satietate prædæ nec incruenti. In
via dispersos et nescios miles noster invaserat. Quin
et loricam vallumque per fines suos Treveri struxere,
magnisque in vicem cladibus cum Germanis certabant,
donec egregia erga populum Romanum merita mox
rebelles fœdarent.

38 Interea Vespasianus iterum ac Titus consulatum ab-
A.U.C. 823. sentes inierunt, mæsta et multiplici metu suspensa
A.D. 70. civitate, quæ super instantia mala falsos pavores indu-
erat, descivisse Africam res novas moliente L. Pisone.
2 Is *præerat* provinciæ, nequaquam turbidus ingenio:
sed quia naves sævitia hiemis prohibebantur, vulgus
alimenta in dies mercari solitum, cui una ex re publica
annonæ cura, clausum litus, retineri commeatus, dum
timet, credebat; augentibus famam Vitellianis, qui
studium partium nondum posuerant; ne victoribus
quidem ingrato rumore, quorum cupiditates, externis
quoque bellis inexplebiles, nulla unquam civilis victoria
39 satiavit. Kalendis Januariis in senatu, quem Julius
Frontinus, prætor urbanus, vocaverat, legatis exerci-
tibusque ac regibus laudes gratesque decretæ; et Tettio
Juliano prætura, tanquam transgredientem in partes

Vespasiani legionem deseruisset, ablata, ut in Plo-
tium Griphum transferretur. Hormo dignitas equestris 2
data. Et mox ejurante Frontino Cæsar Domitianus
præturam cepit. Ejus nomen epistolis edictisque præ-
ponebatur, vis penes Mucianum erat, nisi quod pleraque
Domitianus, instigantibus amicis aut propria libidine,
audebat. Sed præcipuus Muciano metus e Primo An- 3
tonio Varoque Arrio, quos recentes clarosque rerum
fama ac militum studiis etiam populus fovebat, quia in
neminem ultra aciem sævierant. Et ferebatur An- 4
tonius Scribonianum Crassum, egregiis majoribusque et
fraterna imagine fulgentem, ad capessendam rem pub-
licam hortatus, haud defutura consciorum manu, ni
Scribonianus abnuisset, ne paratis quidem corrumpi
facilis, adeo metuens incerta. Igitur Mucianus, quia 5
propalam opprimi Antonius nequibat, multis in senatu
laudibus cumulatum secretis promissis onerat, cite-
riorem Hispaniam ostentans discessu Cluvii Rufi va-
cuam; simul amicis ejus tribunatus præfecturasque
largitur. Dein postquam inanem animum spe et cupi- 6
dine impleverat, vires abolet dimissa in hiberna legione
septima, cujus flagrantissimus in Antonium amor. Et
tertia legio, familiaris Arrio Varo miles, in Syriam re-
missa. Pars exercitus in Germanias ducebatur. Sic
egesto quidquid turbidum, redit urbi sua forma leges-
que et munia magistratuum.

Quo die senatum ingressus est Domitianus, de ab- 40
sentia patris fratrisque ac juventa sua pauca et modica
disseruit, decorus habitu; et, ignotis adhuc moribus,
crebra oris confusio pro modestia accipiebatur. Re- 2
ferente Cæsare de restituendis Galbæ honoribus, cen-
suit Curtius Montanus ut Pisonis quoque memoria
celebraretur. Patres utrumque jussere: de Pisone irri-

3 tum fuit. Tum sorte ducti per quos redderentur bello
rapta, quique æra legum vetustate delapsa noscerent
figerentque, et fastos, adulatione temporum fœdatos,
exonerarent, modumque publicis impensis facerent.
4 Redditur Tettio Juliano prætura, postquam cognitus
est ad Vespasianum confugisse: Gripho honor mansit.
Repeti inde cognitionem inter Musonium Rufum et
Publium Celerem placuit, damnatusque Publius et So-
5 rani manibus satisfactum. Insignis publica severitate
dies ne privatim quidem laude caruit. Justum indi-
cium explêsse Musonius videbatur: diversa fama De-
metrio Cynicam sectam professo, quod manifestum
reum ambitiosius quam honestius defendisset. Ipsi
Publio neque animus in periculis neque oratio suppe-
6 ditavit. Signo ultionis in accusatores dato, petit a
Cæsare Junius Mauricus, ut commentariorum princi-
palium potestatem senatui faceret, per quos nosceret
quem quisque accusandum poposcisset. Consulendum
41 tali super re principem respondit. Senatus, inchoan-
tibus, primoribus jusjurandum concepit, quo certatim
omnes magistratus, cæteri ut sententiam rogabantur,
deos testes advocabant nihil ope sua factum quo cujus-
quam salus læderetur, neque se præmium aut honorem
ex calamitate civium cepisse, trepidis et verba jurisju-
randi per varias artes mutantibus, quîs flagitii con-
2 scientia inerat. Probabant religionem patres, perju-
ium arguebant. Eaque velut censura in Sariolenum
Voculam et Nonium Attianum et Cestium Severum
acerrime incubuit, crebris apud Neronem delationibus
3 famosos. Sariolenum et recens crimen urgebat, quod
apud Vitellium molitus eadem foret. Nec destitit se-
natus manus intentare Voculæ, donec curia excederet.
Ad Paccium Africanum transgressi eum quoque pro-

turbant, tanquam Neroni Scribonios fratres concordia
opibusque insignes ad exitium monstravisset. Afri- 4
canus neque fateri audebat neque abnuere poterat: in
Vibium Crispum, cujus interrogationibus fatigabatur,
ultro conversus, miscendo quæ defendere nequibat,
societate culpæ invidiam declinavit.

Magnam eo die pietatis eloquentiæque famam Vipsta- 42
nus Messala adeptus est, nondum senatoria ætate,
ausus pro fratre Aquilio Regulo deprecari. Regulum
subversa Crassorum et Orfiti domus in summum odium
extulerat. Sponte [ex SC.] accusationem subîsse juve- 2
nis admodum, nec depellendi periculi, sed in spem po-
tentiæ videbatur. Et Sulpicia Prætextata, Crassi uxor,
quatuorque liberi, si cognosceret Senatus, ultores ad-
erant. Igitur Messala non causam, neque reum tueri, 3
sed periculis fratris semet opponens, flexerat quosdam.
Occurrit truci oratione Curtius Montanus, eo usque
progressus, ut, post cædem Galbæ, datam interfectori
Pisonis pecuniam a Regulo, appetitumque morsu Pi-
sonis caput, objectaret. "Hoc certe," inquit, "Nero 4
non coëgit, nec dignitatem, aut salutem, illa sævitia
redemisti. Sane toleremus istorum defensiones, qui
perdere alios, quam periclitari ipsi, maluerunt. Te
securum reliquerat exsul pater, et divisa inter credi-
tores bona, nondum honorum capax ætas: nihil quod
ex te concupisceret Nero, nihil quod timeret. Libidine 5
sanguinis et hiatu præmiorum ignotum adhuc ingenium,
et nullis defensionibus expertum, cæde nobili imbuisti.
Cum ex funere Reipublicæ raptis Consularibus spoliis,
septuagies sestertio saginatus et sacerdotio fulgens, in-
noxios pueros, illustres senes, conspicuas feminas eadem
ruina prosterneres: cum segnitiam Neronis incusares,
quod per singulas domos seque et delatores fatigaret:

6 posse universum Senatum una voce subverti. Reti-
nete, Patres conscripti, et reservate hominem tam ex-
pediti consilii, ut omnis ætas instructa sit, et quomodo
senes nostri Marcellum, Crispum, juvenes Regulum,
7 imitentur. Invenit etiam æmulos infelix nequitia.
Quid si floreat vigeatque? Et quem adhuc Quæstorium
offendere non audemus, Prætorium et Consularem
visuri sumus? An Neronem extremum dominorum pu-
8 tatis? Idem crediderant, qui Tiberio, qui Caio, super-
stites fuerunt: cum interim intestabilior et sævior ex-
ortus est. Non timemus Vespasianum: ea Principis
ætas, ea moderatio. Sed diutius durant exempla, quam
mores. Elanguimus, Patres conscripti, nec jam ille
Senatus sumus, qui, occiso Nerone, delatores et minis-
tros more majorum puniendos flagitabat. Optimus est,
post malum Principem, dies primus."

43 Tanto cum assensu Senatus auditus est Montanus,
ut spem caperet Helvidius, posse etiam Marcellum pro-
sterni. Igitur a laude Cluvii Rufi orsus, qui, perinde
dives et eloquentia clarus, nulli unquam sub Nerone
periculum facessisset, crimine simul exemploque Epri-
2 um urgebat, ardentibus Patrum animis. Quod ubi
sensit Marcellus, velut excedens curia: "Imus," in-
quit, "Prisce, et relinquimus tibi Senatum tuum:
regna, præsente Cæsare." Sequebatur Vibius Crispus:
ambo infensi, vultu diverso; Marcellus minacibus oculis,
Crispus renidens: donec accursu amicorum retrahe-
3 rentur. Cum glisceret certamen, hinc multi bonique,
inde pauci et validi, pertinacibus odiis tenderent, con-
44 sumptus per discordiam dies. Proximo Senatu, in-
choante Cæsare, de abolendo dolore iraque, et priorum
temporum necessitatibus, censuit Mucianus prolixe pro
accusatoribus: simul eos, qui cœptam, dein omissam,

actionem repeterent, monuit sermone molli et tanquam rogaret. Patres cœptatam libertatem, postquam ob- 2
viam itum, omisere. Mucianus, ne sperni Senatus judicium, et cunctis sub Nerone admissis data impunitas videretur, Octavium Sagittam et Antistium Sosianum, Senatorii ordinis, egressos exsilium, in easdem insulas redegit. Octavius Pontiam Postumiam, stupro 3
cognitam et nuptias suas abnuentem, impotens amoris interfecerat; Sosianus pravitate morum multis exitiosus. Ambo gravi Senatus consulto damnati pulsique, quamvis concesso aliis reditu, in eadem pœna retenti sunt. Nec ideo lenita erga Mucianum invidia. 4
Quippe Sosianus ac Sagitta viles, etiam si reverterentur: accusatorum ingenia et opes et exercita malis artibus potentia timebantur.

Reconciliavit paulisper studia Patrum habita in 45
Senatu cognitio secundum veterem morem. Manlius Patruitus, Senator, pulsatum se in colonia Senensi cœtu multitudinis et jussu Magistratuum, querebatur: nec finem injuriæ hic stetisse: planctum et lamenta et supremorum imaginem præsenti sibi circumdata cum contumeliis et probris, quæ in Senatum universum jacerentur. Vocati, qui arguebantur. Et, cognita causa, in convictos vindicatum. Additumque senatûs consultum quo Senensium plebes modestiæ admoneretur. Iisdem diebus Antonius Flamma Cyrenensibus damnatur lege repetundarum, et exsilio ob sævitiam.

Inter quæ militaris seditio prope exarsit. Præ- 46
torianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro Vespasiano congregati: et illectus in eandem spem, e legionibus miles promissa stipendia flagitabat: ne Vitelliani quidem sine multa cæde pelli poterant; sed immensa pecunia dicebatur, qua tanta vis hominum re-

2 tinenda erat. Ingressus castra Mucianus, quo rectius stipendia singulorum spectaret, suis cum insignibus armisque victores constituit, modicis inter se spatiis discretos. Tum Vitelliani, quos apud Bovillas in deditionem acceptos memoravimus, cæterique per urbem et urbi vicina conquisiti producuntur prope intecto
3 corpore. Eos Mucianus diduci, et Germanicum Britannicumque militem, ac si qui aliorum exercituum, separatim adsistere, jubet. Illos primus statim aspectus obstupefecerat: cum ex diverso velut aciem, telis et armis trucem, semet clausos nudosque et illuvie
4 deformes, aspicerent. Ut vero huc illuc distrahi cœpere, metus per omnes et præcipua Germanici militis formido, tanquam ea separatione ad cædem destinarentur: prensare commanipularium pectora, cervicibus innecti, suprema oscula petere, ne desererentur soli, neu, in pari causa, disparem fortunam paterentur: modo Mucianum, modo absentem Principem, postremum cælum ac Deos obtestari: donec Mucianus, cunctos ejusdem sacramenti, ejusdem Imperatoris mili-
5 tes appellans, falso timori obviam iret. Namque et victor exercitus clamore lacrimas eorum juvabat. Isque finis illa die. Paucis post diebus, alloquentem Domitianum firmati jam excepere. Spernunt oblatos agros: militiam et stipendia orant. Preces erant, sed quibus
6 contradici non posset. Igitur in Prætorium accepti. Dein, quibus ætas et justa stipendia, dimissi cum honore, alii ob culpam; sed carptim ac singuli: quo tutissimo remedio consensus multitudinis extenuatur.
47 Cæterum verane pauperie, an uti videretur, actum in Senatu, ut sexcenties sestertium a privatis mutuum acciperetur. Præpositusque ei curæ Poppæus Silvanus. Nec multo post necessitas abiit, sive omissa simulatio.

Abrogati inde, legem ferente Domitiano, Consulatus, 2 quos Vitellius dederat. Funusque Censorium Flavio Sabino ductum: magna documenta instabilis Fortunæ, summaque et ima miscentis.

Sub idem tempus L. Piso Proconsul interficitur. 48
Ea de cæde quam verissime expediam, si pauca supra repetiero, ab initio causisque talium facinorum non absurda. Legio in Africa auxiliaque tutandis Imperii finibus, sub D. Augusto Tiberioque Principibus, Proconsuli parebant. Mox C. Cæsar, turbidus animi, ac 2
M. Silanum, obtinentem Africam, metuens, ablatam Proconsuli legionem, misso in eam rem Legato tradidit. Æquatus inter duos beneficiorum numerus et, mixtis utriusque mandatis, discordia quæsita, auctaque pravo certamine. Legatorum vis adolevit diuturnitate 3
officii, vel quia minoribus major æmulandi cura; Proconsulum splendidissimus quisque securitati magis, quam potentiæ consulebant. Sed tum legionem in 49
Africa regebat Valerius Festus, sumptuosæ adolescentiæ, neque modica cupiens, et affinitate Vitellii anxius. Is crebris sermonibus tentaveritne Pisonem ad res novas, an tentanti restiterit, incertum; quoniam secreto eorum nemo affuit, et, occiso Pisone, plerique ad gratiam interfectoris inclinavere. Nec ambigitur, pro- 2
vinciam et militem alienato erga Vespasianum animo fuisse: et quidam e Vitellianis, urbe profugi, ostentabant Pisoni nutantes Gallias, paratam Germaniam, pericula ipsius et in pace suspecta tutius bellum. In- 3
ter quæ Claudius Sagitta, Præfectus alæ Petrinæ, prospera navigatione prævenit Papirium, Centurionem, a Muciano missum, asseveravitque mandata interficiendi Pisonis Centurioni data. Cecidisse Galerianum, 4
consobrinum ejus generumque. Unam in audacia spem

salutis. Sed duo itinera audendi; seu mallet statim
arma, seu petita navibus Gallia, Ducem se Vitellianis
5 exercitibus ostenderet. Nihil ad ea moto Pisone, Cen-
turio a Muciano missus, ut portum Carthaginis attigit,
magna voce læta Pisoni omina, tanquam Principi, con-
tinuare; oovios et subitæ rei miraculo attonitos, ut
6 eadem adstreperent, hortari. Vulgus credulum, ruere
in forum: præsentiam Pisonis exposcere. Gaudio cla-
moribusque cuncta miscebant, indiligentia veri et adu-
landi libidine. Piso, indicio Sagittæ, vel insita modes-
tia, non in publicum egressus est, neque se studiis
7 vulgi permisit. Centurionemque percunctatus, post-
quam, quæsitum sibi crimen cædemque, comperit, ani-
madverti in eum jussit, haud perinde spe vitæ, quam
ira in percussorem, quod idem ex interfectoribus Clodii
Macri, cruentas Legati sanguine manus ad cædem Pro-
8 consulis retulisset. Anxio deinde edicto Carthaginien-
sibus increpitis, ne solita quidem munia usurpabat,
clausus intra domum, ne qua motus novi causa vel
50 forte oriretur. Sed, ubi Festo consternatio vulgi, Cen-
turionis supplicium, veraque et falsa, more famæ, in
2 majus innotuere, equites in necem Pisonis mittit. Illi
raptim vecti, obscuro adhuc cœptæ lucis, domum Pro-
consulis irrumpunt, destrictis gladiis: et magna pars,
Pisonis ignari, quod Pœnos auxiliares Maurosque in
eam cædem delegerat, haud procul cubiculo, obvium
forte servum, quisnam et ubi esset Piso? interrogavere.
3 Servus egregio mendacio, se Pisonem esse, respondit:
ac statim obtruncatur. Nec multo post Piso interfi-
citur. Namque aderat, qui nosceret, Bebius Massa, e
Procuratoribus Africæ, jam tunc optimo cuique ex-
itiosus, et in causas malorum, quæ mox tulimus, sæpius
4 rediturus. Festus Adrumeto, ubi speculabundus sub-

stiterat, ad legionem contendit, Præfectumque castrorum, Cetronium Pisanum, vinciri jussit, proprias ob simultates: sed Pisonis satellitem vocabat, militesque et Centuriones quosdam puniit, alios præmiis affecit: neutrum ex merito, sed ut oppressisse bellum crederetur. Mox Œensium, Leptitanorumque discordias 5
componit, quæ, raptu frugum et pecorum inter agrestes, modicis principiis, jam per arma atque acies exercebantur. Nam populus Œensis, multitudine inferior, Garamantas exciverat, gentem indomitam et inter accolas latrociniis fecundam. Unde arctæ Leptitanis res, 6
lateque vastatis agris intra mœnia trepidabant: donec, interventu cohortium alarumque, fusi Garamantes et recepta omnis præda, nisi quam vagi per inaccessa mapalium ulterioribus vendiderant.

At Vespasiano, post Cremonensem pugnam et pros- 51
peros undique nuntios, cecidisse Vitellium, multi cujusque ordinis, pari audacia fortunaque hibernum mare aggressi, nuntiavere. Aderant legati Regis Vologesi, quadraginta Parthorum equitum millia offerentes. Mag- 2
nificum lætumque, tantis sociorum auxiliis ambiri, neque indigere. Gratiæ Vologeso actæ, mandatumque, ut legatos ad Senatum mitteret et pacem esse sciret. Vespasianus, in Italiam resque urbis intentus, adversam 3
de Domitiano famam accipit: tanquam terminos ætatis et concessa filio egrederetur. Igitur validissimam exercitus partem Tito tradit, ad reliqua Judaici belli perpetranda. Titum, antequam digrederetur, multo apud 52
patrem sermone orâsse dicebatur, ne criminantium nuntiis temere accenderetur: integrumque se ac placabilem filio præstaret. Non legiones, non classes, perinde firma imperii munimenta, quam numerum liberorum. Nam amicos tempore, fortuna, cupidinibus 2

aliquando, aut erroribus, imminui, transferri, desinere: suum cuique sanguinem indiscretum, sed maxime Principibus: quorum prosperis et alii fruantur, adversa ad
3 junctissimos pertineant. Ne fratribus quidem mansuram concordiam, ni parens exemplum præbuisset. Vespasianus, haud æque Domitiano mitigatus, quam Titi pietate gaudens, bono esse animo jubet, belloque et armis Rempublicam attollere: sibi pacem domumque
4 curæ fore. Tum celerrimas navium, frumento onustas, sævo adhuc mari committit. Quippe tanto discrimine urbs nutabat, ut decem haud amplius dierum frumentum in horreis fuerit, cum a Vespasiano commeatus subvenere.

53 Curam restituendi capitolii in L. Vestinum confert, Equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres. Ab eo contracti Haruspices monuere, ut reliquiæ prioris delubri in paludes aveherentur: templum iisdem vestigiis sisteretur. Nolle Deos, mutari
2 veterem formam. Undecimo Kal. Julias, serena luce spatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque. Ingressi milites, quîs fausta nomina, felicibus ramis. Dein virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis matrimisque, aqua, vivis e fontibus
3 amnibusque hausta, perluere. Tum Helvidius Priscus, Prætor, præeunte Plautio Æliano, Pontifice, lustrata suovetaurilibus area et super cespitem redditis extis, Jovem, Junonem, Minervam, præsidesque Imperii Deos precatus, uti cœpta prosperarent, sedesque suas, pietate hominum inchoatas, Divina ope attollerent; vittas, quîs
4 ligatus lapis, innexique funes erant, contigit. Simul cæteri Magistratus et Sacerdotes et Senatus et Eques et magna pars populi, studio lætitiaque connixi, saxum ingens traxere. Passimque injectæ fundamentis argenti

aurique stipes et metallorum primitiæ, nullis fornacibus
victæ, sed ut gignuntur. Prædixere Haruspices, ne 5
temeraretur opus saxo aurove, in aliud destinato. Al-
titudo ædibus adjecta. Id solum religio annuere. Et
prioris templi magnificentiæ defuisse creditum.

Audita interim per Gallias Germaniasque mors Vi- 54
tellii duplicaverat bellum. Nam Civilis, omissa dis-
simulatione, in Populum Romanum ruere. Vitellianæ
legiones vel externum servitium, quam Imperatorem
Vespasianum, malle. Galli sustulerant animos, eandem 2
ubique exercituum nostrorum fortunam rati: vulgato
rumore, a Sarmatis Dacisque Mœsica ac Pannonica
hiberna circumsideri. Paria de Britannia fingebantur.
Sed nihil æque, quam incendium capitolii, ut finem 3
Imperio adesse crederent, impulerat. Captam olim a
Gallis urbem: sed, integra Jovis sede, mansisse Im-
perium. Fatali nunc igne signum cælestis iræ datum,
et possessionem rerum humanarum Transalpinis gen-
tibus portendi, superstitione vana Druidæ canebant.
Incesseratque fama, primores Galliarum, ab Othone 4
adversus Vitellium missos, antequam digrederentur,
pepigisse, ne deessent libertati, si Populum Romanum
continua bellorum civilium series et interna mala fre-
gissent. Ante Flacci Hordeonii cædem, nihil prorupit, 55
quo conjuratio intelligeretur. Interfecto Hordeonio,
commeavere nuntii inter Civilem Classicumque, Præ-
fectum alæ Treverorum. Classicus nobilitate opibusque
ante alios. Regium illi genus et pace belloque clara
origo. Ipse e majoribus suis hostis Populi Romani
quam socius, jactabat. Miscuere sese Julius Tutor et 2
Julius Sabinus: hic Trevir, hic Lingonus. Tutor ripæ
Rheni a Vitellio præfectus: Sabinus, super insitam
vanitatem, falsæ stirpis gloria incendebatur: proaviam

suam D. Julio, per Gallias bellanti, corpore atque adul-
3 terio placuisse. Hi secretis sermonibus animos cætero-
rum scrutari. Ubi, quos idoneos rebantur, conscientia
obstrinxere, in colonia Agrippinensi in domum privatam
conveniunt. Nam publice civitas talibus inceptis abhor-
rebat: attamen interfuere quidam Ubiorum Tungro-
4 rumque. Sed plurima vis penes Treveros ac Lingonas:
nec tulere moras consultandi. Certatim proclamant:
furere discordiis Populum Romanum, cæsas legiones,
vastatam Italiam, capi cum maxime urbem, omnes exer-
citus suis quemque bellis detineri. Si Alpes præsidiis
firmentur, coalita libertate, dispecturas Gallias, quem
56 virium suarum terminum velint. Hæc dicta pariter
probataque. De reliquiis Vitelliani exercitus dubita-
vere. Plerique interficiendos censebant, turbidos, infi-
2 dos, sanguine Ducum pollutos. Vicit ratio parcendi:
ne, sublata spe veniæ, pertinaciam accenderent. Alli-
ciendos potius in societatem. Legatis tantum legionum
interfectis, cæterum vulgus, conscientia scelerum et
3 spe impunitatis, facile accessurum. Ea primi consilii
forma. Missique per Gallias concitores belli. Simu-
latum ipsis obsequium, quo incautiorem Voculam op-
primerent. Nec defuere, qui Voculæ nuntiarent. Sed
vires ad coercendum deerant, infrequentibus infidisque
4 legionibus. Inter ambiguos milites et occultos hostes,
optimum e præsentibus ratus, mutua dissimulatione et
iisdem, quibus petebatur, artibus grassari; in coloniam
5 Agrippinensem descendit. Illuc Claudius Labeo, quem,
captum et extra conventum amandatum in Frisios,
diximus, corruptis custodibus perfugit. Pollicitusque,
si præsidium daretur, iturum in Batavos et potiorem
civitatis partem ad societatem Romanam retracturum;
accepta peditum equitumque modica manu, nihil apud

Batavos ausus, quosdam Nerviorum Betasiorumque in
arma traxit. Et furtim magis, quam bello, Canninefates 6
Marsacosque incursabat. Vocula, Gallorum fraude il-
lectus, ad hostem contendit. Nec procul Veteribus 57
aberat, cum Classicus ac Tutor, per speciem explorandi
prægressi, cum Ducibus Germanorum pacta firmavere.
Tumque primum discreti a legionibus proprio vallo 2
castra sua circumdant, obtestante Vocula, "Non adeo
turbatam civilibus armis rem Romanam, ut Treveris
etiam Lingonibusque despectui sit. Superesse fidas
provincias, victores exercitus, fortunam Imperii, et
ultores Deos. Sic olim Sacrovirum et Æduos, nuper 3
Vindicem Galliasque, singulis prœliis concidisse. Eadem
rursus Numina, eadem fata, ruptores fœderum exspec-
tarent. Melius D. Julio Divoque Augusto notos eorum
animos. Galbam, et infracta tributa, hostiles spiritus
induisse. Nunc hostes, quia molle servitium; cum
spoliati exutique fuerint, amicos fore." Hæcférociter 4
locutus, postquam perstare in perfidia Classicum Tuto-
remque videt, verso itinere, Novesium concedit. Galli
duum millium spatio distantibus campis consedere.
Illuc commeantium Centurionum militumque emebantur 5
animi: ut (flagitium incognitum,) Romanus exercitus in
externa verba jurarent, pignusque tanti sceleris nece aut
vinculis Legatorum daretur. Vocula, quanquam pleri- 6
que fugam suadebant, audendum ratus, vocata concione,
in hunc modum disseruit:—"Nunquam apud vos verba 58
feci, aut pro vobis sollicitior, aut pro me securior. Nam
mihi exitium parari, libens audio: mortemque in tot
malis honestam, ut finem miseriarum, exspecto. Vestri
me pudet miseretque, adversus quos non prœlium et
acies parantur; id enim fas armorum et jus hostium.
Bellum cum Populo Romano vestris se manibus gestu- 2

rum, Classicus sperat, Imperiumque et sacramentum
Galliarum ostentat. Adeo nos, si fortuna in præsens vir-
tusque deseruit, etiam vetera exempla deficiunt: quoties
Romanæ legiones perire præoptaverint, ne loco pelleren-
3 tur. Socii sæpe nostri, exscindi urbes suas, seque cum
conjugibus ac liberis cremari, pertulerunt: neque aliud
pretium exitus, quam fides famaque. Tolerant cum
maxime inopiam obsidiumque apud Vetera legiones, nec
4 terrore aut promissis demoventur. Nobis, super arma
et viros et egregia castrorum munimenta, frumentum et
commeatus, quamvis longo bello pares. Pecunia nuper
etiam donativo suffecit: quod sive a Vespasiano, sive a
Vitellio, datum interpretari mavultis, ab Imperatore
5 certe Romano accepistis. Tot bellorum victores, apud
Geldubam, apud Vetera, fuso toties hoste, si pavetis
aciem, indignum id quidem: sed est vallum murique
et trahendi artes, donec e proximis provinciis auxilia
exercitusque concurrant. Sane ego displiceam. Sunt
6 alii Legati, Tribuni, Centurio denique, aut miles. Ne
hoc prodigium toto terrarum orbe vulgetur, vobis sa-
tellitibus, Civilem et Classicum Italiam invasuros. An,
si ad mœnia urbis Germani Gallique duxerint, arma
patriæ inferetis? Horret animus tanti flagitii imagine.
7 Tutorin' Trevero agentur excubiæ? Signum belli Ba-
tavus dabit? Germanorum catervas supplebitis? Quis
deinde sceleris exitus? cum Romanæ legiones contra
direxerint: transfugæ e transfugis, et proditores e pro-
ditoribus, inter recens et vetus sacramentum invisi Deis
8 errabitis? Te, Jupiter optime maxime, quem per oc-
tingentos viginti annos tot triumphis coluimus, te,
Quirine, Romanæ parens urbis, precor veneror que, ut,
si vobis non fuit cordi, me Duce hæc castra incorrupta
et intemerata servari, at certe pollui fœdarique a Tutore
et Classico ne sinatis. Militibus Romanis aut innocen-

tiam detis, aut maturam et sine noxa pœnitentiam."
Varie excepta oratio, inter spem metumque ac pudorem. 59
Digressum Voculam, et de supremis agitantem, liberti
servique prohibuere, fœdissimam mortem sponte præ-
venire. Et Classicus, misso Æmilio Longino, desertore
primæ legionis, cædem ejus maturavit. Herennium et 2
Numisium, Legatos, vinciri satis visum. Dein, sumptis
Romani Imperii insignibus, in castra venit. Nec illi,
quanquam ad omne facinus durato, verba ultra sup-
peditavere, quam ut sacramentum recitaret. Juravere,
qui aderant, pro Imperio Galliarum. Interfectorem 3
Voculæ altis ordinibus, cæteros, ut quisque flagitium
navaverat, præmiis attollit. Divisæ inde inter Tutorem
et Classicum curæ. Tutor valida manu circumdatos 4
Agrippinenses, quantumque militum apud superiorem
Rheni ripam, in eadem verba adigit, occisis Magontiaci
Tribunis, pulso castrorum Præfecto, qui detrectave-
rant. Classicus corruptissimum quemque e deditis per- 5
gere ad obsessos jubet, veniam ostentantes, si præsentia
sequerentur: aliter nihil spei. Famem ferrumque et
extrema passuros. Adjecere, qui missi erant, exem-
plum suum. Obsessos hinc fides, inde egestas, inter 60
decus ac flagitium distrahebant. Cunctantibus solita
insolitaque alimenta deerant; absumptis jumentis equis-
que et cæteris animalibus, quæ profana fœdaque in
usum necessitas vertit. Virgulta postremo et stirpes et 2
internatas saxis herbas vellentes, miseriarum patientiæ-
que documentum fuere: donec egregiam laudem fine
turpi macularent, missis ad Civilem legatis, vitam oran-
tes. Neque ante preces admissæ, quam in verba Gal- 3
liarum jurarent. Tum, pactus prædam castrorum, dat
custodes, qui pecuniam, calones, sarcinas retentarent,
ac qui ipsos leves abeuntes prosequerentur. Ad quin- 4

tum fere lapidem coorti Germani incautum agmen ag-
grediuntur. Pugnacissimus quisque in vestigio, multi
palantes, occubuere: cæteri retro in castra profugiunt;
querente sane Civili et increpante Germanos, tanquam
5 fidem per scelus abrumperent. Simulata ea fuerint, an
retinere sævientes nequiverit, parum affirmatur. Di-
reptis castris, faces injiciunt: cunctosque, qui prœ-
61 lio superfuerant, incendium hausit. Civilis, barbaro
voto, post cœpta adversus Romanos arma, propexum
rutilatumque crinem, patrata demum cæde legionum,
deposuit. Et ferebatur, parvulo filio quosdam cap-
tivorum sagittis jaculisque puerilibus figendos obtu-
2 lisse. Cæterum neque se, neque quemquam Batavum,
in verba Galliarum adegit: fisus Germanorum opibus:
et, si certandum adversus Gallos de possessione rerum
3 foret, inclitus fama et potior. Mummius Lupercus, Le-
gatus legionis, inter dona missus Veledæ. Ea virgo nati-
onis Bructeræ late imperitabat: vetere apud Germanos
more, quo plerasque feminarum fatidicas, et, augescente
4 superstitione, arbitrantur Deas. Tuncque Veledæ auc-
toritas adolevit. Nam prosperas Germanis res et ex-
cidium legionum prædixerat. Sed Lupercus in itinere
interfectus. Pauci Centurionum Tribunorumque, in
5 Gallia geniti, reservantur, pignus societatis. Cohor-
tium, alarum, legionum hiberna subversa cremataque:
iis tantum relictis, quæ Magontiaci ac Vindonissæ sita
62 sunt. Legio sextadecima cum auxiliis simul deditis a
Novesio in coloniam Treverorum transgredi jubetur,
2 præfinita die, intra quam castris excederet. Medium
omne tempus per varias curas egere: ignavissimus
quisque, cæsorum apud Vetera exemplo, paventes;
melior pars rubore et infamia: "quale illud iter? quis
dux viæ? et omnia in arbitrio eorum, quos vitæ necis-

que dominos fecissent." Alii, nulla dedecoris cura, 8
pecuniam, aut carissima sibimet ipsi circumdare. Qui-
dam expedire arma, telisque tanquam in aciem accingi.
Hæc meditantibus, advenit proficiscendi hora, exspecta-
tione tristior. Quippe intra vallum deformitas haud 4
perinde notabilis: detexit ignominiam campus et dies.
Revulsæ Imperatorum imagines, inhonora signa, fulgen-
tibus hinc inde Gallorum vexillis: silens agmen, et
velut longæ exsequiæ: dux Claudius Sanctus, effosso
oculo: dirus ore, ingenio debilior. Duplicatur fla- 5
gitium, postquam, desertis Bonnensibus castris, altera
se legio miscuerat. Et, vulgata captarum legionum
fama, cuncti, qui paulo ante Romanorum nomen horre-
bant, procurrentes ex agris tectisque et undique effusi
insolito spectaculo nimium fruebantur. Non tulit ala 6
Picentina gaudium insultantis vulgi: spretisque Sancti
promissis aut minis, Magontiacum abeunt: ac forte
obvio interfectore Voculæ, Longino, conjectis in eum
telis, initium exsolvendæ in posterum culpæ fecere.
Legiones, nihil mutato itinere, ante mœnia Treverorum
considunt.

Civilis et Classicus, rebus secundis sublati, an colo- 63
niam Agrippinensem diripiendam exercitibus suis per-
mitterent, dubitavere. Sævitia ingenii et cupidine
prædæ ad excidium civitatis trahebantur: obstabat
ratio belli, et novum Imperium inchoantibus utilis
clementiæ fama. Civilem etiam beneficii memoria flexit, 2
quod filium ejus, primo rerum motu, in colonia Agrip-
pinensi deprehensum, honorate custodierant. Sed Trans- 3
rhenanis gentibus invisa civitas, opulentia auctuque.
Neque alium finem belli rebantur, quam si promiscua
ea sedes omnibus Germanis foret, aut, disjecta, Ubios
quoque dispersisset. Igitur Tencteri, Rheno discreta 64

gens, missis legatis, mandata apud concilium Agrip-
pinensium edi jubent: quæ ferocissimus e legatis in
2 hunc modum protulit:—"Redisse vos in corpus nomen-
que Germaniæ, communibus Deis et præcipuo Deorum,
Marti, grates agimus: vobisque gratulamur, quod
tandem liberi inter liberos eritis. Nam ad hunc diem
flumina ac terras et cælum quodammodo ipsum clau-
serant Romani: ut colloquia congressusque nostros
arcerent: vel, quod contumeliosius est viris ad arma
natis, inermes ac prope nudi, sub custode et pretio
3 coiremus. Sed, ut amicitia societasque nostra in
æternum rata sit, postulamus a vobis, muros coloniæ,
munimenta servitii, detrahatis: (etiam fera animalia,
si clausa teneas, virtutis obliviscuntur:) Romanos om-
nes in finibus vestris trucidetis; haud facile libertas
4 et domini miscentur. Bona interfectorum in medium
cedant, ne quis occulere quidquam aut segregare
causam suam possit. Liceat nobis vobisque utramque
ripam colere, ut olim majoribus nostris. Quomodo
lucem diemque omnibus hominibus; ita omnes terras
5 fortibus viris natura aperuit. Instituta cultumque
patrium resumite, ab ruptis voluptatibus, quibus
Romani plus adversus subjectos, quam armis, valent.
Sincerus et integer et servitutis oblitus populus, aut ex
65 æquo agetis, aut aliis imperitabitis." Agrippinenses,
sumpto consultandi spatio, quando neque subire condi-
tiones metus futuri, neque palam aspernari conditio
2 præsens, sinebat, in hunc modum respondent. "Quæ
prima libertatis facultas data est, avidius quam cautius,
sumpsimus, ut vobis cæterisque Germanis, consan-
guineis nostris, jungeremur. Muros civitatis, con-
gregantibus se cum maxime Romanorum exercitibus,
3 augere nobis, quam diruere, tutius est. Si qui ex

Italia, aut provinciis, alienigenæ in finibus nostris fuerant, eos bellum absumpsit, vel in suas quisque sedes refugere. Deductis olim et nobiscum per connubium sociatis, quique mox provenere, hæc patria est. Nec vos adeo iniquos existimamus, ut interfici a nobis 4 parentes, fratres, liberos nostros velitis. Vectigal et onera commerciorum resolvimus. Sint transitus incustoditi; sed diurni et inermes: donec nova et recentia jura in vetustatem consuetudine vertantur. Arbitrum 5 habebimus Civilem et Veledam, apud quos pacta sancientur." Sic lenitis Tencteris, legati ad Civilem et Veledam missi cum donis, cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetravere. Sed coram adire alloquique 6 Veledam negatum. Arcebantur aspectu, quo venerationis plus inesset. Ipsa edita in turre: delectus e propinquis consulta responsaque, ut internuntius Numinis, portabat.

Civilis, societate Agrippinensium auctus, proximas 66 civitates affectare, aut adversantibus bellum inferre, statuit. Occupatisque Sunicis, et juventute eorum per cohortes composita, quo minus ultra pergeret, Claudius Labeo Betasiorum Tungrorumque et Nerviorum tumultuaria manu restitit: fretus loco, quia pontem Mosæ fluminis anteceperat. Pugnabaturque in angustiis am- 2 bigue, donec Germani transnatantes terga Labeonis invasere. Simul Civilis, ausus, an ex composito, intulit se agmini Tungrorum, et clara voce, "Non ideo," inquit, "bellum sumpsimus, ut Batavi et Treveri gentibus imperent. Procul hæc a nobis arrogantia. Accipite societatem. Transgredior ad vos, seu me Ducem, seu militem, mavultis." Movebatur vulgus, condebant- 3 que gladios; cum Campanus ac Juvenalis, ex primoribus Tungrorum, universam ei gentem dedidere.

Labeo, antequam circumveniretur, profugit. Civilis Betasios quoque ac Nervios, in fidem acceptos, copiis suis adjunxit: ingens rerum, perculsis civitatum animis, vel sponte inclinantibus.

67 Interea Julius Sabinus, projectis fœderis Romani monumentis, Cæsarem se salutari jubet: magnamque et inconditam popularium turbam in Sequanos rapit, conterminam civitatem et nobis fidam. Nec Sequani
2 detrectavere certamen. Fortuna melioribus affuit. Fusi Lingones. Sabinus festinatum temere prœlium pari formidine deseruit. Utque famam exitii sui faceret, villam, in quam perfugerat, cremavit: illic vo-
3 luntaria morte interiisse creditus. Sed, quibus artibus latebrisque vitam per novem mox annos traduxerit, simul amicorum ejus constantiam et insigne Epponinæ uxoris exemplum, suo loco reddemus. Sequanorum
4 prospera acie belli impetus stetit. Resipiscere paulatim civitates, fasque et fœdera respicere, principibus Remis: qui per Gallias edixere, ut missis legatis in commune consultarent, libertas an pax placeret.

68 At Romæ cuncta in deterius audita Mucianum angebant, ne, quanquam egregii Duces (jam enim Gallum Annium et Petilium Cerialem delegerat) summam belli parum tolerarent. Nec relinquenda urbs sine rectore.
2 Et Domitiani indomitæ libidines timebantur: suspectis, uti diximus, Primo Antonio Varoque Arrio. Varus, Prætorianis præpositus, vim atque arma retinebat. Eum Mucianus pulsum loco, ne sine solatio
3 ageret, annonæ præfecit. Utque Domitiani animum, Varo haud alienum, deliniret, Arretinum Clementem, domui Vespasiani per affinitatem innexum et gratissimum Domitiano, Prætorianis præposuit, patrem ejus, sub Caio Cæsare, egregie functum ea cura, dictitans:

lætum militibus idem nomen, atque ipsum, quanquam
Senatorii ordinis, ad utraque munia sufficere. As- 4
sumuntur e civitate clarissimus quisque, et alii per
ambitionem. Simul Domitianus Mucianusque accinge-
bantur, dispari animo: ille spe ac juventa properus,
hic moras nectens, quîs flagrantem retineret, ne ferocia
ætatis et pravis impulsoribus, si exercitum invasisset,
paci belloque male consuleret. Legiones victrices, 5
sexta et octava, Vitellianarum unætvicesima, e recens
conscriptis secunda, Penninis Cottianisque Alpibus, pars
monte Graio, traducuntur: XIV legio e Britannia,
sexta ac decima ex Hispania accitæ. Igitur venientis 6
exercitus fama, et suopte ingenio, ad mitiora inclinantes
Galliarum civitates, in Remos convenere. Treverorum
legatio illic opperiebatur, acerrimo instinctore belli
Tullio Valentino. Is meditata oratione cuncta, magnis 7
imperiis objectari solita, contumeliasque et invidiam in
Populum Romanum effudit: turbidus miscendis sedi-
tionibus, et plerisque gratus vecordi facundia. At 69
Julius Auspex, e primoribus Remorum, vim Romanam
pacisque bona dissertans, et "sumi bellum etiam ab
ignavis, strenuissimi cujusque periculo geri, jamque
super caput legiones," sapientissimum quemque re-
verentia fideque, juniores periculo ac metu, continuit.
Et Valentini animum laudabant, consilium Auspicis
sequebantur. Constat, obstitisse Treveris Lingonibus- 2
que apud Gallias, quod, Vindicis motu, cum Virginio
steterant. Deterruit plerosque provinciarum æmula-
tio: "quod bello caput? unde jus auspiciumque pete-
retur? quam, si cuncta provenissent, sedem Imperio
legerent?" Nondum victoria, jam discordia erat: aliis 3
fœdera, quibusdam opes viresque, aut vetustatem ori-
ginis, per jurgia jactantibus. Tædio futurorum præ-

sentia placuere. Scribuntur ad Treveros epistolæ, no-
mine Galliarum, ut abstinerent armis, impetrabili venia
4 et paratis deprecatoribus, si pœniteret. Restitit idem
Valentinus, obstruxitque civitatis suæ aures, haud
perinde instruendo bello intentus, quam frequens con-
70 cionibus. Igitur non Treveri, neque Lingones cæ-
teræve rebellium civitates, pro magnitudine suscepti
discriminis agere. Ne Duces quidem in unum con-
sulere. Sed Civilis avia Belgarum circumibat: dum
2 Claudium Labeonem capere aut exturbare nititur. Clas-
sicus, segne plerumque otium trahens, velut parto im-
perio fruebatur. Ne Tutor quidem maturavit supe-
riorem Germaniæ ripam et ardua Alpium præsidiis
3 claudere. Atque interim unætvicesima legio Vindo-
nissâ, Sextilius Felix cum auxiliariis cohortibus per
Rhætiam irrupere. Accessit ala Singularium, excita
olim a Vitellio, deinde in partes Vespasiani transgressa.
Præerat Julius Briganticus, sorore Civilis genitus, ut
ferme acerrima proximorum odia sunt, invisus avunculo
4 infensusque. Tutor Treverorum copias, recenti Van-
gionum, Caracatium, Tribocorum delectu auctas, ve-
terano pedite atque equite firmavit, corruptis spe, aut
metu subactis legionariis: qui primo cohortem, præ-
missam a Sextilio Felice, interficiunt; mox ubi Duces
exercitusque Romanus propinquabant, honesto trans-
fugio rediere: secutis Tribocis Vangionibusque et Ca-
5 racatibus. Tutor, Treveris comitantibus, vitato Ma-
gontiaco, Bingium concessit, fidens loco, quia pontem
Navæ fluminis abruperat, sed incursu cohortium, quas
Sextilius ducebat, et reperto vado, proditus fususque.
Ea clade perculsi Treveri, et plebes, omissis armis, per
6 agros palatur. Quidam Principum, ut primi posuisse
bellum viderentur, in civitates, quæ societatem Ro-

manam non exuerant, perfugerunt. Legiones a Novesio Bonnaque in Treveros, ut supra memoravimus, traductæ, se ipsæ in verba Vespasiani adigunt. Hæc 7
Valentino absente gesta: qui ubi adventabat furens, cunctaque rursus in turbas et exitium conversurus, legiones in Mediomatricos, sociam civitatem, abscessere. Valentinus ac Tutor in arma Treveros retra- 8
hunt: occisis Herennio ac Numisio, Legatis, quo minore spe veniæ cresceret vinculum sceleris.

Hic belli status erat, cum Petilius Cerialis Magon- 71
tiacum venit. Ejus adventu erectæ spes. Ipse pugnæ avidus et contemnendis, quam cavendis, hostibus melior, ferocia verborum militem incendebat: ubi primum congredi licuisset, nullam prœlio moram facturus. De- 2
lectus per Galliam habitos in civitates remittit, ac nuntiare jubet, sufficere Imperio legiones: socii ad munia pacis redirent, securi, velut confecto bello, quod Romanæ manus excepissent. Auxit ea res Gallorum obsequium. Nam, recepta juventute, facilius tributa toleravere, proniores ad officia, quod spernebantur. At 3
Civilis et Classicus, ubi pulsum Tutorem, cæsos Treveros, cuncta hostibus prospera accepere, trepidi ac properantes, dum dispersas suorum copias conducunt, crebris interim nuntiis Valentinum monuere, ne summæ rei periculum faceret. Eo rapidius Cerialis, missis 4
in Mediomatricos, qui breviore itinere legiones in hostem verterent, contracto, quod erat militum Magontiaci, quantumque secum transvexerat, tertiis castris Rigodulum venit; quem locum magna Treverorum manu Valentinus insederat, montibus aut Mosella amne septum. Et addiderat fossas objicesque saxorum. Nec 5
deterruere ea munimenta Romanum Ducem, quo minus peditem perrumpere juberet, equitum aciem in collem

erigeret, spreto hoste; quem, temere collectum, haud
ita loco juvari, ut non plus suis in virtute foret.
6 Paullum moræ in ascensu, dum missilia hostium præ-
vehuntur: ut ventum in manus, deturbati ruinæ modo
præcipitantur. Et pars equitum, æquioribus jugis cir-
cumvecta, nobilissimos Belgarum, in quîs Ducem Va-
72 lentinum, cepit. Cerialis postero die coloniam Treve-
rorum ingressus est, avido milite eruendæ civitatis:
"hanc esse Classici, hanc Tutoris, patriam: horum sce-
lere clausas cæsasque legiones. Quid tantum Cremo-
nam meruisse; quam e gremio Italiæ raptam, quia
2 unius noctis moram victoribus attulerit? Stare in con-
finio Germaniæ integram sedem, spoliis exercituum
et Ducum cædibus ovantem. Redigeretur præda in
fiscum: ipsis sufficere ignes et rebellis coloniæ ruinas,
3 quibus tot castrorum excidia pensarentur." Cerialis,
a metu infamiæ, si licentia sævitiaque imbuere militem
crederetur, pressit iras. Et paruere, posito civium
4 bello, ad externa modestiores. Convertit inde animos
accitarum e Mediomatricis legionum miserabilis aspec-
tus. Stabant conscientia flagitii mæstæ, fixis in terram
oculis. Nulla inter coeuntes exercitus consalutatio.
Neque solantibus hortantibusve responsa dabant, abditi
5 per tentoria et lucem ipsam vitantes. Nec perinde pe-
riculum aut metus, quam pudor ac dedecus, obstupe-
fecerat: attonitis etiam victoribus, qui vocem precesque
adhibere non ausi, lacrimis ac silentio veniam posce-
bant: donec Cerialis mulceret animos, fato acta dicti-
tans, quæ militum Ducumque discordia, vel fraude
6 hostium, evenissent. Primum illum stipendiorum et
sacramenti diem haberent: priorum facinorum neque
Imperatorem neque se meminisse. Tunc recepti in
eadem castra et edictum per manipulos, ne quis in cer-

tamine jurgiove seditionem aut cladem commilitoni objectaret. 73 Mox Treveros ac Lingones, ad concionem vocatos, ita alloquitur: "Neque ego unquam facundiam exercui; et Populi Romani virtutem armis affirmavi.
Sed, quia apud vos verba plurimum valent, bonaque 2
ac mala non sua natura, sed vocibus seditiosorum, æstimantur, statui pauca disserere, quæ, profligato bello, utilius sit vobis audisse, quam nobis dixisse. Terram 3
vestram, cæterorumque Gallorum, ingressi sunt Duces Imperatoresque Romani, nulla cupidine, sed majoribus vestris invocantibus, quos discordiæ usque ad exitium fatigabant. Et acciti auxilio Germani sociis pariter atque hostibus servitutem imposuerant. Quot prœliis 4
adversus Cimbros Teutonosque, quantis exercituum nostrorum laboribus, quove eventu Germanica bella tractaverimus, satis clarum. Nec ideo Rhenum insedimus, ut Italiam tueremur; sed ne quis alius Ariovistus Regno Galliarum potiretur. An vos cariores 5
Civili Batavisque et Transrhenanis gentibus creditis, quam majoribus eorum patres avique vestri fuerunt? Eadem semper causa Germanis transcendendi in Gallias, libido atque avaritia et mutandæ sedis amor, ut, relictis paludibus et solitudinibus suis, fecundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent. Cæterum libertas 6
et speciosa nomina prætexuntur: nec quisquam alienum servitium et dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet. Regna bellaque per 74
Gallias semper fuere, donec in nostrum jus concederetis. Nos, quanquam toties lacessiti, jure victoriæ id solum vobis addidimus, quo pacem tueremur. Nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt. Cætera 2
in communi sita sunt. Ipsi plerumque legionibus

nostris præsidetis: ipsi has aliasque provincias regitis. Nihil separatum clausumve. Et laudatorum Principum usus ex æquo, quamvis procul agentibus: sævi
3 proximis ingruunt. Quomodo sterilitatem, aut nimios imbres et cætera naturæ mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt, donec homines: sed neque hæc continua, et meliorum interventu
4 pensantur. Nisi forte, Tutore et Classico regnantibus, moderatius imperium speratis: aut minoribus, quam nunc, tributis parabuntur exercitus, quibus Germani Britannique arceantur. Nam pulsis (quod Dii prohibeant,) Romanis, quid aliud, quam bella omnium
5 inter se gentium exsistent? Octingentorum annorum fortuna disciplinaque compages hæc coaluit, quæ convelli, sine exitio convellentium, non potest. Sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, præci-
6 puæ bellorum causæ. Proinde pacem et urbem, quam victi victoresque eodem jure, obtinemus, amate, colite. Moneant vos utriusque fortunæ documenta, ne contumaciam cum pernicie, quam obsequium cum securitate, malitis." Tali oratione graviora metuentes composuit erexitque.

75 Tenebantur victore exercitu Treveri, cum Civilis et Classicus misere epistolas ad Cerialem, quarum hæc
2 sententia fuit. "Vespasianum, quanquam nuntios occultarent, excessisse vita. Urbem atque Italiam interno bello consumptam. Muciani ac Domitiani vana et sine viribus nomina. Si Cerialis imperium Galliarum velit, ipsos finibus civitatum suarum contentos; si prœlium
3 malit, ne id quidem abnuere." Ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum, qui attulerat ipsas epistolas, ad Domitianum misit. Hostes, divisis copiis, advenere undique. Plerique culpabant Cerialem, passum jungi,

quos discretos intercipere licuisset. Romanus exercitus 4
castra fossa valloque circumdedit, quîs temere antea
intutis consederat. Apud Germanos diversis sententiis
certabatur. Civilis, opperiendas Transrhenanorum gentes, 76
quarum terrore fractæ Populi Romani vires obtereren-
tur. Gallos, quid aliud, quam prædam victoribus? Et
tamen, quod roboris sit, Belgas, secum palam aut voto
stare. Tutor, cunctatione crescere rem Romanam, affir- 2
mabat, coeuntibus undique exercitibus. "Transvectam
e Britannia legionem: accitas ex Hispania: adventare
ex Italia: nec subitum militem, sed veterem expertum-
que belli. Nam Germanos, qui ab ipsis sperentur, non 3
juberi, non regi, sed cuncta ex libidine agere: pecuni-
amque ac dona, quîs solis corrumpantur, majora apud
Romanos, et neminem adeo in arma pronum, ut non
idem pretium quietis, quam periculi, malit. Quod si 4
statim congrediantur, nullas esse Ceriali, nisi ex reli-
quiis Germanici exercitus, legiones, fœderibus Gallia-
rum obstrictas. Idque ipsum, quod incondítam nuper
Valentini manum contra spem suam fuderint, alimentum
illis Ducique temeritatis. Ausuros rursus venturosque 5
in manus, non imperiti adolescentuli, verba et conciones,
quam ferrum et arma, meditantis, sed Civilis et Classici:
quos ubi aspexerint, redituram in animos formidinem,
fugam famemque ac toties captis precariam vitam, neque
Treveros aut Lingonas benevolentia contineri: resump-
turos arma, ubi metus abscesserit." Diremit consilio- 6
rum diversitatem, approbata Tutoris sententia, Clas-
sicus: statimque exsequuntur. Media acies ubiis Lin- 77
gonibusque data: dextro cornu cohortes Batavorum:
sinistro Bructeri Tencterique. Pars montibus, alii,
viam inter Mosellamque flumen, tam improvisi assiluere,
ut in cubiculo ac lectulo Cerialis (neque enim noctem in

castris egerat,) pugnari simul vincique suos audierit, increpans pavorem nuntiantium, donec universa clades in
2 oculis fuit. Perrupta legionum castra, fusi equites: medius Mosellæ pons, qui ulteriora coloniæ annectit, ab hostibus insessus. Cerialis, turbidis rebus intrepidus et fugientes manu retrahens, intecto corpore promptus inter tela, felici temeritate et fortissimi cujusque ac-
3 cursu, recuperatum pontem electa manu firmavit. Mox in castra reversus, palantes captarum apud Novesium Bonnamque legionum manipulos et rarum apud signa militem ac prope circumventas aquilas videt. Incensus ira, "non Flaccum," inquit, "non Voculam deseritis.
4 Nulla hic proditio: neque aliud excusandum habeo, quam quod vos, Gallici fœderis oblitos, redisse in memoriam Romani sacramenti, temere credidi. Annumerabor Numisiis et Herenniis: ut omnes Legati vestri, aut militum manibus, aut hostium, ceciderint.
5 Ite, nuntiate Vespasiano, vel, quod propius est, Civili et Classico, relictum a vobis in acie Ducem. Venient legiones, quæ neque me inultum, neque vos impunitos,
78 patiantur." Vera erant, et a Tribunis Præfectisque eadem ingerebantur. Consistunt per cohortes et manipulos: neque enim poterat patescere acies, effuso hoste, et impedientibus tentoriis sarcinisque, cum intra vallum
2 pugnaretur. Tutor et Classicus et Civilis, suis quisque locis, pugnam ciebant: Gallos pro libertate, Batavos pro gloria, Germanos ad prædam instigantes. Et cuncta pro hostibus erant. Donec legio unaetvicesima, patentiore, quam cæteræ, spatio conglobata, sustinuit
3 ruentes; mox impulit. Nec sine ope Divina, mutatis repente animis, terga victores vertere. Ipsi, territos se cohortium aspectu, ferebant, quæ, primo impetu disjectæ, summis rursus jugis congregabantur, ac speciem

novi auxilii fecerant. Sed obstitit vincentibus pravum inter ipsos certamen, omisso hoste, spolia consectandi.
Cerialis, ut incuria prope rem afflixit, ita constantia 5
restituit; secutusque fortunam castra hostium eodem die capit exscinditque. Nec in longum quies militi data. 79
Orabant auxilium Agrippinenses, offerebantque uxorem ac sororem Civilis et filiam Classici, relicta sibi pignora societatis. Atque interim dispersos in domibus Ger- 2
manos trucidaverant; unde metus et justæ preces invocantium, antequam hostes, reparatis viribus, ad spem vel ad ultionem accingerentur. Namque et Civilis illuc 3
intenderat, non invalidus, flagrantissima cohortium suarum integra, quæ e Chaucis Frisiisque composita Tolbiaci in finibus Agrippinensium agebat. Sed tristis 4
nuntius avertit, deletam cohortem dolo Agrippinensium, qui largis epulis vinoque sopitos Germanos, clausis foribus, igne injecto cremavere. Simul Cerialis propero agmine subvenit. Circumsteterat Civilem et alius metus, 5
ne quarta decima legio, adjuncta Britannica classe, afflictaret Batavos, qua Oceano ambiuntur. Sed legionem terrestri itinere Fabius Priscus legatus in Nervios Tungrosque duxit, eæque civitates in deditionem acceptæ. Classem ultro Canninefates aggressi sunt, 6
majorque pars navium depressa aut capta. Et Nerviorum multitudinem, sponte commotam ut pro Romanis bellum capesseret, iidem Canninefates fudere. Classicus quoque adversus equites Novesium a Ceriale præmissos secundum prælium fecit. Quæ modica sed 7
crebra damna famam victoriæ nuper partæ lacerabant.

Iisdem diebus Mucianus Vitellii filium interfici jubet, 80
mansuram discordiam obtendens, ni semina belli restinxisset. Neque Antonium Primum adsciri inter comites a Domitiano passus est, favore militum anxius et

superbia viri, æqualium quoque, adeo superiorum into-
2 lerantis. Profectus ad Vespasianum Antonius ut non pro spe sua excipitur, ita neque averso imperatoris animo. Trahebatur in diversa, hinc meritis Antonii, cujus ductu confectum haud dubie bellum erat, inde Muciani epistolis: simul cæteri ut infestum tumidumque insectabantur, adjunctis prioris vitæ criminibus.
3 Neque ipse deerat arrogantia vocare offensas, nimius commemorandis quæ meruisset. Alios ut imbelles, Cæcinam ut captivum ac dedititium increpat. Unde paulatim levior viliorque haberi, manente tamen in speciem amicitia.

81 Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandriæ statos æstivis flatibus dies et certa maris opperiebatur, multa miracula evenere, quîs cælestis favor et quædam
2 in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. E plebe Alexandrina quidam oculorum tabe notus genua ejus advolvitur, remedium cæcitatis exposcens gemitu, monitu Serapidis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit; precabaturque principem ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento.
3 Alius, manum æger, eodem deo auctore, ut pede ac vestigio Cæsaris calcaretur orabat. Vespasianus primo irridere, aspernari; atque illis instantibus modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum et voci-
4 bus adulantium in spem induci. Postremo æstimari a medicis jubet an talis cæcitas ac debilitas ope humana superabiles forent. Medici varie disserere: huic non exesam vim luminis, et redituram, si pellerentur obstantia; illi elapsos in pravum artus, si salubris vis
5 adhibeatur, posse integrari. Id fortasse cordi diis, et divino ministerio principem electum; denique patrati remedii gloriam penes Cæsarem, irriti ludibrium penes

miseros fore. Igitur Vespasianus, cuncta fortunæ suæ 6
patere ratus nec quicquam ultra incredibile, læto ipse
vultu, erecta quæ adstabat multitudine, jussa exsequi-
tur. Statim conversa ad usum manus, ac cæco reluxit 7
dies. Utrumque, qui interfuere, nunc quoque memo-
rant, postquam nullum mendacio pretium.

Altior inde Vespasiano cupido adeundi sacram sedem, 82
ut super rebus imperii consuleret. Arceri templo cunc-
tos jubet. Atque ingressus intentusque numini, re- 2
spexit pone tergum e primoribus Ægyptiorum nomine
Basiliden, quem procul Alexandria plurium dierum iti-
nere et ægro corpore detineri haud ignorabat. Per- 3
cunctatur sacerdotes num illo die Basilides templum
inîsset; percunctatur obvios num in urbe visus sit:
denique, missis equitibus, explorat illo temporis mo-
mento octoginta millibus passuum abfuisse. Tunc divi-
nam speciem et vim responsi ex nomine Basilidis
interpretatus est. Origo dei nondum nostris auctoribus 83
celebrata: Ægyptiorum antistites sic memorant; Pto-
lemæo regi, qui Macedonum primus Ægypti opes fir-
mavit, cum Alexandriæ recens conditæ mœnia templaque
et religiones adderet, oblatum per quietem decore
eximio et majore quam humana specie juvenem, qui
moneret ut, fidissimis amicorum in Pontum missis,
effigiem suam acciret: lætum id regno, magnamque et
inclitam sedem fore, quæ excepisset. Simul visum
eundem juvenem in cælum igne plurimo attolli. Pto- 2
lemæus, omine et miraculo excitus, sacerdotibus Ægyp-
tiorum, quibus mos talia intelligere, nocturnos visus
aperit. Atque illis Ponti et externorum parum gnaris,
Timotheum Atheniensem e gente Eumolpidarum, quem
ut antistitem cærimoniarum Eleusine exciverat, quænam
illa superstitio, quod numen, interrogat. Timotheus, 3

quæsitis qui in Pontum meâssent, cognoscit urbem illic Sinopen, nec procul templum, vetere inter accolas fama, Jovis Ditis: namque et muliebrem effigiem adsistere,
4 quam plerique Proserpinam vocent. Sed Ptolemæus, ut sunt ingenia regum, pronus ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quam religionum appetens, negligere paulatim, aliasque ad curas animum vertere, donec eadem species terribilior jam et instantior exitium
5 ipsi regnoque denuntiaret, ni jussa patrarentur. Tum legatos et dona Scydrothemidi regi (is tunc Sinopensibus imperitabat,) expediri jubet; præcepitque navigaturis ut
6 Pythicum Apollinem adeant. Illis mare secundum, sors oraculi haud ambigua: "irent, simulacrumque patris
84 sui reveherent, sororis relinquerent." Ut Sinopen venere, munera, preces, mandata regis sui Scydrothemidi allegant. Qui versus animi modo numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri; sæpe donis
2 promissisque legatorum flectebatur. Atque interim triennio exacto, Ptolemæus non studium, non preces omittere. Dignitatem legatorum, numerum navium,
3 auri pondus augebat. Tum minax facies Scydrothemidi offertur, ne destinata deo ultra moraretur. Cunctantem varia pernicies, morbique et manifesta cælestium ira, graviorque in dies fatigabat. Advocata concione jussa numinis, suos Ptolemæique visus, ingru-
4 entia mala exponit. Vulgus aversari regem, invidere Ægypto, sibi metuere templumque circumsedere. Major hinc fama tradidit, deum ipsum appulsas litori naves sponte conscendisse. Mirum inde dictu, tertio die tantum maris emensi Alexandriam appelluntur.
5 Templum pro magnitudine urbis exstructum loco cui nomen Rhacotis. Fuerat illic sacellum Serapidi atque Isidi antiquitus sacratum. Hæc de origine et advectu

dei celeberrima. Nec sum ignarus esse quosdam qui 6
Seleucia, urbe Syriæ, accitum, regnante Ptolemæo, quem
tertia ætas tulit; alii auctorem eundem Ptolemæum,
sedem ex qua transierit Memphim perhibent, inclitam
olim et veteris Ægypti columen. Deum ipsum multi 7
Æsculapium, quod medeatur ægris corporibus, quidam
Osirin, antiquissimum illis gentibus numen, plerique
Jovem, ut rerum omnium potentem, plurimi Ditem
patrem, insignibus quæ in ipso manifesta, aut per
ambages conjectant.

At Domitianus Mucianusque, antequam Alpibus pro- 85
pinquarent, prosperos rerum in Treveris gestarum nun-
tios accepere. Præcipua victoriæ fides dux hostium 2
Valentinus, nequaquam abjecto animo, quos spiritus
gessisset, vultu ferebat. Auditus ideo tantum, ut nos- 3
ceretur ingenium ejus, damnatusque, inter ipsum sup-
plicium exprobranti cuidam patriam ejus captam, "ac-
cipere se solatium mortis" respondit. Sed Mucianus 4
quod diu occultaverat, ut recens exprompsit: "quoniam
benignitate deum fractæ hostium vires forent, parum
decore Domitianum, confecto prope bello, alienæ gloriæ
interventurum. Si status imperii aut salus Galliarum 5
in discrimine verteretur, debuisse Cæsarem in acie
stare: Canninefates Batavosque minoribus ducibus de-
legandos. Ipse Lugduni vim fortunamque principatus 6
e proximo ostentaret, nec parvis periculis immixtus, et
majoribus non defuturus." Intelligebantur artes; sed 86
pars obsequii in eo, ne deprehenderentur. Ita Lug-
dunum ventum. Unde creditur Domitianus occultis
ad Cerialem nuntiis fidem ejus tentavisse, an præsenti
sibi exercitum imperiumque traditurus foret. Qua 2
cogitatione bellum adversus patrem agitaverit, an opes
viresque adversus fratrem, in incerto fuit: nam Cerialis

salubri temperamento elusit, ut vana pueriliter cupientem.
3 Domitianus sperni a senioribus juventam suam cernens, modica quoque et usurpata antea munia imperii omittebat, simplicitatis ac modestiæ imagine in altitudinem conditus, studiumque literarum et amorem carminum simulans, quo velaret animum, et fratris æmulationi subduceretur, cujus disparem mitioremque naturam contra interpretabatur.

C. CORNELII TACITI

AB EXCESSU DIVI AUGUSTI

HISTORIARUM

LIBER QUINTUS.

1
EJUSDEM anni principio Cæsar Titus, perdomandæ A.U.C.
Judææ delectus a patre, et privatis utriusque rebus 823.
militia clarus, majore tum vi famaque agebat, certan- A.D. 70.
tibus provinciarum et exercituum studiis. Atque ipse, 2
ut super fortunam crederetur, decorum se promptum-
que in armis ostendebat, comitate et alloquiis officia
provocans, ac plerumque in opere, in agmine gregario
militi mixtus, incorrupto ducis honore. Tres eum in 3
Judæa legiones, quinta et decima et quintadecima,
vetus Vespasiani miles, excepere. Addidit e Syria duo-
decimam, et abductos Alexandria duoetvicesimanos ter-
tianosque. Comitabantur viginti sociæ cohortes, octo 4
equitum alæ, simul Agrippa Sohæmusque reges, et
auxilia regis Antiochi, validaque et, solito inter accolas
odio, infensa Judæis Arabum manus; multi quos urbe
atque Italia sua quemque spes acciverat occupandi
principem adhuc vacuum. His cum copiis fines hostium 5
ingressus composito agmine, cuncta explorans para-
tusque decernere, haud procul Hierosolymis castra facit.
Sed quoniam famosæ urbis supremum diem tradituri 2
sumus, congruens videtur primordia ejus aperire.

2 Judæos, Creta insula profugos, novissima Libyæ
insedisse memorant, qua tempestate Saturnus vi Jovis
pulsus cesserit regnis. Argumentum e nomine petitur:
inclitum in Creta Idam montem; accolas Idæos aucto
3 in barbarum cognomento Judæos vocitari. Quidam
regnante Iside exundantem per Ægyptum multitudinem,
ducibus Hierosolymo ac Juda, proximas in terras exone-
ratam; plerique Æthiopum prolem, quos, rege Cepheo,
4 metus atque odium mutare sedes perpulerit.. Sunt qui
tradant Assyrios convenas, indigum agrorum populum,
parte Ægypti potitos, mox proprias urbes Hebræasque
terras et propiora Syriæ coluisse. Clara alii Judæorum
initia, Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem,
3 conditæ urbi Hierosolyma nomen e suo fecisse. Plurimi
auctores consentiunt, orta per Ægyptum tabe quæ
corpora fœdaret, regem Bocchorim, adito Hammonis
oraculo, remedium petentem, purgare regnum et id
genus hominum, ut invisum diis, alias in terras avehere
2 jussum. Sic conquisitum collectumque vulgus, post-
quam vastis locis relictum sit, cæteris per lacrimas
torpentibus, Moysen, unum exsulum, monuisse, ne
quam deorum hominumve opem exspectarent utrisque
deserti, sed sibimet, duce cælesti, crederent, primo
3 cujus auxilio præsentes miserias pepulissent. Assen-
sere atque omnium ignari fortuitum iter incipiunt. Sed
nihil æque quam inopia aquæ fatigabat. Jamque haud
procul exitio totis campis procubuerant, cum grex
asinorum agrestium e pastu in rupem nemore opacam
4 concessit. Secutus Moyses conjectura herbidi soli largas
aquarum venas aperit. Id levamen; et continuum sex
dierum iter emensi, septimo, pulsis cultoribus, obtinuere
4 terras in quîs urbs et templum dicata. Moyses quo sibi
in posterum gentem firmaret, novos ritus contrariosque

cæteris mortalibus indidit. Profana illic omnia quæ apud nos sacra; rursum concessa apud illos quæ nobis
incesta. Effigiem animalis, quo monstrante errorem 2
sitimque depulerant, penetrali sacravere, cæso ariete velut in contumeliam Hammonis. Bos quoque immo-
latur, quia Ægyptii Apin colunt. Sue abstinent merito 3
cladis, qua ipsos scabies quondam turpaverat, cui id animal obnoxium. Longam olim famem crebris adhuc jejuniis fatentur; et, raptarum frugum argumentum,
panis Judaicus nullo fermento detinetur. Septimo die 4
otium placuisse ferunt, quia is finem laborum tulerit; dein, blandiente inertia, septimum quoque annum igna-
viæ datum. Alii honorem eum Saturno haberi, seu princi- 5
pia religionis tradentibus Idæis, quos cum Saturno pulsos et conditores gentis accepimus, seu quod de septem sideribus quîs mortales reguntur, altissimo orbe et præcipua potentia stella Saturni feratur: ac pleraque cælestium vim suam et cursum septimos per numeros commeare.
Hi ritus, quoquo modo inducti, antiquitate defenduntur. 5
Cætera instituta sinistra, fœda, pravitate valuere. Nam 2
pessimus quisque, spretis religionibus patriis, tributa et stipes illuc gerebant; unde auctæ Judæorum res, et, quia apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu,
sed adversus omnes alios hostile odium. Separati epulis, 3
discreti cubilibus, projectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent; inter se nihil illicitum.
Circumcidere genitalia instituerunt, ut diversitate nos- 4
cantur. Transgressi in morem eorum idem usurpant, nec quidquam prius imbuuntur quam contemnere deos, exuere patriam, parentes, liberos, fratres vilia habere.
Augendæ tamen multitudini consulitur. Nam et ne- 5
care quemquam ex agnatis nefas, animosque prælio aut suppliciis peremptorum æternos putant. Hinc gene-

randi amor et moriendi contemptus. Corpora condere quam cremare, e more Ægyptio; eademque cura et de
6 infernis persuasio. Cælestium contra. Ægyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur; Judæi mente sola unumque numen intelligunt: profanos qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant; summum illud et æternum neque imitabile neque interiturum. Igitur nulla simulacra urbibus
7 suis, nedum templis sinunt. Non regibus hæc adulatio, non Cæsaribus honor. Sed quia sacerdotes eorum tibia tympanisque concinebant, hedera vinciebantur, vitisque aurea templo reperta, Liberum patrem coli, domitorem Orientis, quidam arbitrati sunt, nequaquam congruentibus institutis. Quippe Liber festos lætosque ritus posuit, Judæorum mos absurdus sordidusque.

6 Terra finesque, qua ad Orientem vergunt, Arabia terminantur; a meridie Ægyptus objacet; ab occasu Phœnices et mare; septentrionem e latere Syriæ longe
2 prospectant. Corpora hominum salubria et ferentia laborum. Rari imbres, uber solum. Fruges nostrum ad morem, præterque eas balsamum et palmæ. Pal-
3 metis proceritas et decor. Balsamum modica arbor: ut quisque ramus intumuit, (si vim ferri adhibeas, pavent venæ,) fragmine lapidis aut testa aperiuntur; humor in
4 usu medentium est. Præcipuum montium Libanum erigit, mirum dictu, tantos inter ardores opacum fidumque nivibus. Idem amnem Jordanen alit funditque. Nec Jordanes pelago accipitur, sed unum atque alterum
5 lacum integer perfluit, tertio retinetur. Lacus immenso ambitu, specie maris, sapore corruptior, gravitate odoris accolis pestifer, neque vento impellitur, neque pisces aut suetas aquis volucres patitur. Incertæ undæ superjacta, ut solido, ferunt; periti imperitique nandi perinde

attolluntur. Certo anni bitumen egerit; cujus legendi 6
usum, ut cæteras artes, experientia docuit. Ater suapte
natura liquor, et sparso aceto concretus, innatat. Hunc
manu captum, quibus ea cura, in summa navis trahunt:
inde, nullo juvante, influit oneratque, donec abscindas.
Nec abscindere ære ferrove possis: fugit cruorem ves- 7
temque infectam sanguine quo feminæ per menses
exsolvuntur. Sic veteres auctores. Sed gnari locorum 8
tradunt, undantes bitumine moles pelli manuque trahi
ad litus; mox, ubi vapore terræ, vi solis inaruerint,
securibus cuneisque ut trabes aut saxa discindi. Haud 7
procul inde campi, quos ferunt olim uberes, magnisque
urbibus habitatos, fulminum jactu arsisse; et manere
vestigia, terramque ipsam, specie torridam, vim frugi-
feram perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu 2
sata, sive herba tenus aut flore, seu solitam in speciem
adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt.
Ego sicut inclitas quondam urbes igne cælesti flagrâsse 3
concesserim, ita halitu lacus infici terram, corrumpi
superfusum spiritum, eoque fetus segetum et autumni
putrescere reor, solo cæloque juxta gravi. Et Belus 4
amnis Judaico mari illabitur; circa cujus os lectæ
arenæ, admixto nitro, in vitrum excoquuntur. Modicum
id litus et egerentibus inexhaustum.

Magna pars Judææ vicis dispergitur; habent et 8
oppida. Hierosolyma genti caput. Illic immensæ opu-
lentiæ templum, et primis munimentis urbs, dein regia,
templum intimis clausum. Ad fores tantum Judæo
aditus; limine, præter sacerdotes, arcebantur. Dum 2
Assyrios penes Medosque et Persas Oriens fuit, despec-
tissima pars servientium: postquam Macedones præ-
potuere, rex Antiochus, demere superstitionem et mores
Græcorum dare annisus, quo minus teterrimam gentem

in melius mutaret, Parthorum bello prohibitus est: nam
3 ea tempestate Arsaces desciverat. Tum Judæi, Macedonibus invalidis, Parthis nondum adultis, (et Romani procul erant,) sibi ipsi reges imposuere; qui, mobilitate vulgi expulsi, resumpta per arma dominatione, fugas civium, urbium eversiones, fratrum, conjugum, parentum neces aliaque solita regibus ausi superstitionem fovebant, quia honor sacerdotii firmamentum potentiæ
9 assumebatur. Romanorum primus Cn. Pompeius Judæos domuit, templumque jure victoriæ ingressus est. inde vulgatum, nulla intus deûm effigie vacuam sedem et inania arcana. Muri Hierosolymorum diruti, delu-
2 brum mansit. Mox civili inter nos bello, postquam in ditionem M. Antonii provinciæ cesserant, rex Parthorum Pacorus Judæa potitus, interfectusque a P. Ventidio, et Parthi trans Euphraten redacti: Judæos C. Sosius sub-
3 egit. Regnum ab Antonio Herodi datum victor Augustus auxit. Post mortem Herodis, nihil exspectato Cæsare, Simo quidam regium nomen invaserat. Is a Quintilio Varo, obtinente Syriam, punitus; et gentem
4 coërcitam liberi Herodis tripertito rexere. Sub Tiberio quies. Dein jussi a C. Cæsare effigiem ejus in templo locare, arma potius sumpsere; quem motum
5 Cæsaris mors diremit. Claudius, defunctis regibus aut ad modicum redactis, Judæam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit; e quibus Antonius Felix per omnem sævitiam ac libidinem jus regium servili ingenio exercuit, Drusilla Cleopatræ et Antonii nepte in matrimonium accepta, ut ejusdem Antonii Felix pro-
10 gener, Claudius nepos esset. Duravit tamen patientia Judæis usque ad Gessium Florum procuratorem: sub eo bellum ortum. Et comprimere cœptantem Cestium Gallum, Syriæ legatum, varia prælia ac sæpius adversa

excepere. Qui ubi fato aut tædio occidit, missu Nero- 2
nis Vespasianus fortuna famaque et egregiis ministris, intra duas æstates, cuncta camporum omnesque præter Hierosolyma urbes victore exercitu tenebat. Proximus 3
annus, civili bello intentus, quantum ad Judæos, per otium transiit. Pace per Italiam parta et externæ curæ rediere. Augebat iras quod soli Judæi non cessissent. Simul manere apud exercitus Titum ad omnes principatus novi eventus casusve utilius videbatur.

Igitur, castris, uti diximus, ante mœnia Hierosoly- 4
morum positis, instructas legiones ostentavit. Judæi 11
sub ipsos muros struxere aciem, rebus secundis longius ausuri, et, si pellerentur, parato perfugio. Missus in eos eques cum expeditis cohortibus ambigue certavit. Mox cessere hostes, et sequentibus diebus crebra pro 2
portis prælia serebant, donec assiduis damnis intra mœnia pellerentur. Romani ad oppugnandum versi. Neque enim dignum videbatur famem hostium opperiri; 3
poscebantque pericula, pars virtute, multi ferocia et cupidine præmiorum. Ipsi Tito Roma et opes volup- 4
tatesque ante oculos; ac ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur. Sed urbem arduam situ 5
opera molesque firmaverant, quîs vel plana satis munirentur. Nam duos colles immensum editos claudebant muri per artem obliqui aut introrsus sinuati, ut latera oppugnantium ad ictus patescerent. Extrema rupis 6
abrupta; et turres, ubi mons juvisset, in sexaginta pedes, inter devexa in centenos vicenosque attollebantur, mira specie, ac procul intuentibus pares. Alia 7
intus mœnia, regiæ circumjecta, conspicuoque fastigio turris Antonia, in honorem M. Antonii ab Herode appellata. Templum in modum arcis propriique muri, la- 12
bore et opere ante alios. Ipsæ porticus, quîs templum

ambibatur, egregium propugnaculum. Fons perennis
aquæ, cavati sub terra montes, et piscinæ cisternæque
2 servandis imbribus. Præviderant conditores ex diver-
sitate morum crebra bella: inde cuncta quamvis adver-
sus longum obsidium. Et a Pompeio expugnatis metus
3 atque usus pleraque monstravere. Atque per avaritiam
Claudianorum temporum empto jure muniendi, struxere
muros in pace tanquam ad bellum, magna colluvie et
cæterarum urbium clade aucti: nam pervicacissimus
quisque illuc perfugerat, eoque seditiosius agebant.
4 Tres duces, totidem exercitus. Extrema et latissima
mœnium Simo, mediam urbem Joannes, † quem et
Bargioram vocabant, templum Eleazarus firmaverat.
Multitudine et armis Joannes ac Simo, Eleazarus loco
5 pollebat. Sed prælia, dolus, incendia inter ipsos, et
magna vis frumenti ambusta. Mox Joannes, missis per
speciem sacrificandi qui Eleazarum manumque ejus
obtruncarent, templo potitur. Ita in duas factiones
civitas discessit, donec, propinquantibus Romanis bel-
13 lum externum concordiam pareret. Evenerant prodigia,
quæ neque hostiis neque votis piare fas habet gens
superstitioni obnoxia, religionibus adversa. Visæ per
cælum concurrere acies, rutilantia arma, et subito nu
2 bium igne collucere templum. Exapertæ repente delu
bri fores, et audita major humana vox, excedere deos;
simul ingens motus excedentium. Quæ pauci in me-
tum trahebant: pluribus persuasio inerat antiquis sa-
cerdotum literis contineri, eo ipso tempore fore ut
valesceret Oriens, profectique Judæa rerum potirentur.
3 Quæ ambages Vespasianum ac Titum prædixerat: sed
vulgus, more humanæ cupidinis, sibi tantam fatorum
magnitudinem interpretati, ne adversis quidem ad vera
mutabantur. Multitudinem obsessorum, omnis ætatis,

virile ac muliebre secus, sexcenta millia fuisse accepi-
mus. Arma cunctis qui ferre possent; et plures quam 4
pro numero audebant. Obstinatio viris feminisque par;
ac si transferre sedes cogerentur, major vitæ metus
quam mortis. Hanc adversus urbem gentemque Cæsar
Titus, quando impetus et subita belli locus abnueret,
aggeribus vineisque certare statuit. Dividuntur legi- 5
onibus munia, et quies præliorum fuit, donec cuncta
expugnandis urbibus reperta apud veteres aut novis
ingeniis struerentur.

At Civilis, post malam in Treveris pugnam, reparato 14
per Germaniam exercitu apud Vetera castra consedit,
tutus loco, et ut memoria prosperarum illic rerum au-
gescerent barbarorum animi. Secutus est eodem Ce- 2
rialis, duplicatis copiis adventu secundæ et sextæ et
quartæ decimæ legionum. Cohortesque et alæ, jam
pridem accitæ, post victoriam properaverant. Neuter 3
ducum cunctator. Sed arcebat latitudo camporum
suopte ingenio humentium. Addiderat Civilis obli-
quam in Rhenum molem, cujus objectu revolutus amnis
adjacentibus superfunderetur. Ea loci forma, incertis 4
vadis subdola et nobis adversa: quippe miles Romanus
armis gravis et nandi pavidus; Germanos, fluminibus
suetos, levitas armorum et proceritas corporum attollit.
Igitur, lacessentibus Batavis, ferocissimo cuique nos- 15
trorum cœptum certamen; deinde orta trepidatio, cum
præaltis paludibus arma equi haurirentur. Germani
notis vadis persultabant, omissa plerumque fronte, la-
tera ac terga circumvenientes. Neque ut in pedestri 2
acie, cominus eminus certabatur; sed tanquam navali
pugna, vagi inter undas aut, si quid stabile occurrebat,
totis illic corporibus nitentes, vulnerati cum integris,
periti nandi cum ignaris in mutuam perniciem implica-

3 bantur. Minor tamen quam pro tumultu cædes, quia
non ausi egredi paludem Germani in castra rediere.
Ejus prælii eventus utrumque ducem, diversis animi
motibus, ad maturandum summæ rei discrimen erexit.
4 Civilis instare fortunæ, Cerialis abolere ignominiam.
Germani prosperis feroces; Romanos pudor excitaverat.
Nox apud barbaros cantu aut clamore, nostris per iram
16 et minas acta. Postera luce Cerialis equite et auxi-
liariis cohortibus frontem explet; in secunda acie le-
giones locatæ; dux sibi delectos retinuerat ad impro-
visa. Civilis haud porrecto agmine sed cuneis adstitit.
2 Batavi Gugernique in dextro; læva ac propiora fluminis
Transrhenani tenuere. Exhortatio ducum non more
concionis apud universos, sed ut quosque suorum ad-
vehebantur. Cerialis veterem Romani nominis glo-
riam, antiquas recentesque victorias: ut perfidum, ig-
navum, victum hostem in æternum exciderent, ultione
3 magis quam prælio opus esse. Pauciores nuper cum
pluribus certâsse, ac tamen fusos Germanos, quod ro-
boris fuerit. Superesse qui fugam animis, qui vulnera
4 tergo ferant. Proprios inde stimulos legionibus ad-
movebat, domitores Britanniæ quartadecimanos ap-
pellans; principem Galbam sextæ legionis auctoritate
factum; illa primum acie secundanos nova signa no-
5 vamque aquilam dicaturos. Hinc prævectus ad Ger-
manicum exercitum manus tendebat, ut suam ripam,
sua castra sanguine hostium recuperarent. Alacrior
omnium clamor, quîs vel ex longa pace prælii cupido
vel fessis bello pacis amor, præmiaque et quies in pos-
17 terum sperabantur. Nec Civilis silentem struxit aciem,
locum pugnæ testem virtutis ciens: Stare Germanos
Batavosque super vestigia gloriæ, cineres ossaque le-
2 gionum calcantes. Quocunque oculos Romanus inten-

deret, captivitatem clademque et dira omnia obversari.
Ne terrerentur vario Treverici prælii eventu. Suam 3
illic victoriam Germanis obstitisse, dum, omissis telis,
præda manus impediunt: sed cuncta mox prospera et
hosti contraria evenisse. Quæ provideri astu ducis 4
oportuerit, provisa, campos madentes et ipsis gnaros,
paludes hostibus noxias. Rhenum et Germaniæ deos 5
in aspectu; quorum numine capesserent pugnam, conjugum parentum patriæ memores. Illum diem aut
gloriosissimum inter majores aut ignominiosum apud
posteros fore. Ubi sono armorum tripudiisque (ita 6
illis mos,) approbata sunt dicta, saxis glandibusque et
cæteris missilibus prælium incipitur, neque nostro milite
paludem ingrediente, et Germanis, ut elicerent, lacessentibus. Absumptis quæ jaciuntur, et ardescente 18
pugna, procursum ab hoste infestius. Immensis corporibus et prælongis hastis fluitantem labantemque militem eminus fodiebant; simul e mole, quam eductam
in Rhenum retulimus, Bructerorum cuneus tranatavit.
Turbata ibi res, et pellebatur sociarum cohortium acies, 2
cum legiones pugnam excipiunt, suppressaque hostium
ferocia prælium æquatur. Inter quæ perfuga Batavus 3
adiit Cerialem, terga hostium promittens, si extremo
paludis eques mitteretur: solidum illâ, et Gugernos,
quibus custodia obvenisset, parum intentos. Duæ alæ 4
cum perfuga missæ incauto hosti circumfunduntur.
Quod ubi clamore cognitum, legiones a fronte incubuere, pulsique Germani Rhenum fuga petebant. De- 5
bellatum eo die foret, si Romana classis sequi maturâsset. Ne eques quidem institit, repente fusis imbribus et propinqua nocte.

Postera die quartadecima legio in superiorem pro- 19
vinciam Gallo Annio missa; Cerialis exercitum decima

2 ex Hispania legio supplevit. Civili Chaucorum auxilia venere. Non tamen ausus oppidum Batavorum armis tueri, raptis quæ ferri poterant, cæteris injecto igni, in insulam concessit, gnarus deesse naves efficiendo ponti, neque exercitum Romanum aliter transmissurum.
3 Quin et diruit molem a Druso Germanico factam, Rhenumque prono alveo in Galliam ruentem, disjectis
4 quæ morabantur, effudit. Sic velut abacto amne, tenuis alveus insulam inter Germanosque continentium terra-
5 rum speciem fecerat. Transiere Rhenum Tutor quoque et Classicus et centum tredecim Treverorum senatores; in quîs fuit Alpinius Montanus, quem a Primo Antonio missum in Gallias superius memoravimus. Comitabatur
6 eum frater D. Alpinius. Simul cæteri miseratione ac donis auxilia concibant inter gentes periculorum avidas.
20 Tantumque belli superfuit, ut præsidia cohortium, alarum, legionum uno die Civilis quadripartito invaserit, decimam legionem Arenaci, secundam Batavoduri, et Grinnes Vadamque cohortium alarumque castra, ita divisis copiis ut ipse et Verax, sorore ejus genitus, Classicusque ac Tutor suam quisque manum traherent; nec omnia patrandi fiducia, sed multa ausis aliqua in parte fortunam affore: simul Cerialem neque satis cautum, et pluribus nuntiis huc illuc cursantem, posse
2 medio intercipi. Quibus obvenerant castra decimanorum, oppugnationem legionis arduam rati, egressum militem et cædendis materiis operatum turbavere, occiso præfecto castrorum, et quinque primoribus centurionum, paucisque militibus: cæteri se munimentis defendere.
3 Et interim Germanorum manus Batavoduri rumpere inchoatum pontem nitebantur. Ambiguum prælium nox
21 diremit. Plus discriminis apud Grinnes Vadamque. Vadam Civilis, Grinnes Classicus oppugnabant. Nec sisti

poterant interfecto fortissimo quoque; in quîs Briganticus, præfectus alæ, ceciderat, quem fidum Romanis et Civili avunculo infensum diximus. Sed ubi Cerialis 2 cum delecta equitum manu subvenit, versa fortuna præcipites Germani in amnem aguntur. Civilis, dum fugientes retentat, agnitus petitusque telis relicto equo tranatavit. Idem Veracis effugium. Tutorem Classi- 3 cumque appulsæ lintres vexere. Ne tum quidem Romana classis pugnæ affuit, ut jussum erat: sed obstitit formido, et remiges per alia militiæ munia dispersi. Sane Cerialis parum temporis ad exsequenda imperia 4 dabat, subitus consiliis, sed eventu clarus. Aderat fortuna etiam ubi artes defuissent. Hinc ipsi exercituique minor cura disciplinæ. Et paucos post dies, 5 quanquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit.

22 Profectus Novesium Bonnamque ad visenda castra quæ hiematuris legionibus erigebantur, navibus remeabat, disjecto agmine, incuriosis vigiliis. Animadversum id Germanis; et insidias composuere. Electa nox atra nubibus; et prono amne rapti, nullo 2 prohibente, vallum ineunt. Prima cædes astu adjuta: incisis tabernaculorum funibus, suismet tentoriis coopertos trucidabant. Aliud agmen turbare classem, injicere vincla, trahere puppes. Utque ad fallendum 3 silentio, ita cœpta cæde, quo plus terroris adderent, cuncta clamoribus miscebant. Romani vulneribus exciti quærunt arma, ruunt per vias, pauci ornatu militari, plerique circum brachia torta veste et strictis mucronibus. Dux semisomnus ac prope intectus errore hos- 4 tium servatur. Namque prætoriam navem vexillo insignem, illic ducem rati, abripiunt. Cerialis alibi noctem egerat, ut plerique credidere, ob stuprum Claudiæ Sacratæ mulieris Ubiæ. Vigiles flagitium suum ducis 5

dedecore excusabant, tanquam jussi silere, ne quietem ejus turbarent; ita, intermisso signo et vocibus, se quoque in somnum lapsos. Multa luce revecti hostes, captivis navibus, prætoriam triremem flumine Luppia donum Veledæ traxere.
23 Civilem cupido incessit navalem aciem ostentandi. Complet quod biremium, quæque simplici ordine agebantur. Adjecta ingens lintrium vis, tricenos quadragenosque (ferre et?) armamenta Liburnicis solita; et simul captæ lintres sagulis versicolori-
2 bus haud indecore pro velis juvabantur. Spatium velut æquoris electum, quo Mosæ fluminis os amnem Rhenum Oceano affundit. Causa instruendæ classis, super insitam genti vanitatem, ut eo terrore commeatus Gallia
3 adventantes interciperentur. Cerialis miraculo magis quam metu direxit classem, numero imparem, usu remigum, gubernatorum arte, navium magnitudine potiorem. His flumen secundum; illi vento agebantur. Sic prævecti, tentato levium telorum jactu, dirimuntur.
4 Civilis nihil ultra ausus trans Rhenum concessit. Cerialis insulam Batavorum hostiliter populatus, agros villasque Civilis intactas nota arte ducum sinebat, cum interim flexu auctumni et erebris per æquinoctium imbribus superfusus amnis palustrem humilemque insulam in faciem stagni opplevit. Nec classis aut commeatus aderant, castraque in plano sita vi fluminis
24 differebantur. Potuisse tunc opprimi legiones, et voluisse Germanos, sed dolo a se flexos imputavit Civilis. Neque abhorret vero, quando paucis post diebus deditio
2 insecuta est. Nam Cerialis, per occultos nuntios Batavis pacem, Civili veniam ostentans, Veledam propinquosque monebat fortunam belli, tot cladibus adversam, opportuno erga populum Romanum merito mutare.
3 Cæsos Treveros, receptos Ubios, ereptam Batavis pa-

triam; neque aliud Civilis amicitia partum quam vulnera, fugas, luctus. Exsulem eum et extorrem recipientibus oneri; et satis peccavisse, quod toties Rhenum transcenderint. Si quid ultra moliantur, inde injuriam
et culpam, hinc ultionem et deos fore. Miscebantur 25
minis promissa. Et, concussa Transrhenanorum fide,
inter Batavos quoque sermones orti. "Non proro- 2
gandam ultra ruinam, nec posse ab una natione totius orbis servitium depelli. Quid profectum cæde et incendiis legionum, nisi ut plures validioresque acci-
rentur? Si Vespasiano bellum navaverint, Vespasia- 3
num rerum potiri; sin populum Romanum armis vocent, quotam partem generis humani Batavos esse?
Respicerent Rætos Noricosque et cæterorum onera 4
sociorum: sibi non tributa sed virtutem et viros indici. Proximum id libertati; et si dominorum electio sit, honestius principes Romanorum quam Germanorum
feminas tolerari." Hæc vulgus. Proceres atrociora: 5
"Civilis rabie semet in arma trusos; illum domesticis malis excidium gentis opposuisse. Tunc infensos Batavis deos, cum obsiderentur legiones, interficerentur legati, bellum uni necessarium, ferale ipsis sumeretur. Ventum ad extrema, ni resipiscere incipiant, et noxii
capitis pœna pænitentiam fateantur." Non fefellit Ci- 26
vilem ea inclinatio, et prævenire statuit, super tædium malorum, etiam spe vitæ, quæ plerumque magnos ani-
mos infringit. Petito colloquio scinditur Nabaliæ flu- 2
minis pons; in cujus abrupta progressi duces, et Civilis
ita cœpit:—"Si apud Vitellii legatum defenderer, neque 3
facto meo venia, neque dictis fides debebatur. Cuncta inter nos inimica, hostilia, ab illo cœpta, a me aucta erant. Erga Vespasianum vetus mihi observantia; et
cum privatus esset, amici vocabamur. Hoc Primo An- 4

tonio notum, cujus epistolis ad bellum actus sum, ne Germanicæ legiones et Gallica juventus Alpes transcenderent. Quæ Antonius epistolis, Hordeonius Flaccus præsens monebat, arma in Germania movi, quæ Mucianus in Syria, Aponius in Mœsia, Flavianus in Pannonia." * * *

C. CORNELII TACITI

DE SITU, MORIBUS,

ET

POPULIS GERMANIÆ

LIBER.

GERMANIA omnis a Gallis Rætisque et Pannoniis 1
Rheno et Danubio fluminibus, a Sarmatis Dacisque
mutuo metu aut montibus separatur. Cætera Oceanus
ambit, latos sinus et insularum immensa spatia com-
plectens, nuper cognitis quibusdam gentibus ac regibus,
quos bellum aperuit. Rhenus, Ræticarum Alpium in- 2
accesso ac præcipiti vertice ortus, modico flexu in Occi-
dentem versus septentrionali Oceano miscetur. Danu- 3
bius, molli et clementer edito montis Abnobæ jugo
effusus, plures populos adit, donec in Ponticum mare
sex meatibus erumpat: septimum os paludibus hauritur.
Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque alia- 2
rum gentium adventibus et hospitiis mixtos, quia nec
terra olim sed classibus advehebantur qui mutare sedes
quærebant, et immensus ultra, utque sic dixerim ad-
versus, Oceanus raris ab orbe nostro navibus aditur.
Quis porro, præter periculum horridi et ignoti maris, 2
Asia aut Africa aut Italia relicta, Germaniam peteret,
informem terris, asperam cælo, tristem cultu aspec-
tuque, nisi si patria sit?

3 Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos
memoriæ et annalium genus est, Tuisconem deum, terra
editum, et filium Mannum, originem gentis condito-
resque. Manno tres filios assignant, e quorum nomin-
ibus proximi Oceano Ingævones, medii Herminones,
4 cæteri Istævones vocentur. Quidam, ut in licentia ve-
tustatis, plures deo ortos pluresque gentis appella-
tiones, Marsos, Gambrivios, Suevos, Vandilios affirmant,
eaque vera et antiqua nomina. Cæterum Germaniæ
vocabulum recens et nuper additum, quoniam qui primi
Rhenum transgressi Gallos expulerint ac nunc Tungri,
5 tunc Germani vocati sint. Ita nationis nomen, non
gentis, evaluisse paulatim, ut omnes, primum a victore
ob metum, mox etiam a se ipsis invento nomine Ger-
3 mani vocarentur. Fuisse apud eos et Herculem me-
morant, primumque omnium virorum fortium ituri in
prælia canunt. Sunt illis hæc quoque carmina, quorum
relatu, quem baritum vocant, accendunt animos, futu-
2 ræque pugnæ fortunam ipso cantu augurantur. Ter-
rent enim trepidantve, prout sonuit acies; nec tam
voces illæ quam virtutis concentus videntur. Affectatur
præcipue asperitas soni et fractum murmur, objectis ad
os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intu-
3 mescat. Cæterum et Ulixem quidam opinantur, longo
illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum, adîsse
Germaniæ terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni
situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nomina-
tumque; aram quinetiam Ulixi consecratam, adjecto
Laërtæ patris nomine, eodem loco olim repertam, monu-
mentaque, et tumulos quosdam Græcis literis inscriptos,
4 in confinio Germaniæ Rætiæque adhuc exstare. Quæ
neque confirmare argumentis neque refellere in animo
est: ex ingenio suo quisque demat vel addat fidem.

Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos, 4
nullis aliis aliarum nationum connubiis infectos, pro-
priam et sinceram, et tantum sui similem, gentem ex-
stitisse arbitrantur. Unde habitus quoque corporum,
quanquam in tanto hominum numero, idem: omnibus
truces et cærulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora et
tantum ad impetum valida. Laboris atque operum 3
non eadem patientia; minimeque sitim æstumque tole-
rare, frigora atque inediam cælo solove assueverunt.
Terra, etsi aliquanto specie differt, in universum tamen 5
aut silvis horrida aut paludibus fœda, humidior, qua
Gallias, ventosior, qua Noricum ac Pannoniam aspicit;
satis ferax, frugiferarum arborum impatiens, pecorum
fecunda, sed plerumque improcera. Ne armentis qui- 2
dem suus honor aut gloria frontis. Numero gaudent,
eæque solæ et gratissimæ opes sunt. Argentum et au- 3
rum propitiine an irati dii negaverint, dubito. Nec
tamen affirmaverim nullam Germaniæ venam argentum
aurumve gignere: quis enim scrutatus est? possessione
et usu haud perinde afficiuntur. Est videre apud illos 4
argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data,
non in alia vilitate quam quæ humo finguntur, quan-
quam proximi, ob usum commerciorum, aurum et argen-
tum in pretio habent, formasque quasdam nostræ pe-
cuniæ agnoscunt atque eligunt: interiores simplicius
et antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam 5
probant veterem et diu notam, serratos bigatosque.
Argentum quoque magis quam aurum sequuntur, nulla
affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior
usui est promiscua ac vilia mercantibus. Ne ferrum 6
quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur.
Rari gladiis aut majoribus lanceis utuntur. Hastas,
vel ipsorum vocabulo frameas, gerunt, angusto et brevi

ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo,
prout ratio poscit, vel cominus vel eminus pugnent.
2 Et eques quidem scuto frameaque contentus est: pedi-
tes et missilia spargunt, plura singuli, atque in immen-
sum vibrant, nudi aut sagulo leves. Nulla cultus
jactatio: scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt.
3 Paucis loricæ, vix uni alterive cassis aut galea. Equi
non forma, non velocitate conspicui. Sed nec variare
gyros in morem nostrum docentur: in rectum aut uno
flexu dextros agunt, ita conjuncto orbe ut nemo pos-
4 terior sit. In universum æstimanti, plus penes peditem
roboris; eoque mixti præliantur, apta et congruente
ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni
5 juventute delectos ante aciem locant. Definitur et
numerus: centeni ex singulis pagis sunt; idque ipsum
inter suos vocantur, et quod primo numerus fuit, jam
nomen et honor est. Acies per cuneos componitur.
6 Cedere loco, dummodo rursus instes, consilii quam for-
midinis arbitrantur. Corpora suorum etiam in dubiis
præliis referunt. Scutum reliquisse, præcipuum flagi-
tium, nec aut sacris adesse, aut concilium inire, igno-
minioso fas; multique superstites bellorum infamiam
7 laqueo finierunt. Reges ex nobilitate, duces ex virtute
sumunt. Nec regibus infinita aut libera potestas; et
duces exemplo potius quam imperio, si prompti, si con-
2 spicui, si ante aciem agant, admiratione præsunt. Cæ-
terum neque animadvertere neque vincire, ne verberare
quidem nisi sacerdotibus permissum, non quasi in pœ-
nam, nec ducis jussu, sed velut deo imperante, quem
adesse bellantibus credunt; effigiesque et signa quæ-
3 dam, detracta lucis, in prælium ferunt. Quodque præ-
cipuum fortitudinis incitamentum est, non casus ne-
que fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed

familiæ et propinquitates. Et in proximo pignora, unde 4
feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium. Hi
cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad
matres, ad conjuges vulnera ferunt; nec illæ numerare
aut exigere plagas pavent, cibosque et hortamina pug-
nantibus gestant. Memoriæ proditur, quasdam acies, 8
inclinatas jam et labantes, a feminis restitutas, constan-
tia precum, et objectu pectorum, et monstrata cominus
captivitate, quam longe impatientius feminarum suarum
nomine timent, adeo ut efficacius obligentur animi
civitatum quibus inter obsides puellæ quoque nobiles
imperantur. Inesse quinetiam sanctum aliquid et pro- 2
vidum putant, nec aut consilia earum aspernantur aut
responsa negligunt. Vidimus, sub divo Vespasiano, 3
Veledam diu apud plerosque numinis loco habitam.
Sed et olim Auriniam et complures alias venerati sunt,
non adulatione, neque tanquam facerent deas.

Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus 9
humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem
ac Martem concessis animalibus placant. Pars Suevo- 2
rum et Isidi sacrificat: unde causa et origo peregrino
sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum, in
modum liburnæ figuratum, docet advectam religionem.
Cæterum nec cohibere parietibus deos, neque in ullam 3
humani oris speciem assimulare, ex magnitudine cœles-
tium arbitrantur. Lucos ac nemora consecrant, deo-
rumque nominibus appellant secretum illud quod sola
reverentia vident. Auspicia sortesque ut qui maxime 10
observant. Sortium consuetudo simplex. Virgam fru-
giferæ arbori decisam in surculos amputant, eosque,
notis quibusdam discretos, super candidam vestem te-
mere ac fortuito spargunt. Mox, si publice consule- 2
tur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pater familiæ,

precatus deos cælumque suspiciens, ter singulos tollit,
sublatos secundum impressam ante notam interpretatur.
3 Si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem
consultatio; sin permissum, auspiciorum adhuc fides
exigitur. Et illud quidem etiam hic notum, avium
voces volatusque interrogare: proprium gentis equorum
4 quoque præsagia ac monitus experiri. Publice aluntur
iisdem nemoribus ac lucis candidi, et nullo mortali opere
contacti; quos pressos sacro curru sacerdos ac rex, vel
princeps civitatis, comitantur, hinnitusque ac fremitus
5 observant. Nec ulli auspicio major fides, non solum
apud plebem, apud proceres, apud sacerdotes: se enim
ministros deorum, illos conscios putant. Est et alia
observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus
6 explorant. Ejus gentis, cum qua bellum est, captivum,
quoquo-modo interceptum, cum electo popularium suo-
rum, patriis quemque armis, committunt. Victoria hu-
jus vel illius pro præjudicio accipitur.

11 De minoribus rebus principes consultant, de majori-
bus omnes, ita tamen ut ea quoque quorum penes
plebem arbitrium est, apud principes pertractentur.
2 Coëunt, nisi quid fortuitum et subitum incidit, certis
diebus, cum aut inchoatur luna aut impletur: nam
agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt.
Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant.
3 Sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem vi-
detur. Illud ex libertate vitium, quod non simul nec
ut jussi conveniunt, sed et alter et tertius dies cuncta-
4 tione coëuntium absumitur. Ut turbæ placuit, consi-
dunt armati. Silentium per sacerdotes, quibus tum et
5 coërcendi jus est, imperatur. Mox rex vel princeps,
prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bel-
lorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate sua-

dendi magis quam jubendi potestate. Si displicuit 6
sententia, fremitu aspernantur; sin placuit, frameas
concutiunt: honoratissimum assensus genus est armis
laudare. Licet apud concilium accusare quoque et 12
discrimen capitis intendere. Distinctio pœnarum ex
delicto. Proditores et transfugas arboribus suspen-
dunt; ignavos et imbelles et corpore infames cœno ac
palude, injecta insuper crate, mergunt. Diversitas sup- 2
plicii illuc respicit, tanquam scelera ostendi oporteat,
dum puniuntur, flagitia abscondi. Sed et levioribus
delictis pro modo pœna: equorum pecorumque numero
convicti multantur. Pars multæ regi vel civitati, pars
ipsi qui vindicatur, vel propinquis ejus, exsolvitur.

Eliguntur in iisdem conciliis et principes, qui jura 3
per pagos vicosque reddunt. Centeni singulis ex plebe
comites, consilium simul et auctoritas, adsunt. Nihil 13
autem neque publicæ neque privatæ rei nisi armati
agunt. Sed arma sumere non ante cuiquam moris,
quam civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso
concilio vel principum aliquis vel pater vel propinquus
scuto frameaque juvenem ornant. Hæc apud illos 2
toga, hic primus juventæ honos; ante hoc domus pars
videntur, mox reipublicæ. Insignis nobilitas, aut mag-
na patrum merita, principis dignationem etiam adoles-
centulis assignant: cæteris robustioribus ac jam pri-
dem probatis aggregantur. Nec rubor inter comites 3
aspici. Gradus quin etiam ipse comitatus habet, ju-
dicio ejus quem sectantur; magnaque et comitum æmu-
latio, quibus primus apud principem suum locus, et
principum, cui plurimi et acerrimi comites. Hæc dig- 4
nitas, hæ vires, magno semper electorum juvenum globo
circumdari; in pace decus, in bello præsidium. Nec
solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quo-

que civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatûs emineat: expetuntur enim legationibus, et muneribus ornantur, et ipsa plerumque fama
14 bella profligant. Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem principis non
2 adæquare. Jam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ ejus assignare, præcipuum sacramentum est. Principes
3 pro victoria pugnant, comites pro principe. Si civitas in qua orti sunt longa pace et otio torpeat, plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes quæ tum bellum aliquod gerunt, quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comi-
4 tatum nonnisi vi belloque tueare. Exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulæ et, quanquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt.
5 Materia munificentiæ per bella et raptus. Nec arare terram aut exspectare annum tam facile persuaseris, quam vocare hostem et vulnera mereri. Pigrum quin immo et iners videtur sudore acquirere quod possis sanguine parare.

15 Quoties bella non ineunt, non multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno ciboque, fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus et penatium et agrorum cura feminis senibusque et infirmissimo cuique ex familia: ipsi hebent, mira diversitate naturæ, cum iidem homines sic ament iner-
2 tiam et oderint quietem. Mos est civitatibus ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum vel frugum, quod, pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit.
3 Gaudent præcipue finitimarum gentium donis, quæ non

modo a singulis sed publice mittuntur, electi equi,
magna arma, phaleræ torquesque. Jam et pecuniam
accipere docuimus.

Nullas Germanorum populis urbes habitari satis no- 16
tum est; ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt
discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit.
Vicos locant non in nostrum morem, connexis et cohæ- 2
rentibus ædificiis: suam quisque domum spatio circum-
dat, sive adversus casus ignis remedium, sive inscitia
ædificandi. Ne cæmentorum quidem apud illos aut 3
tegularum usus: materia ad omnia utuntur informi, et
citra speciem aut delectationem. Quædam loca dili-
gentius illinunt terra ita pura ac splendente, ut picturam
ac lineamenta colorum imitetur. Solent et subterraneos 4
specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suf-
fugium hiemi et receptaculum frugibus, quia rigorem
frigorum ejusmodi locis molliunt. Et si quando hostis 5
advenit, aperta populatur, abdita autem et defossa aut
ignorantur, aut eo ipso fallunt quod quærenda sunt.

Tegumen omnibus sagum fibula aut, si desit, spina 17
consertum: cætera intecti totos dies juxta focum atque
ignem agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non
fluitante, sicut Sarmatæ ac Parthi, sed stricta et singu-
los artus exprimente. Gerunt et ferarum pelles, proximi 2
ripæ negligenter, ulteriores exquisitius, ut quibus nullus
per commercia cultus. Eligunt feras, et detracta vela-
mina spargunt maculis pellibusque belluarum, quas ex-
terior Oceanus atque ignotum mare gignit. Nec alius 3
feminis quam viris habitus, nisi quod feminæ sæpius
lineis amictibus velantur, eosque purpura variant, par-
temque vestitus superioris in manicas non extendunt,
nudæ brachia ac lacertos; sed et proxima pars pectoris
patet. Quanquam severa illic matrimonia, nec ullam 18

morum partem magis laudaveris. Nam prope soli
barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis
admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem
2 plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito,
sed uxori maritus offert. Intersunt parentes et pro-
pinqui, ac munera probant, munera non ad delicias
muliebres quæsita, nec quibus nova nupta comatur,
sed boves, et frenatum equum, et scutum cum framea
3 gladioque. In hæc munera uxor accipitur, atque invi-
cem ipsa armorum aliquid viro affert. Hoc maximum
vinculum, hæc arcana sacra, hos conjugales deos arbi-
4 trantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes
extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis ma-
trimonii auspiciis admonetur, venire se laborum peri-
culorumque sociam, idem in pace, idem in prælio pas-
5 suram ausuramque. Hoc juncti boves, hoc paratus
equus, hoc data arma denuntiant. Sic vivendum, sic
pereundum: accipere se quæ liberis inviolata ac digna
reddat, quæ nurus accipiant, rursusque ad nepotes
19 referantur. Ergo sæpta pudicitia agunt, nullis spec-
taculorum illecebris, nullis conviviorum irritationibus
corruptæ. Literarum secreta viri pariter ac feminæ
2 ignorant. Paucissima in tam numerosa gente adul-
teria; quorum pœna præsens et maritis permissa.
Abscisis crinibus, nudatam, coram propinquis expellit
domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit.
3 Publicatæ enim pudicitiæ nulla venia: non forma, non
ætate, non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic
vitia ridet, nec corrumpere et corrumpi seculum voca-
tur. Melius quidem adhuc eæ civitates in quibus
tantum virgines nubunt, et cum spe votoque uxoris
4 semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum quo-
modo unum corpus unamque vitam, ne ulla cogitatio

ultra, ne longior cupiditas, ne tanquam maritum sed
tanquam matrimonium ament. Numerum liberorum
finire, aut quenquam ex agnatis necare, flagitium ha-
betur; plusque ibi boni mores valent quam alibi bonæ
leges. In omni domo nudi ac sordidi in hos artus, in 20
hæc corpora, quæ miramur, excrescunt. Sua quemque
mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur.
Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas: 2
inter eadem pecora, in eadem humo degunt, donec ætas
separet ingenuos, virtus agnoscat. Sera juvenum venus, 3
eoque inexhausta pubertas. Nec virgines festinantur;
eadem juventa, similis proceritas: pares validæque mis-
centur, ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis 4
idem apud avunculum qui ad patrem honor. Quidam sanc-
tiorem arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur,
et in accipiendis obsidibus magis exigunt, tanquam [ii]
et animum firmius et domum latius teneant. Hæredes 5
tamen successoresque sui cuique liberi; et nullum
testamentum. Si liberi non sunt, proximus gradus
in possessione fratres, patrui, avunculi. Quanto plus
propinquorum, quo major affinium numerus, tanto
gratiosior senectus; nec ulla orbitatis pretia. Susci- 21
pere tam inimicitias seu patris, seu propinqui, quam
amicitias necesse est. Nec implacabiles durant: luitur
enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum
numero, recipitque satisfactionem universa domus, uti-
liter in publicum, quia periculosiores sunt inimicitiæ
juxta libertatem.

Convictibus et hospitiis non alia gens effusius in- 2
dulget. Quemcunque mortalium arcere tecto nefas
habetur; pro fortuna quisque apparatis epulis excipit.
Cum defecere, qui modo hospes fuerat, monstrator hos-

pitii et comes, proximam domum non invitati adeunt.
3 Nec interest: pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad jus hospitis, nemo discernit. Abeunti, si quid poposcerit, concedere moris; et poscendi in vicem eadem facilitas. Gaudent muneribus, sed nec data imputant, nec acceptis obligantur. Victus inter hospites comis.

22 Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, sæpius calida, ut apud quos plurimum hiems occupat. Lauti cibum capiunt: separatæ singulis sedes et sua cuique mensa. Tum ad negotia, nec minus sæpe
2 ad convivia procedunt armati. Diem noctemque continuare potando nulli probrum. Crebræ, ut inter vinolentos, rixæ raro conviciis, sæpius cæde et vulneribus
3 transiguntur. Sed et de reconciliandis invicem inimicis, et jungendis affinitatibus, et asciscendis principibus, de pace denique ac bello plerumque in conviviis consultant, tanquam nullo magis tempore aut ad simplices cogita-
4 tiones pateat animus aut ad magnas incalescat. Gens non astuta nec callida aperit adhuc secreta pectoris licentia joci. Ergo detecta et nuda omnium mens postera die retractatur, et salva utriusque temporis ratio est. Deliberant, dum fingere nesciunt; consti-
23 tuunt, dum errare non possunt. Potui humor ex hordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini corruptus: proximi ripæ et vinum mercantur. Cibi simplices, agrestia poma, recens fera aut lac concretum. Sine apparatu, sine blandimentis expellunt famem.
2 Adversus sitim non eadem temperantia. Si indulseris ebrietati suggerendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis quam armis vincentur.

24 Genus spectaculorum unum atque in omni cœtu idem. Nudi juvenes, quibus id ludicrum est, inter

gladios se atque infestas frameas saltu jaciunt. Exer- 2
citatio artem paravit, ars decorem, non in quæstum
tamen aut mercedem: quamvis audacis lasciviæ pretium
est voluptas spectantium. Aleam, quod mirere, sobrii 3
inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeri-
tate ut, cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo
jactu de libertate ac de corpore contendant. Victus 4
voluntariam servitutem adit: quamvis juvenior, quam-
vis robustior, alligari se ac venire patitur. Ea est
in re prava pervicacia: ipsi fidem vocant. Servos
conditionis hujus per commercia tradunt, ut se quoque
pudore victoriæ exsolvant. Cæteris servis non in nos- 25
trum morem, descriptis per familiam ministeriis, utun-
tur: suam quisque sedem, suos penates regit. Fru-
menti modum dominus aut pecoris aut vestis, ut colono,
injungit; et servus hactenus paret. Cætera domus 2
officia uxor ac liberi exsequuntur. Verberare servum,
ac vinculis et opere coërcere, rarum. Occidere solent,
non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut
inimicum, nisi quod impune. Liberti non multum 3
supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo,
nunquam in civitate, exceptis duntaxat iis gentibus
quæ regnantur. Ibi enim et super ingenuos et super
nobiles ascendunt: apud cæteros impares libertini liber-
tatis argumentum sunt.

Fenus agitare et in usuras extendere, ignotum; ideo- 26
que magis servatur quam si vetitum esset. Agri pro
numero cultorum ab universis in vices occupantur, quos
mox inter se secundum dignationem partiuntur. Faci-
litatem partiendi camporum spatia præstant. Arva per
annos mutant; et superest ager. Nec enim cum uber- 2
tate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria
conserant et prata separent et hortos rigent: sola

3 terræ seges imperatur. Unde annum quoque ipsum
non in totidem digerunt species: hiems et ver et æstas
intellectum ac vocabula habent; auctumni perinde no-
men ac bona ignorantur.

27 Funerum nulla ambitio: id solum observatur ut cor-
pora clarorum virorum certis lignis crementur. Struem
rogi nec vestibus nec odoribus cumulant: sua cuique
arma, quorumdam igni et equus adjicitur. Sepulcrum
2 cæspes erigit. Monumentorum arduum et operosum
honorem, ut gravem defunctis, aspernantur. Lamenta
ac lacrimas cito, dolorem et tristitiam tarde ponunt.
Feminis lugere honestum est, viris meminisse.

3 Hæc in commune de omnium Germanorum origine ac
moribus accepimus. Nunc singularum gentium insti-
tuta ritusque, quatenus differant, quæ nationes e Ger-
mania in Gallias commigraverint, expediam.

28 Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auc-
torum divus Julius tradit; eoque credibile est etiam
Gallos in Germaniam transgressos: quantulum enim
amnis obstabat quo minus, ut quæque gens evaluerat,
occuparet permutaretque sedes, promiscuas adhuc et
2 nulla regnorum potentia divisas? Igitur inter Hercy-
niam silvam, Rhenumque et Mœnum amnes Helvetii,
ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet
adhuc Boihemi nomen, signatque loci veterem memo-
3 riam, quamvis mutatis cultoribus. Sed utrum Aravisci
in Pannoniam ab Osis, Germanorum natione, an Osi ab
Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem
adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum
est, quia, pari olim inopia ac libertate, eadem utriusque
4 ripæ bona malaque erant. Treveri et Nervii circa af-
fectationem Germanicæ originis ultro ambitiosi sunt,
tanquam per hanc gloriam sanguinis a similitudine et

inertia Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. Ne Ubii quidem, quanquam Romana colonia 5
esse meruerint, ac libentius Agrippinenses, conditoris sui nomine, vocentur, origine erubescunt, transgressi olim et experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

Omnium harum gentium virtute præcipui Batavi non 29
multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Chattorum quondam populus et seditione domestica in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos et antiquæ societatis insigne: nam 2
nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit. Exempti oneribus et collationibus, et tantum in usum præliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio et Mattiacorum gens. 3
Protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii reverentiam. Ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cætera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terræ suæ solo et cælo acrius animantur.

Non numeraverim inter Germaniæ populos, quanquam 4
trans Rhenum Danubiumque consederint, eos qui Decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum et inopia audax dubiæ possessionis solum occupavere. Mox limite acto, promotisque præsidiis, sinus imperii et pars provinciæ habentur.

Ultra hos Chatti initium sedis ab Hercynio saltu in- 30
choant, non ita effusis ac palustribus locis ut cæteræ civitates in quas Germania patescit; durant siquidem colles, paulatim rarescunt, et Chattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus, et major animi vigor.

2 Multum, ut inter Germanos, rationis ac sollertiæ: præ-
ponere electos, audire præpositos, nôsse ordines, intelli-
gere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare
noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa nu-
merare, quodque rarissimum, nec nisi Romanæ disciplinæ
concessum, plus reponere in duce quam in exercitu.
3 Omne robur in pedite, quem super arma ferramentis
quoque et copiis onerant. Alios ad prælium ire videas,
Chattos ad bellum. Rari excursus et fortuita pugna.
Equestrium sane virium id proprium, cito parare victo-
riam, cito cedere. Velocitas juxta formidinem, cuncta-
31 tio propior constantiæ est. Et aliis Germanorum po-
pulis usurpatum raro et privata cujusque audentia apud
Chattos in consensum vertit, ut primum adoleverint,
crinem barbamque submittere, nec, nisi hoste cæso,
2 exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Su-
per sanguinem et spolia revelant frontem, seque tum
demum pretia nascendi retulisse, dignosque patria ac
3 parentibus ferunt. Ignavis et imbellibus manet squalor.
Fortissimus quisque ferreum insuper annulum (ignomi-
niosum id genti,) velut vinculum gestat, donec se cæde
4 hostis absolvat. Plurimis Chattorum hic placet habi-
tus; jamque canent insignes, et hostibus simul suisque
monstrati. Omnium penes hos initia pugnarum; hæc
5 prima semper acies, visu nova. Nam ne in pace quidem
vultu mitiore mansuescunt. Nulli domus aut ager aut
aliqua cura: prout ad quemque venere, aluntur, prodigi
alieni, contemptores sui, donec exsanguis senectus tam
duræ virtuti impares faciat.

32 Proximi Chattis certum jam alveo Rhenum, quique
terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri colunt.
Tencteri super solitum bellorum decus equestris dis-
ciplinæ arte præcellunt; nec major apud Chattos pe-

ditum laus quam Tencteris equitum. Sic instituere majores: posteri imitantur. Hi lusus infantium, hæc juvenum æmulatio; perseverant senes. Inter familiam et penates et jura successionum equi traduntur: excipit filius, non, ut cætera, maximus natu, sed prout ferox bello et melior.

Juxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc 33
Chamavos et Angrivarios immigrâsse narratur, pulsis Bructeris ac penitus excisis vicinarum consensu nationum, seu superbiæ odio, seu prædæ dulcedine, seu favore quodam erga nos deorum. Nam ne spectaculo quidem
prælii invidere. Super sexaginta millia, non armis 2
telisque Romanis, sed quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat, quæso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui, quando, urgentibus imperii fatis, nihil jam præstare fortuna majus potest quam hostium discordiam.

Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgibini et Cha- 34
suarii cludunt aliæque gentes haud perinde memoratæ; a fronte Frisii excipiunt. Majoribus minoribusque Frisiis vocabulum est ex modo virium. Utræque nationes usque ad Oceanum Rheno prætexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus et Romanis classibus
navigatos. Ipsum quinetiam Oceanum illa tentavimus. 2
Et superesse adhuc Herculis columnas fama vulgavit, sive adiit Hercules, seu quicquid ubique magnificum
est, in claritatem ejus referre consensimus. Nec defuit 3
audentia Druso Germanico: sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit, sanctiusque ac reverentius visum de actis deorum credere quam scire.

Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. In 35
Septentrionem ingenti flexu redit. Ac primo statim

Chaucorum gens, quanquam incipiat a Frisiis, ac partem litoris occupet, omnium quas exposui gentium lateribus
2 obtenditur, donec in Chattos usque sinuetur. Tam immensum terrarum spatium non tenent tantum Chauci, sed et implent, populus inter Germanos nobilissimus,
3 quique magnitudinem suam malit justitia tueri. Sine cupiditate, sine impotentia, quieti secretique nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Id præcipuum virtutis ac virium argumentum est, quod ut superiores agant, non per injurias assequuntur.
4 Prompta tamen omnibus arma ac, si res poscat, exercitus, plurimum virorum equorumque; et quiescentibus eadem fama.

36 In latere Chaucorum Chattorumque Cherusci nimiam ac marcentem diu pacem illacessiti nutrierunt. Idque jucundius quam tutius fuit, quia inter impotentes et validos falso quiescas: ubi manu agitur, modestia ac
2 probitas nomina superioris sunt. Ita qui olim boni æquique Cherusci, nunc inertes ac stulti vocantur: Chattis victoribus fortuna in sapientiam cessit. Tracti ruina Cheruscorum et Fosi, contermina gens: adversarum rerum ex æquo socii sunt, cum in secundis minores fuissent.

37 Eundem Germaniæ sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens. Veterisque famæ lata vestigia manent, utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem
2 manusque gentis, et tam magni exitus fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. Ex quo si ad alterum imperatoris Trajani consulatum compute-
3 mus, ducenti ferme et decem anni colliguntur. Tam diu

Germania vincitur. Medio tam longi ævi spatio multa
invicem damna. Non Samnis, non Pœni, non Hispaniæ
Galliæve, ne Parthi quidem sæpius admonuere: quippe
regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. Quid
enim aliud nobis quam cædem Crassi, amisso et ipse
Pacoro, infra Ventidium dejectus Oriens objecerit? At 4
Germani, Carbone et Cassio et Scauro Aurelio et Ser-
vilio Cæpione, Marco quoque Manlio fusis vel captis,
quinque simul consulares exercitus populo Romano,
Varum tresque cum eo legiones etiam Cæsari abstu-
lerunt. Nec impune C. Marius in Italia, divus Julius 5
in Gallia, Drusus ac Nero et Germanicus in suis eos
sedibus perculerunt. Mox ingentes C. Cæsaris minæ
in ludibrium versæ. Inde otium, donec occasione dis- 6
cordiæ nostræ et civilium armorum, expugnatis legionum
hibernis, etiam Gallias affectavere; ac rursus pulsi [inde]
proximis temporibus triumphati magis quam victi sunt.

Nunc de Suevis dicendum est, quorum non una, ut 38
Chattorum Tencterorumve gens: majorem enim Ger-
maniæ partem obtinent, propriis adhuc nationibus nomi-
nibusque discreti, quanquam in commune Suevi vocentur.
Insigne gentis obliquare crinem nodoque substringere.
Sic Suevi a cæteris Germanis, sic Suevorum ingenui a
servis separantur. In aliis gentibus, seu cognatione 2
aliqua Suevorum, (seu quod sæpe accidit,) imitatione,
rarum, et intra juventæ spatium: apud Suevos usque
ad canitiem horrentem capillum retro sequuntur, ac
sæpe in ipso solo vertice religant. Principes et orna- 3
tiorem habent. Ea cura formæ, sed innoxiæ: neque
enim ut ament amenturve, in altitudinem quandam et
terrorem, adituri bella, compti, ut hostium oculis, or-
nantur. Vetustissimos se nobilissimosque Suevorum 39
Semnones memorant. Fides antiquitatis religione fir-

2 matur. Stato tempore in silvam, auguriis patrum et
prisca formidine sacram, omnes ejusdem sanguinis po-
puli legationibus coëunt, cæsoque publice homine ce-
3 lebrant barbari ritus horrenda primordia. Est et alia
luco reverentia. Nemo nisi vinculo ligatus ingreditur,
ut minor, et potestatem numinis præ se ferens. Si
forte prolapsus est, attolli et insurgere haud licitum:
4 per humum evolvuntur. Eoque omnis superstitio re-
spicit, tanquam inde initia gentis, ibi regnator omnium
deus, cætera subjecta atque parentia. Adjicit auctori-
tatem fortuna Semnonum: centum pagi iis habitantur;
magnoque corpore efficitur, ut se Suevorum caput cre-
40 dant. Contra Langobardos paucitas nobilitat. Plu-
rimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obse-
quium, sed præliis et periclitando tuti sunt. Reudigni
deinde et Aviones et Anglii et Varini et Eudoses et
Suardones et Nuithones fluminibus aut silvis muniuntur.
2 Nec quicquam notabile in singulis, nisi quod in commune
Nerthum, id est, Terram matrem, colunt, eamque inter-
venire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. Est
in insula Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehi-
3 culum, veste contectum. Attingere uni sacerdoti con-
cessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vectamque
bubus feminis multa cum veneratione prosequitur. Læti
tunc dies, festa loca, quæcunque adventu hospitioque
4 dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt; clau-
sum omne ferrum; pax et quies tunc tantum nota,
tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam con-
5 versatione mortalium deam templo reddat. Mox vehi-
culum et vestes et, si credere velis, numen ipsum se-
creto lacu abluitur. Servi ministrant, quos statim idem
lacus haurit. Arcanus hinc terror sanctaque ignorantia,
quid sit illud quod tantum perituri vident.

Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur. Propior (ut, quomodo paulo ante Rhenum, sic nunc Danubium sequar,) Hermundurorum civitas, fida Romanis; eoque solis Germanorum non in ripa commercium, sed penitus, atque in splendidissima Rætiæ provinciæ colonia. Passim sine custode transeunt; et, cum cæteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus non concupiscentibus. In Hermunduris Albis oritur, flumen inclitum et notum olim; nunc tantum auditur. 41

2

Juxta Hermunduros Narisci, ac deinde Marcomani et Quadi agunt. Præcipua Marcomanorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes, pulsis olim Boiis, virtute parta. Nec Narisci Quadive degenerant. Eaque Germaniæ velut frons est, quatenus Danubio peragitur. Marcomanis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus: jam et externos patiuntur. Sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romana. Raro armis nostris, sæpius pecunia juvantur, nec minus valent. 42

2

3

Retro Marsigni, Gothini, Osi, Buri terga Marcomanorum Quadorumque claudunt. E quibus Marsigni et Buri sermone cultuque Suevos referunt: Gothinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatæ, partem Quadi ut alienigenis imponunt. Gothini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. Omnesque hi populi pauca campestrium, cæterum saltus et vertices montium [jugumque] insederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium jugum, ultra quod plurimæ gentes agunt. Ex quibus latissime patet, Ligiorum nomen in plures civitates diffusum. Valentissimas nominâsse sufficiet, Harios, Helveconas, Manimos, 43

2

3

4 Helisios, Nahanarvalos. Apud Nahanarvalos antiquæ
religionis lucus ostenditur. Præsidet sacerdos muliebri
ornatu; sed deos, interpretatione Romana, Castorem
Pollucemque memorant. Ea vis numini: nomen Alcis.
5 Nulla simulacra, nullum peregrinæ superstitionis vesti-
gium. Ut fratres tamen, ut juvenes venerantur. Cæ-
terum Harii super vires, quibus enumeratos paulo ante
populos antecedunt, truces, insitæ feritati arte ac tem-
6 pore lenocinantur. Nigra scuta, tincta corpora. Atras
ad prælia noctes legunt, ipsaque formidine atque umbra
feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sus-
tinente novum ac velut infernum aspectum: nam primi
in omnibus præliis oculi vincuntur.

44 Trans Ligios Gothones regnantur, paulo jam adduc-
tius quam cæteræ Germanorum gentes, nondum tamen
supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii et
Lemovii; omniumque harum gentium insigne, rotunda
scuta, breves gladii, et erga reges obsequium.

2 Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, præter viros
armaque classibus valent. Forma navium eo differt
quod utrinque prora paratam semper appulsui frontem
agit. Nec velis ministrantur, nec remos in ordinem
lateribus adjungunt: solutum, ut in quibusdam flumi-
num, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium.
3 Est apud illos et opibus honos, eoque unus imperitat,
nullis jam exceptionibus, non precario jure parendi.
Nec arma, ut apud cæteros Germanos, in promiscuo,
sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos
hostium incursus prohibet Oceanus, otiosa porro arma-
4 torum manus facile lasciviunt. Enimvero neque nobi-
lem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis præ-
ponere regia utilitas est.

45 Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope immotum,

quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides, quod
extremus cadentis jam solis fulgor in ortus edurat adeo
clarus, ut sidera hebetet; sonum insuper audiri, for-
masque deorum et radios capitis aspici persuasio adjicit.
Illuc usque, et fama vera, tantum natura. Ergo jam 2
dextro Suevici maris litore Æstiorum gentes alluuntur;
quibus ritus habitusque Suevorum, lingua Britannicæ
propior. Matrem deum venerantur. Insigne supersti- 3
tionis, formas aprorum gestant: id pro armis omni-
umque tutela securum deæ cultorem etiam inter hostes
præstat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Fru- 4
menta cæterosque fructus patientius quam pro solita
Germanorum inertia laborant. Sed et mare scrutantur,
ac soli omnium succinum, quod ipsi glesum vocant,
inter vada atque in ipso litore legunt. Nec quæ natura 5
quæve ratio gignat, ut barbaris, quæsitum compertumve.
Diu quinetiam inter cætera ejectamenta maris jacebat,
donec luxuria nostra dedit nomen. Ipsis in nullo usu:
rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes
accipiunt. Succum tamen arborum esse intelligas, quia 6
terrena quædam atque etiam volucria animalia plerum-
que interlucent, quæ implicata humore, mox durescente
materia, cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucos- 7
que, sicut Orientis secretis, ubi thura balsamaque su-
dantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse credi-
derim; quæ vicini solis radiis expressa atque liquentia
in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in
adversa litora exundant. Si naturam succini admoto 8
igne tentes, in modum tædæ accenditur, alitque flam-
mam pinguem et olentem; mox ut in picem resinamve
lentescit.

Suionibus Sitonum gentes continuantur. Cætera si- 9
miles uno differunt, quod femina dominatur: in tantum

non modo a libertate sed etiam a servitute degenerant.
Hic Sueviæ finis.

46 Peucinorum Venetorumque et Fennorum nationes
Germanis an Sarmatis ascribam dubito, quanquam Peu-
cini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu,
sede ac domiciliis ut Germani agunt. Sordes om-
nium ac torpor: procerum connubiis mixtis nonnihil
2 in Sarmatarum habitum fœdantur. Veneti multum ex
moribus traxerunt: nam quicquid inter Peucinos Fen-
nosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis per-
errant. Hi tamen inter Germanos potius referuntur,
quia et domos figunt et scuta gestant et peditum usu ac
pernicitate gaudent; quæ omnia diversa Sarmatis sunt
3 in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas,
fœda paupertas: non arma, non equi, non penates;
victui herba, vestitui pelles, cubile humus. Sola in
sagittis spes, quas, inopia ferri, ossibus asperant. Idem-
que venatus viros pariter ac feminas alit: passim enim
4 comitantur, partemque prædæ petunt. Nec aliud infan-
tibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo
ramorum nexu contegantur. Huc redeunt juvenes, hoc
senum receptaculum. Sed beatius arbitrantur quam
ingemere agris, illaborare domibus, suas alienasque for-
5 tunas spe metuque versare. Securi adversus homines,
securi adversus deos, rem difficillimam assecuti sunt, ut
illis ne voto quidem opus esset. Cætera jam fabulosa:
Hellusios et Oxionas ora hominum vultusque, corpora
atque artus ferarum gerere; quod ego, ut incompertum,
in medium relinquam.

C. CORNELII TACITI

VITA

JULII AGRICOLÆ.

Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, 1
antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus,
quanquam incuriosa suorum, ætas omisit, quoties magna
aliqua ac nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium,
parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam
recti et invidiam. Sed apud priores ut agere digna
memoratu pronum magisque in aperto erat, ita celeber-
rimus quisque ingenio ad prodendam virtutis memoriam,
sine gratia aut ambitione, bonæ tantum conscientiæ
pretio ducebatur. Ac plerique suam ipsi vitam narrare 3
fiduciam potius morum quam arrogantiam arbitrati
sunt; nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut obtrec-
tationi fuit. Adeo virtutes iisdem temporibus optime
æstimantur, quibus facillime gignuntur. At nunc nar- 4
raturo mihi vitam defuncti hominis venia opus fuit;
quam non petîssem, incusaturus tam sæva et infesta
virtutibus tempora. Legimus, cum Aruleno Rustico 2
Pætus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius
laudati essent, capitale fuisse, neque in ipsos modo
auctores, sed in libros quoque eorum sævitum, delegato
triumviris ministerio, ut monumenta clarissimorum in-

2 geniorum in comitio ac foro urerentur. Scilicet illo
igne vocem populi Romani, et libertatem senatus, et
conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, ex-
pulsis insuper sapientiæ professoribus, atque omni bona
arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occur-
3 reret. Dedimus profecto grande patientiæ documen-
tum; et sicut vetus ætas vidit quid ultimum in libertate
esset, ita nos quid in servitute, adempto per inquisi-
tiones et loquendi audiendique commercio. Memoriam
quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra
3 potestate esset oblivisci quam tacere. Nunc demum
redit animus; et quanquam primo statim beatissimi
seculi ortu Nerva Cæsar res olim dissociabiles mis-
cuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie
felicitatem temporum Nerva Trajanus, nec spem modo
ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam ac
robur, assumpserit, natura tamen infirmitatis humanæ
tardiora sunt remedia quam mala; et ut corpora nostra
lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studia-
2 que oppresseris facilius quam revocaveris. Subit quippe
etiam ipsius inertiæ dulcedo, et invisa primo desidia
postremo amatur. Quid, si per quindecim annos, grande
mortalis ævi spatium, multi fortuitis casibus, promp-
3 tissimus quisque sævitia principis interciderunt? Pauci
et, ut ita dixerim, non modo aliorum sed etiam nostri
superstites sumus, exemptis e media vita tot annis,
quibus juvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos
4 exactæ ætatis terminos per silentium venimus. Non
tamen pigebit, vel incondita ac rudi voce, memoriam
prioris servitutis ac testimonium præsentium bonorum
composuisse. Hic interim liber honori Agricolæ soceri
mei destinatus, professione pietatis aut laudatus erit
aut excusatus.

Cnæus Julius Agricola, vetere et illustri Forojuli- 4
ensium colonia ortus, utrumque avum procuratorem
Cæsarum habuit, quæ equestris nobilitas est. Pater
[Julii] Julius Græcinus, senatorii ordinis, studio elo-
quentiæ sapientiæque notus, iisque ipsis virtutibus iram
Caii Cæsaris meritus: namque Marcum Silanum accusare
jussus, et, quia abnuerat, interfectus est. Mater Julia 2
Procilla fuit, raræ castitatis. In hujus sinu indulgen-
tiaque educatus per omnem honestarum artium cultum
pueritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum 3
ab illecebris peccantium, præter ipsius bonam integram-
que naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram
studiorum Massiliam habuit, locum Græca comitate et
provinciali parcimonia mixtum ac bene compositum.
Memoria teneo, solitum ipsum narrare, se prima in 4
juventa studium philosophiæ acrius, ultra quam con-
cessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentia
matris incensum ac flagrantem animum coërcuisset.
Scilicet sublime et erectum ingenium pulchritudinem 5
ac speciem magnæ excelsæque gloriæ vehementius quam
caute appetebat. Mox mitigavit ratio et ætas; reti-
nuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum.

Prima castrorum rudimenta in Britannia Sueto- 5
nio Paulino, diligenti ac moderato duci, approbavit,
electus quem contubernio æstimaret. Nec Agricola 2
licenter, more juvenum qui militiam in lasciviam ver- A.U.C.
tunt, neque segniter ad voluptates et commeatus ti- 814.
tulum tribunatus et inscitiam retulit: sed noscere pro- A.D. 61.
vinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi optimos,
nihil appetere in jactationem, nihil ob formidinem recu-
sare, simulque et anxius et intentus agere. Non sane 3
alias exercitatior, magisque in ambiguo Britannia fuit.
Trucidati veterani, incensæ coloniæ, intersepti exercitus;

4 tum de salute, mox de victoria certavere. Quæ cuncta, etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et recuperatæ provinciæ gloria in ducem cessit, artem et usum et stimulos addidere juveni; intravitque animum militaris gloriæ cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama quam ex mala.

6 Hinc ad capessendos magistratus in urbem di-
A.U.C. gressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus
815. A.D. ortam, sibi junxit. Idque matrimonium ad majora
62. nitenti decus ac robur fuit. Vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem et invicem se anteponendo, nisi quod in bona uxore tanto major laus,
2 quanto in mala plus culpæ est. Sors quæsturæ provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum dedit. Quorum neutro corruptus est, quanquam et provincia dives ac parata peccantibus, et proconsul in omnem aviditatem pronus, quantalibet facilitate redempturus
3 esset mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filia, in subsidium simul et solatium: nam filium ante sublatum brevi amisit. Mox inter quæsturam ac tribunatum plebis atque ipsum etiam tribunatus annum quiete et otio transiit, gnarus sub Nerone temporum,
4 quibus inertia pro sapientia fuit. Idem præturæ tenor et silentium: nec enim jurisdictio obvenerat. Ludos, et inania honoris, medio rationis atque abundantiæ
5 duxit, uti longe a luxuria, ita famæ propior. Tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda, diligentissima conquisitione fecit, ne cujus alterius sacrilegium res publica quam Neronis sensisset.

7 Sequens annus gravi vulnere animum domumque ejus afflixit. Nam classis Othoniana, licenter vaga dum Intemelios (Liguriæ pars est,) hostiliter popu-

latur, matrem Agricolæ in prædiis suis interfecit, A.U.C. 822.
prædiaque ipsa et magnam patrimonii partem diri- A.D. 69.
puit, quæ causa cædis fuerat. Igitur ad sollennia 2
pietatis profectus Agricola, nuntio affectati a Vespa-
siano imperii deprehensus, ac statim in partes trans-
gressus est. Initia principatus ac statum urbis Mu- 3
cianus regebat, juvene admodum Domitiano, et ex
paterna fortuna tantum licentiam usurpante. Is mis- 4
sum ad delectus agendos Agricolam, integreque ac
strenue versatum, vicesimæ legioni, tarde ad sacra-
mentum transgressæ, præposuit, ubi decessor seditiose
agere narrabatur: quippe legatis quoque consularibus
nimia ac formidolosa erat, nec legatus prætorius ad
cohibendum potens, incertum suo an militum inge-
nio. Ita successor simul et ultor electus, rarissima 5
moderatione maluit videri invenisse bonos quam fecisse.
Præerat tunc Britanniæ Vettius Bolanus, placidius 8
quam feroci provincia dignum est. Temperavit Agri-
cola vim suam, ardoremque compescuit, ne incresceret,
peritus obsequi, eruditusque utilia honestis miscere.
Brevi deinde Britannia consularem Petilium Cerialem 2
accepit. Habuerunt virtutes spatium exemplorum. Sed
primo Cerialis labores modo et discrimina, mox et glo-
riam communicabat: sæpe parti exercitus in experimen-
tum, aliquando majoribus copiis ex eventu præfecit. Nec 3
Agricola unquam in suam famam gestis exsultavit: ad
auctorem ac ducem, ut minister, fortunam referebat.
Ita virtute in obsequendo, verecundia in prædicando,
extra invidiam nec extra gloriam erat.

Revertentem ab legatione legionis divus Vespa- 9
sianus inter patricios adscivit, ac deinde provinciæ A.U.C. 828.
Aquitaniæ præposuit, splendidæ imprimis dignitatis ad- A.D. 75.
ministratione ac spe consulatus cui destinârat. Cre-

2 dunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensis jurisdictio secura et obtusior, ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos, facile
3 justeque agebat. Jam vero tempora curarum remissionumque divisa. Ubi conventus ac judicia poscerent, gravis, intentus, severus, et sæpius misericors: ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona.
4 Tristitiam et arrogantiam et avaritiam exuerat; nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem aut severitas amorem deminuit. Integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre injuria virtutum fu-
5 erit. Ne famam quidem, cui sæpe etiam boni indulgent, ostentanda virtute aut per artem quæsivit: procul ab æmulatione adversus collegas, procul a contentione adversus procuratores, et vincere inglorium et atteri
6 sordidum arbitrabatur. Minus triennium in ea legatione detentus ac statim ad spem consulatus revocatus est, comitante opinione Britanniam ei provinciam dari, nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur.
7 Haud semper errat fama; aliquando et elegit. Consul egregiæ tum spei filiam juveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit, et statim Britanniæ præpositus est, adjecto pontificatus sacerdotio.

10 Britanniæ situm populosque, multis scriptoribus memoratos, non in comparationem curæ ingeniive referam, sed quia tum primum perdomita est. Ita quæ priores nondum comperta eloquentia percoluere, rerum fide tra-
2 dentur. Britannia, insularum quas Romana notitia complectitur maxima, spatio ac cælo in Orientem Germaniæ, in Occidentem Hispaniæ obtenditur, Gallis in Meridiem etiam inspicitur; septentrionalia ejus, nullis contra
3 terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam

totius Britanniæ Livius veterum, Fabius Rusticus re-
centium eloquentissimi auctores oblongæ scutulæ vel
bipenni assimulavere. Et est ea facies citra Caledoniam,
unde et universis fama est transgressa. Sed immensum 4
et enorme spatium procurrentium extremo jam litore
terrarum velut in cuneum tenuatur. Hanc oram novis- 5
simi maris tunc primum Romana classis circumvecta in-
sulam esse Britanniam affirmavit, ac simul incognitas ad
id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuit-
que. Dispecta est et Thule, quam † hactenus jussum et 6
hiems abdebat, sed mare pigrum et grave remiganti-
bus, perhibent, ne ventis quidem perinde attolli: credo,
quod rariores terræ montesque, causa ac materia tem-
pestatum, et profunda moles continui maris tardius im-
pellitur. Naturam Oceani atque æstus neque quærere 7
hujus operis est, ac multi retulere. Unum addiderim:
Nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc
atque illuc ferre, nec litore tenus accrescere aut resor-
beri, sed influere penitus atque ambire, et jugis etiam ac
montibus inseri velut in suo. Cæterum Britanniam qui 11
mortales initio coluerint, indigenæ an advecti, ut inter
barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii,
atque ex eo argumenta. Namque rutilæ Caledoniam 2
habitantium comæ, magni artus, Germanicam originem
asseverant. Silurum colroati vultus, torti plerumque
crines, et posita contra Hispania, Hiberos veteres tra-
jecisse easque sedes habitâsse fidem faciunt. Proximi 3
Gallis et similes sunt, seu durante originis vi, seu,
procurrentibus in diversa terris, positio cæli corporibus
habitum dedit. In universum tamen æstimanti Gallos 4
vicinam insulam occupâsse credibile est. Eorum sacra
deprehendas, superstitionum persuasione; sermo haud
multum diversus, in deposcendis periculis eadem auda-

cia et, ubi advenere, in detrectandis eadem formido.
5 Plus tamen ferociæ Britanni præferunt, ut quos nondum
longa pax emollierit. Nam Gallos quoque in bellis
floruisse accepimus; mox segnitia cum otio intravit,
amissa virtute pariter ac libertate. Quod Britannorum
olim victis evenit: cæteri manent quales Galli fuerunt.
12 In pedite robur; quædam nationes et curru præliantur.
Honestior auriga: clientes propugnant. Olim regibus
parebant, nunc per principes factionibus et studiis tra-
2 huntur. Nec aliud adversus validissimas gentes pro
nobis utilius, quam quod in commune non consulunt.
Rarus duabus tribusve civitatibus ad propulsandum
commune periculum conventus: ita singuli pugnant,
3 universi vincuntur. Cælum crebris imbribus ac nebulis
fœdum; asperitas frigorum abest. Dierum spatia ultra
nostri orbis mensuram; nox clara et extrema Britanniæ
parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discri-
4 mine internoscas. Quodsi nubes non officiant, aspici
per noctem solis fulgorem, nec occidere et exsurgere sed
transire affirmant. Scilicet extrema et plana terrarum,
humili umbra, non erigunt tenebras, infraque cælum et
5 sidera nox cadit. Solum, præter oleam vitemque et
cætera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum,
fecundum. Tarde mitescunt, cito proveniunt; eadem-
que utriusque rei causa, multus humor terrarum cæli-
6 que. Fert Britannia aurum et argentum et alia metalla,
pretium victoriæ. Gignit et Oceanus margarita, sed
suffusca ac liventia. Quidam artem abesse legentibus
arbitrantur: nam in rubro mari viva ac spirantia saxis
7 avelli, in Britannia, prout expulsa sint, colligi. Ego
facilius crediderim, naturam margaritis deesse quam
nobis avaritiam.

13 Ipsi Britanni delectum ac tributa et injuncta im-

perii munera impigre obeunt, si injuriæ absint: has
ægre tolerant, jam domiti ut pareant, nondum ut ser- A.U.C.
viant. Igitur primus omnium Romanorum divus Ju- 699. A.C.
lius cum exercitu Britanniam ingressus, quanquam pro- 55.
spera pugna terruerit incolas ac litore potitus sit, potest 2
videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella 3
civilia, et in rem publicam versa principum arma, ac
longa oblivio Britanniæ etiam in pace. Consilium id
divus Augustus vocabat, Tiberius præceptum. Agitâsse 4
Caium Cæsarem de intranda Britannia satis constat, ni
velox ingenio, mobilis pænitentiæ, et ingentes adversus
Germaniam conatus frustra fuissent. Divus Claudius A.U.C.
† auctoritate [auctor?] operis, transvectis legionibus 796. A.D.
auxiliisque et assumpto in partem rerum Vespasiano; 43.
quod initium venturæ mox fortunæ fuit. Domitæ 5
gentes, capti reges, et monstratus fatis Vespasianus. 14
Consularium primus Aulus Plautius præpositus, ac sub- A.U.C. 796—814.
inde Ostorius Scapula, uterque bello egregius; re- A.D. 43—61.
dactaque paulatim in formam provinciæ proxima pars
Britanniæ. Addita insuper veteranorum colonia. Quæ- 2
dam civitates Cogidumno regi donatæ (is ad nostram
usque memoriam fidissimus mansit,) ut, vetere ac
jam pridem recepta populi Romani consuetudine, ha-
beret instrumenta servitutis et reges. Mox Didius 3
Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum
castellis in ulteriora promotis, per quæ fama aucti of-
ficii quæreretur. Didium Veranius excepit, isque intra
annum exstinctus est. Suetonius hinc Paulinus biennio 4
prosperas res habuit, subactis nationibus, firmatisque
præsidiis; quorum fiducia Monam insulam, ut vires
rebellibus ministrantem, aggressus, terga occasioni pate-
fecit. Namque absentia legati remoto metu, Britanni 15

agitare inter se mala servitutis, conferre injurias et
interpretando accendere. Nihil profici patientia nisi ut
graviora, tanquam ex facili tolerantibus, imperentur.
2 Singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos imponi, e
quibus legatus in sanguinem, procurator in bona sæviret.
Æque discordiam præpositorum, æque concordiam sub-
jectis exitiosam. Alterius manus centuriones, alterius
3 servos vim et contumelias miscere. Nihil jam cupi-
ditati, nihil libidini exceptum. In prælio fortiorem esse
qui spoliet: nunc ab ignavis plerumque et imbellibus
eripi domos, abstrahi liberos, injungi delectus, tanquam
4 mori tantum pro patria nescientibus. Quantulum enim
transîsse militum, si sese Britanni numerent? Sic Ger-
manias excussisse jugum: et flumine, non Oceano de-
fendi. Sibi patriam, conjuges, parentes, illis avaritiam
5 et luxuriam causas belli esse. Recessuros, ut divus
Julius recessisset, modo virtutem majorum suorum
æmularentur. Neve prælii unius aut alterius even-
tu pavescerent: plus impetus, majorem constantiam
6 penes miseros esse. Jam Britannorum etiam deos
misereri, qui Romanum ducem absentem, qui relega-
tum in alia insula exercitum detinerent; jam ipsos,
quod difficillimum fuerit, deliberare. Porro in ejusmo-
di consiliis periculosius esse deprehendi quam audere.
16 His atque talibus invicem instincti, Boudicea, gene-
A.U.C. 814. A.D. 61. ris regii femina, duce, (neque enim sexum in imperiis
discernunt,) sumpsere universi bellum; ac sparsos per
castella milites consectati, expugnatis præsidiis, ipsam
coloniam invasere ut sedem servitutis. Nec ullum in
2 barbaris sævitiæ genus omisit ira et victoria. Quodnisi
Paulinus, cognito provinciæ motu, propere subvenisset,
amissa Britannia foret; quam unius prælii fortuna
veteri patientiæ restituit, (tenentibus arma plerisque,

quos conscientia defectionis et propius ex legato timor
agitabat,) ni quanquam egregius cætera arroganter in
deditos et, ut suæ cujusque injuriæ ultor, durius consu-
leret. Missus igitur Petronius Turpilianus, tanquam 3
exorabilior, et delictis hostium novus, eoque pænitentiæ
mitior, compositis prioribus, nihil ultra ausus Trebellio
Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior, et 4
nullis castrorum experimentis, comitate quadam curandi
provinciam tenuit. Didicere jam barbari quoque ignos-
cere vitiis blandientibus; et interventus civilium armo-
rum præbuit justam segnitiæ excusationem. Sed dis-
cordia laboratum, cum assuetus expeditionibus miles otio
lasciviret. Trebellius, fuga ac latebris vitata exercitus 5
ira, indecorus atque humilis precario mox præfuit; ac
velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem, [et] seditio
sine sanguine stetit. Nec Vettius Bolanus, manen- 6
tibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disci-
plina. Eadem inertia erga hostes, similis petulantia
castrorum, nisi quod innocens Bolanus, et nullis delictis
invisus, caritatem paraverat loco auctoritatis. Sed ubi 17
cum cætero orbe Vespasianus et Britanniam recuperavit,
magni duces, egregii exercitus, minuta hostium spes.
Et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum 2
civitatem, quæ numerosissima provinciæ totius perhi-
betur, aggressus. Multa prælia, et aliquando non in-
cruenta; magnamque Brigantum partem aut victoria
amplexus est aut bello. Et Cerialis quidem alterius 3
successoris curam famamque obruisset, *sed* sustinuit
molem Julius Frontinus, vir magnus, quantum licebat,
validamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit,
super virtutem hostium locorum quoque difficultates
eluctatus.

Hunc Britanniæ statum, has bellorum vices, me- 18

A.U.C. 831. A.D. 78.
dia jam æstate transgressus, Agricola invenit, cum
et milites, velut omissa expeditione, ad securitatem,
et hostes ad occasionem, uterentur. Ordovicum civi-
2 tas, haud multo ante adventum ejus, alam in finibus
suis agentem prope universam obtriverat; eoque initio
3 erecta provincia. Et quibus bellum volentibus erat,
probare exemplum, ac recentis legati animum oppe-
riri, cum Agricola, quanquam transvecta æstas, sparsi
per provinciam numeri, præsumpta apud militem illius
anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et
plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire ob-
viam discrimini statuit; contractisque legionum vexillis
et modica auxiliorum manu, quia in æquum degredi
Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo cæteris
4 par animus simili periculo esset, erexit aciem. Cæ-
saque prope universa gente, non ignarus instandum
famæ ac, prout prima cessissent, terrorem cæteris
fore, Monam insulam, cujus possessione revocatum
Paulinum rebellione totius Britanniæ supra memoravi,
5 redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in
dubiis consiliis, naves deerant: ratio et constantia du-
cis transvexit. Depositis omnibus sarcinis, lectissimos
auxiliarium, quibus nota vada et patrius nandi usus,
quo simul seque et arma et equos regunt, ita repente
immisit, ut obstupefacti hostes, qui classem, qui naves,
qui mare exspectabant, nihil arduum aut invictum cre-
6 diderint sic ad bellum venientibus. Ita petita pace, ac
dedita insula, clarus ac magnus haberi Agricola, quippe
cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per osten-
tationem aut officiorum ambitum transigunt, labor et
7 periculum placuisset. Nec Agricola prosperitate rerum
in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat
victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus

est. Sed ipsa dissimulatione famæ famam auxit, æsti-
mantibus quanta futuri spe tam magna tacuisset. Cæ- 19
terum animorum provinciæ prudens, simulque doctus
per aliena experimenta parum profici armis, si injuriæ
sequerentur, causas bellorum statuit excidere. A se 2
suisque orsus primum domum suam coërcuit; quod
plerisque haud minus arduum est quam provinciam
regere. Nihil per libertos servosque publicæ rei, non
studiis privatis, nec ex commendatione aut precibus,
centurionem, milites nescire, sed optimum quemque
fidissimum putare. Omnia scire, non omnia exsequi. 3
Parvis peccatis veniam, magnis severitatem commo-
dare; nec pœna semper, sed sæpius pænitentia con-
tentus esse; officiis et administrationibus potius non
peccaturos præponere, quam damnare cum peccâssent.
Frumenti et tributorum exactionem æqualitate mu- 4
nerum mollire, circumcisis quæ in quæstum reperta
ipso tributo gravius tolerabantur. Namque per ludi-
brium assidere clausis horreis, et emere ultro fru-
menta, ac ludere pretio cogebantur. Devortia iti- 5
nerum et longinquitas regionum indicebatur, ut civi-
tates proximis hibernis in remota et avia deferrent,
donec quod omnibus in promptu erat, paucis lucro-
sum fieret. Hæc primo statim anno comprimendo 20
egregiam famam paci circumdedit, quæ vel incuria A.U.C. 832.
vel intolerantia priorum haud minus quam bellum A.D. 79.
timebatur. Sed ubi æstas advenit contracto exercitu, 2
multus in agmine, laudare modestiam, disjectos coër-
cere; loca castris ipse capere, æstuaria ac silvas ipse
prætentare; et nihil interim apud hostes quietum pati,
quo minus subitis excursibus popularetur; atque ubi
satis terruerat, parcendo rursus irritamenta pacis osten-
tare. Quibus rebus multæ civitates, quæ in illum diem 3

ex æquo egerant, datis obsidibus iram posuere, et præsidiis castellisque circumdatæ, tanta ratione curaque, ut nulla ante Britanniæ nova pars.

21 Illacessita transiit sequens hiems, saluberrimis consiliis absumpta. Namque ut homines dispersi ac rudes, eoque in bella faciles, quieti et otio per voluptates assuescerent, hortari privatim, adjuvare publice, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos et
2 castigando segnes. Ita honoris æmulatio pro necessitate erat. Jam vero principum filios liberalibus artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut qui modo linguam Romanam abnuebant,
3 eloquentiam concupiscerent. Inde etiam habitus nostri honor et frequens toga. Paulatimque discessum ad delenimenta vitiorum, porticus et balnea et conviviorum elegantiam. Idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.

22 Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit,
A. U. C. 833. vastatis usque ad Taum (æstuario nomen est,) nati-
A. D. 80. onibus. Qua formidine territi hostes, quanquam conflictatum sævis tempestatibus exercitum, lacessere non
2 ausi; ponendisque insuper castellis spatium fuit. Annotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse; nullum ab Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum, aut pacti-
3 one ac fuga desertum. Crebræ eruptiones: nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur. Ita intrepida ibi hiems, et sibi quisque præsidio, irritis hostibus eoque desperantibus, quia, soliti plerumque damna æstatis hibernis eventibus pensare, tum æstate
4 atque hieme juxta pellebantur. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus intercepit: seu centurio seu præfectus incorruptum facti testem habebat. Apud

quosdam acerbior in conviciis narrabatur; ut erat comis bonis, ita adversus malos injucundus. Cæterum ex ira- 5
cundia nihil supererat; secretum et silentium ejus non timeres. Honestius putabat offendere quam odisse.

Quarta æstas obtinendis quæ percurrerat insump- 23
ta; ac si virtus exercituum et Romani nominis gloria A.U.C. 834.
pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus. Nam A.D.
Clota et Bodotria, diversi maris æstibus per immen- 81.
sum revectæ, angusto terrarum spatio dirimuntur. Quod 2
tum præsidiis firmabatur; atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

Quinto expeditionum anno nave prima transgres- 24
sus, ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac A.U.C. 835.
prosperis præliis domuit; eamque partem Britanniæ A.D.
quæ Hiberniam aspicit copiis instruxit, in spem magis 82.
quam ob formidinem, si quidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita et Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem mag-
nis invicem usibus miscuerit. Spatium ejus, si Britan- 2
niæ comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. Solum cælumque et ingenia cultusque hominum haud multum a Britannia differunt. Melius aditus portus-
que per commercia et negotiatores cogniti. Agricola 3
expulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat, ac specie amicitiæ in occasionem retinebat: sæpe ex eo audivi legione una et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse; idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Romana ubique arma, et velut e conspectu libertas tolleretur.

Cæterum æstate, qua sextum officii annum in- 25
choabat, amplexus civitates trans Bodotriam sitas, A.U.C. 836.
quia motus universarum ultra gentium et infesta A.D. 83.

hostilis exercitus itinera timebantur, portus classe ex-
ploravit; quæ, ab Agricola primum assumpta in par-
tem virium, sequebatur egregia specie, cum simul terra
simul mari bellum impelleretur, ac sæpe iisdem castris
pedes equesque et nauticus miles, mixti copiis et læti-
tia, sua quisque facta, suos casus attollerent, ac modo
silvarum ac montium profunda, modo tempestatum ac
fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc victus Ocea-
2 nus, militari jactantia compararentur. Britannos quo-
que, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefa-
ciebat, tanquam, aperto maris sui secreto, ultimum
3 victis perfugium clauderetur. Ad manus et arma con-
versi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, ma-
jore fama, uti mos est de ignotis, oppugnâsse ultro,
castella adorti metum ut provocantes addiderant; re-
grediendumque citra Bodotriam, et excedendum potius
quam pellerentur, ignavi specie prudentium admonebant,
cum interim cognoscit hostes pluribus agminibus irrup-
4 turos. Ac ne superante numero et peritia locorum
circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu in-
26 cessit. Quod ubi cognitum hosti, mutato repente con-
silio, universi nonam legionem ut maxime invalidam
nocte aggressi, inter somnum ac trepidationem cæsis
2 vigilibus irrupere. Jamque in ipsis castris pugnabatur,
cum Agricola, iter hostium ab exploratoribus edoctus
et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque
assultare tergis pugnantium jubet, mox ab universis ad-
3 jici clamorem. Et propinqua luce fulsere signa. Ita
ancipiti malo territi Britanni; et Romanis redit ani-
mus, ac securi pro salute de gloria certabant. Ultro
quin etiam erupere; et fuit atrox in ipsis portarum
angustiis prælium, donec pulsi hostes, utroque exercitu
certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio

viderentur. Quod nisi paludes et silvæ fugientes tex-
issent, debellatum illa victoria foret. Cujus conscien- 27
tia ac fama ferox exercitus, nihil virtuti suæ invium,
et penetrandam Caledoniam inveniendumque tandem
Britanniæ terminum continuo præliorum cursu, fre-
mebant. Atque illi, modo cauti ac sapientes, prompti 2
post eventum ac magniloqui erant. Iniquissima hæc
bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant,
adversa uni imputantur. At Britanni † non virtute, 3
sed occasione et arte ducis rati, nihil ex arrogantia
remittere, quo minus juventutem armarent, conjuges
ac liberos in loca tuta transferrent, cœtibus ac sacri-
ficiis conspirationem civitatum sancirent. Atque ita
irritatis utrinque animis discessum.

Eadem æstate cohors Usipiorum, per Germanias con- 28
scripta, et in Britanniam transmissa, magnum ac memo-
rabile facinus ausa est. Occiso centurione ac militibus, 2
qui, ad tradendam disciplinam immixti manipulis, ex-
emplum et rectores habebantur, tres liburnicas, adactis
per vim gubernatoribus, ascendere; et uno remigante,
suspectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato ru-
more, ut miraculum prævehebantur. † Mox ad aquam 3
atque ut illa raptis secum plerisque Britannorum sua
defensantium prælio congressi, ac sæpe victores, ali-
quando pulsi, eo ad extremum inopiæ venere, ut infir-
missimos suorum, mox sorte ductos vescerentur. Atque 4
circumvecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi
navibus, pro prædonibus habiti, primum a Suevis, mox
a Frisiis intercepti sunt. Ac fuere, quos, per commercia 5
venumdatos, et in nostram usque ripam mutatione emen-
tium adductos, indicium tanti casus illustravit. 29

Initio æstatis Agricola domestico vulnere ictus, A.U.C.
anno ante natum filium amisit. Quem casum ne- 837.
A.D.
?

que ut plerique fortium virorum ambitiose, neque per
lamenta rursus ac mærorem muliebriter tulit. Et
2 in luctu bellum inter remedia erat. Igitur præmissa
classe, quæ pluribus locis prædata magnum et incertum
terrorem faceret, expedito exercitu, cui e Britannis for-
tissimos et longa pace exploratos addiderat, ad montem
3 Grampium pervenit, quem jam hostis insederat. Nam
Britanni, nihil fracti pugnæ prioris eventu, et ultionem
aut servitium exspectantes, tandemque docti commune
periculum concordia propulsandum, legationibus et fœ-
4 deribus omnium civitatum vires exciverant. Jamque
super triginta millia armatorum aspiciebantur, et adhuc
affluebat omnis juventus et quibus cruda ac viridis
senectus, clari bello, ac sua quisque decora gestantes,
cum inter plures duces virtute et genere præstans,
nomine Calgacus, apud contractam multitudinem præ-
30 lium poscentem in hunc modum locutus fertur: "Quo-
ties causas belli et necessitatem nostram intueor, mag-
nus mihi animus est, hodiernum diem consensumque
2 vestrum initium libertatis totius Britanniæ fore. Nam
et universi servitutis expertes, et nullæ ultra terræ, ac
ne mare quidem securum, imminente nobis classe Ro-
mana. Ita prælium atque arma, quæ fortibus honesta,
3 eadem etiam ignavis tutissima sunt. Priores pugnæ,
quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est,
spem ac subsidium in nostris manibus habebant, quia
nobilissimi totius Britanniæ, eoque in ipsis penetralibus
siti, nec servientium litora aspicientes, oculos quoque
4 a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos,
terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus
famæ in hunc diem defendit. Nunc terminus Britan-
niæ patet. Atque omne ignotum pro magnifico est.
Sed nulla jam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa,

et infestiores Romani, quorum superbiam frustra per obsequium et modestiam effugeris. Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terræ, et mare scrutantur; si locuples hostis est, avari, si pauper, ambitiosi; quos non Oriens, non Occidens satiaverit. Soli omnium opes atque inopiam pari affectu concu- 5
piscunt. Auferre, trucidare, rapere, falsis nominibus imperium, atque, ubi solitudinem faciunt, pacem appellant. Liberos cuique ac propinquos suos natura 31
carissimos esse voluit: hi per delectus alibi servituri auferuntur: conjuges sororesque, etiamsi hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitum polluuntur. Bona fortunasque in tributum aggerant, an- 2
num in frumentum. Corpora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis inter verbera ac contumelias conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit. Ac sicut in familia 3
recentissimus quisque servorum etiam conservis ludibrio est, sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu novi nos et viles in excidium petimur. Neque enim arva nobis aut metalla aut portus sunt, quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subjectorum in- 4
grata imperantibus; et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspectius. Ita sublata spe veniæ, tandem sumite animum, tam quibus salus quam quibus gloria carissima est. Brigantes femina duce exurere 5
coloniam, expugnare castra, ac, nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere jugum potuere: nos integri et indomiti et libertatem non in pænitentiam laturi, primo statim congressu ostendamus, quos sibi Caledonia viros seposuerit. An eandem Romanis in bello virtutem 32
quam in pace lasciviam adesse creditis? Nostris illi

dissensionibus ac discordiis clari vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt; quem, contractum ex diversissimis gentibus, ut ecundæ res tenent, ita adversæ
2 dissolvent. Nisi si Gallos et Germanos et (pudet dictu,) Britannorum plerosque, licet dominationi alienæ sanguinem commodent, diutius tamen hostes quam servos, fide et affectu teneri putatis. Metus et terror est, infirma vincla caritatis; quæ ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriæ incitamenta
3 pro nobis sunt. Nullæ Romanos conjuges accendunt, nulli parentes fugam exprobraturi sunt; aut nulla plerisque patria, aut alia est. Paucos numero, trepidos ignorantia, cælum ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos
4 dî nobis tradiderunt. Ne terreat vanus aspectus et auri fulgor atque argenti, quod neque tegit neque vulnerat. In ipsa hostium acie inveniemus nostras manus. Agnoscent Britanni suam causam, recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos cæteri Germani, tanquam nuper Usipii reliquerunt. Nec quicquam ultra
5 formidinis. Vacua castella, senum coloniæ, inter male parentes et injuste imperantes ægra municipia et discordantia. Hic dux, hic exercitus: ibi tributa et metalla et cæteræ servientium pœnæ, quas in æternum perferre aut statim ulcisci in hoc campo est. Proinde ituri in aciem et majores vestros et posteros cogitate."

33 Excepere orationem alacres, ut barbaris moris, cantu fremituque et clamoribus dissonis. Jamque agmina, et armorum fulgores audentissimi cujusque procursu: simul instruebatur acies, cum Agricola quanquam lætum et vix munimentis coërcitum militem accendendum
2 adhuc ratus, ita disseruit:—"Octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani,

fide atque opera vestra Britanniam vicistis. Tot expe-
ditionibus, tot præliis, seu fortitudine adversus hostes,
seu patientia ac labore pæne adversus ipsam rerum na-
turam opus fuit, neque me militum neque vos ducis pæ-
nituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos pri- 3
orum exercituum terminos, finem Britanniæ non fama
nec rumore sed castris et armis tenemus. Inventa
Britannia et subacta. Equidem sæpe in agmine, cum 4
vos paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi
cujusque vocem audiebam: 'Quando dabitur hostis,
quando acies?' Veniunt, e latebris suis extrusi, et
vota virtusque in aperto, omniaque prona victoribus
atque eadem victis adversa. Nam ut superâsse tantum 5
itineris, silvas evasisse, transisse æstuaria pulchrum ac
decorum in frontem, ita fugientibus periculosissima
quæ hodie prosperrima sunt. Neque enim nobis aut
locorum eadem notitia, aut commeatuum eadem abun-
dantia, sed manus et arma et in his omnia. Quod ad 6
me attinet, jam pridem mihi decretum est, neque exer-
citus neque ducis terga tuta esse. Proinde et honesta
mors turpi vita potior, et incolumitas ac decus eodem
loco sita sunt. Nec inglorium fuerit in ipso terrarum
ac naturæ fine cecidisse. Si novæ gentes atque ignota 34
acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hor-
tarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos in-
terrogate. Hi sunt quos proximo anno unam legionem
furto noctis aggressos clamore debellâstis; hi cæterorum
Britannorum fugacissimi, ideoque tam diu superstites.
Quomodo silvas saltusque penetrantibus fortissimum 2
quodque animal contra ruere, pavida et inertia ipso
agminis sono pelluntur, sic acerrimi Britannorum jam
pridem ceciderunt, reliquus est numerus ignavorum et
metuentium. Quos quod tandem invenistis, non resti- 3

terunt, sed deprehensi sunt; novissimæ res et extremo metu corpora defixere aciem in his vestigiis, in quibus
4 pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus; imponite quinquaginta annis magnum diem; approbate reipublicæ nunquam exercitui imputari potuisse aut moras belli, aut causas rebellandi."

35 Et alloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat, et finem orationis ingens alacritas consecuta
2 est, statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit, ut peditum auxilia, quæ octo millium erant, mediam aciem firmarent, equitum tria millia cornibus affunderentur. Legiones pro vallo stetere, ingens victoriæ decus citra Romanum sanguinem
3 bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies in speciem simul ac terrorem editioribus locis constiterat ita, ut primum agmen in æquo, cæteri per acclive jugum convexi velut insurgerent; media campi covinnarius et
4 eques strepitu ac discursu complebat. Tum Agricola, superante hostium multitudine, veritus, ne simul in frontem simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quanquam porrectior acies futura erat et arcessendas plerique legiones admonebant, promptior in spem et firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.

36 Ac primo congressu eminus certabatur. Simulque constantia, simul arte Britanni ingentibus gladiis et brevibus cetris missilia nostrorum vitare vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere, donec Agricola *tres* Batavorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent; quod et ipsis vetustate militiæ exercitatum, et hostibus inhabile, parva scuta et enormes gladios geren-
2 tibus. Nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum et in aperto pugnam non tolerabant.

Igitur ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora fœdare, et stratis qui in æquo adstiterant, erigere in colles aciem cœpere, cæteræ cohortes, æmulatione et impetu commixtæ, proximos quosque cædere: ac plerique semineces aut integri festinatione victoriæ relinquebantur. Interim equitum turmæ fugere, covinnarii 3
peditum se prælio miscuere. Et quanquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inæqualibus locis hærebant; minimeque † equestres. Ea enim pugnæ facies erat cum ægra diu aut stante 4
simul equorum corporibus impellerentur; ac sæpe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut obvios incursabant. Et 37
Britanni, qui adhuc pugnæ expertes summa collium insederant et paucitatem nostrorum vacui spernebant, degredi paulatim et circumire terga vincentium cœperant, ni id ipsum veritus Agricola quatuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius accucurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disjecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos 2
versum, transvectæque præcepto ducis a fronte pugnantium alæ aversam hostium aciem invasere. Tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum. Sequi, vulnerare, capere, atque eosdem oblatis aliis trucidare. Jam hostium, prout cuique ingenium erat, catervæ 3
armatorum paucioribus terga præstare, quidam inermes ultro ruere ac se morti offerre. Passim arma et corpora et laceri artus et cruenta humus; et aliquando etiam victis ira virtusque. Postquam silvis appropin- 4
quaverunt, collecti primos sequentium, incautos et locorum ignaros, circumveniebant. Quod ni frequens ubique Agricola validas et expeditas cohortes indaginis modo, et sicubi arctiora erant, partem equitum, dimissis

equis, simul rariores silvas equitem persultare jussisset,
acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret.
5 Cæterum ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus
videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec
alius alium respectantes, rari et vitabundi invicem lon-
6 ginqua atque avia petiere. Finis sequendi nox et sa-
tietas fuit. Cæsa hostium ad decem millia: nostrorum
trecenti sexaginta cecidere, in quîs Aulus Atticus, præ-
fectus cohortis, juvenili ardore et ferocia equi hos-
38 tibus illatus. Et nox quidem gaudio prædaque læta
victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulie-
rumque ploratu trahere vulneratos, vocare integros, de-
serere domos ac per iram ultro incendere, eligere late-
bras, et statim relinquere; miscere invicem consilia ali-
qua, dein separare; aliquando frangi aspectu pignorum
2 suorum, sæpius concitari. Satisque constabat, sævisse
quosdam in conjuges ac liberos, tanquam misererentur.
Proximus dies faciem victoriæ latius aperuit: vastum
ubique silentium, secreti colles, fumantia procul tecta,
3 nemo exploratoribus obvius. Quibus in omnem partem
dimissis, ubi incerta fugæ vestigia neque usquam con-
globari hostes compertum, et exacta jam æstate spargi
bellum nequibat, in fines Borestorum exercitum deducit.
4 Ibi acceptis obsidibus, præfecto classis circumvehi Bri-
tanniam præcepit. Datæ ad id vires, et præcesserat
terror. Ipse peditem atque equites lento itinere, quo
novarum gentium animi ipsa transitus mora terrerentur,
5 in hibernis locavit. Et simul classis secunda tempestate
ac fama Trutulensem portum tenuit, unde proximo Bri-
tanniæ latere lecto omni redierat.

39 Hunc rerum cursum, quanquam nulla verborum jac-
tantia epistolis Agricolæ auctum, ut Domitiano moris
erat, fronte lætus, pectore anxius excepit. Inerat con-

scientia derisui fuisse nuper falsum e Germania triumphum, emptis per commercia, quorum habitus et crinis in captivorum speciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hostium cæsis, ingenti fama celebrari. Id sibi maxime formidolosum, 2
privati hominis nomen supra principis attolli: frustra studia fori et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet; et cætera utcunque facilius dissimulari, ducis boni imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus, quodque sævæ cogita- 3
tionis indicium erat, secreto suo satiatus, optimum in præsentia statuit reponere odium, donec impetus famæ et favor exercitus languesceret. Nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat. Igitur triumphalia orna- 40
menta et illustris statuæ honorem, et quidquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata, decerni in senatu jubet, addique insuper opinionem, Syriam provinciam Agricolæ destinari, vacuam tum morte Atilii Rufi consularis et majoribus reservatam. Credidere 2
plerique, libertum ex secretioribus ministeriis, missum ad Agricolam, codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulisse, cum præcepto ut, si in Britannia foret, traderentur; eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolæ, ne appellato quidem eo ad Domitianum remeâsse, sive verum istud, sive ex ingenio principis fictum ac compositum est. Tradiderat interim Agri- 3
cola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio noctu in urbem, noctu in Palatium, ita ut præceptum erat, venit; exceptusque brevi osculo et nullo sermone turbæ servientium immixtus est. Ceterum uti militare nomen, 4
grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tran-

quillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus, adeo uti plerique, quibus magnos viros per ambitionem æstimare mos est, viso aspectoque Agricola quærerent famam, pauci interpretarentur.

41 Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est. Causa periculi non crimen ullum aut querela læsi cujusquam, sed infensus virtutibus princeps, et gloria viri, ac pessimum inimicorum genus,
2 laudantes. Et ea insecuta sunt reipublicæ tempora, quæ
A. U. C. 839—844. A. D. 86-91. sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Mœsia Daciaque et Germania et Pannonia temeritate aut per ignaviam ducum amissi, tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti; nec jam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum.
3 Ita cum damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola, comparantibus cunctis vigorem, constantiam, et expertum bellis animum cum inertia et formidine eorum, * * * quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore pronum deterioribus principem exstimulabant.
4 Sic Agricola simul suis virtutibus simul vitiis aliorum in ipsam gloriam præceps agebatur.

42 Aderat jam annus, quo proconsulatum Asiæ et Africæ
A. U. C. 843. A. D. 90. sortiretur, et occiso Civica nuper, nec Agricolæ consilium deerat nec Domitiano exemplum. Accessere quidam cogitationum principis periti, qui iturusne es-
2 set ultro Agricolam interrogarent. Ac primo occultius quietem et otium laudare, mox operam suam in approbanda excusatione offerre, postremo non jam obscuri suadentes simul terrentesque pertraxere ad Do-

mitianum. Qui paratus simulatione, in arrogantiam 3
compositus, et audiit preces excusantis, et, cum annuisset, agi sibi gratias passus est, nec erubuit beneficii invidia. Salarium tamen proconsulari solitum offerri, et quibusdam a se ipso concessum, Agricolæ non dedit, sive offensus non petitum, sive ex conscientia, ne quod vetuerat videretur emisse. Proprium humani in- 4
genii est odisse quem læseris: Domitiani vero natura præceps in iram et, quo obscurior, eo irrevocabilior, moderatione tamen prudentiaque Agricolæ leniebatur, quia non contumacia neque inani jactatione libertatis famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris est 5
illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse, obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum reipublicæ usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

Finis vitæ ejus nobis luctuosus, amicis tristis, ex- 43
traneis etiam ignotisque non sine cura fuit. Vulgus A.U.C.
quoque et hic aliud agens populus et ventitavere ad 846.
domum et per fora et circulos locuti sunt; nec quis- A. D. 93.
quam audita morte Agricolæ aut lætatus est, aut statim oblitus est. Augebat miserationem constans rumor 2
veneno interceptum. Nobis nihil comperti affirmare ausim. Cæterum per omnem valitudinem ejus, crebrius quam ex more principatus, per nuntios visentis, et libertorum primi et medicorum intimi venere, sive cura illud sive inquisitio erat. Supremo qui- 3
dem die momenta ipsa deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente sic accelerari quæ tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque præ se tulit, securus jam odii, et qui facilius dissimularet gaudium quam metum. Satis constabat, 4

lecto testamento Agricolæ, quo cohæredem optimæ uxori et piissimæ filiæ Domitianum scripsit, lætatum eum velut honore judicioque. Tam cæca et corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret a bono patre non scribi hæredem nisi malum principem.

44 Natus erat Agricola Caio Cæsare tertium consule,
A.U.C. 790. Idibus Juniis: excessit sexto et quinquagesimo anno,
A. D. decimo Kalendas Septembres, Collega Priscoque consu-
87. libus.
2 Quod si habitum quoque ejus posteri noscere velint, decentior quam sublimior fuit: nihil metus in vultu; gratia oris supererat. Bonum virum facile
3 crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quanquam medio in spatio integræ ætatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum ævum peregit. Quippe et vera bona, quæ in virtutibus sita sunt, impleverat, et consulari ac triumphalibus ornamentis prædito quid
4 aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat; speciosæ contigerant. Filia atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus, incolumi dignitate, florente fama, salvis affinitatibus et amicitiis,
5 futura effugisse. Nam sicuti durare in hac beatissimi seculi luce ac principem Trajanum videre, quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur, ita festinatæ mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu
45 rempublicam exhausit. Non vidit Agricola obsessam curiam et clausum armis senatum et eadem strage tot consularium cædes, tot nobilissimarum feminarum exsilia et fugas. Una adhuc victoria Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Bæbius jam tum reus erat. Mox nostræ duxere Helvidium in carcerem manus; nos

Maurici Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, jussitque 2
scelera, non spectavit: præcipua sub Domitiano miseriarum pars erat videre et aspici, cum suspiria nostra subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret sævus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem muniebat. Tu vero felix, Agricola, non vitæ tantum 3
claritate, sed etiam opportunitate mortis. Ut perhibent, qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum excepisti, tanquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiæque ejus præter 4
acerbitatem parentis erepti auget mæstitiam, quod assidere valitudini, fovere deficientem, satiari vultu complexuque non contigit. Excepissemus certe mandata 5
vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus, nobis tam longæ absentiæ conditione ante quadriennium amissus es. Omnia sine du- 6
bio, optime parentum, assidente amantissima uxore, superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis compositus es, et novissima in luce desideravere aliquid oculi tui. Si quis piorum Manibus locus, si, ut sapientibus 46
placet, non cum corpore exstinguuntur magnæ animæ, placide quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri neque plangi fas est. Admiratione te potius *quam* temporalibus laudibus, 2
et, si natura suppeditet, similitudine decoremus. Is verus honor, ea conjunctissimi cujusque pietas. Id 3
filiæ quoque uxorique præceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque ejus secum revolvant, formamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur; non quia intercedendum putem imaginibus quæ marmore aut ære finguntur, sed ut

vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt, forma mentis æterna, quam tenere et exprimere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse
4 moribus possis. Quicquid ex Agricola amavimus, quicquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in æternitate temporum, fama rerum. Nam multos veterum, velut inglorios et ignobiles, oblivio obruet: Agricola, posteritati narratus et traditus, superstes erit.

C. CORNELII TACITI

DE ORATORIBUS

DIALOGUS.

Sæpe ex me requiris, Juste Fabi, cur, cum priora 1
secula tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque floruerint, nostra potissimum ætas deserta et laude eloquentiæ orbata vix nomen ipsum oratoris retineat. Neque enim ita appellamus nisi antiquos: horum autem temporum diserti causidici et advocati et patroni et quidvis potius quam oratores vocantur. Cui percunctationi 2
tuæ respondere et tam magnæ quæstionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum *sit*, si idem assequi non possumus, aut de judiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mihi mea sententia proferenda ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem hanc quæstionem pertractantes juvenis admodum audivi. Ita 3
non ingenio, sed memoria et recordatione opus est, ut quæ a præstantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta graviter accepi, cum singuli diversas † vel easdem sed probabiles causas afferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderent, iisdem nunc numeris iisdemque rationibus persequar, servato ordine disputationis. Neque enim defuit qui diversam quoque partem 4
susciperet, ac multum vexata et irrisa vetustate nostro-

rum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

2 Nam postero die quam Curiatius Maternus Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tanquam in eo tragœdiæ argumento sui oblitus tantum Catonem cogitâsset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum M. Aper et Julius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri, quos ego in judiciis non utrosque modo studiose audiebam, sed domi quoque et in publico assectabar mira studiorum cupiditate et quodam ardore juvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotæ dictionis penitus exciperem, quamvis maligne plerique opinarentur nec Secundo promptum esse sermonem, et Aprum ingenio potius et vi naturæ quam institutione et lite-
2 ris famam eloquentiæ consecutum. Nam et Secundo purus et pressus et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit, et Aper omni eruditione imbutus contemnebat potius literas quam nesciebat, tanquam majorem industriæ et laboris gloriam habiturus, si ingenium ejus nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur.

3 Igitur ut intravimus cubiculum Materni, sedentem, ipsum quem pridie recitaverat librum intra manus habentem deprehendimus.

2 Tum Secundus, "Nihilne te," inquit, "Materne, fabulæ malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames? An ideo librum istum apprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis si qua pravæ interpretationi materiam dederunt, emitteres Catonem non quidem meliorem sed tamen securiorem?"

3 Tum ille, "Leges, quid Maternus sibi debuerit, et agnosces quæ audisti. Quodsi qua omisit Cato, se-

quenti recitatione Thyestes dicet. Hanc enim tragœdiam disposui jam et intra me ipse formavi. Atque ideo maturare libri hujus editionem festino, ut, dimissa priore cura, novæ cogitationi toto pectore incumbam."

"Adeo te tragœdiæ istæ non satiant," inquit Aper, 4
"quo minus, omissis orationum et causarum studiis, omne tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyestem consumas, cum te tot amicorum causæ, tot coloniarum et municipiorum clientelæ in forum vocent, quibus vix suffeceris, etiamsi non novum tibi ipse negotium importâsses, Domitium et Catonem, id est, nostras quoque historias et Romana nomina, Græcorum fabulis aggregare."

Et Maternus, "Perturbarer hac tua severitate, nisi 4
frequens et assidua nobis contentio jam prope in consuetudinem vertisset. Nam nec tu agitare et insequi poëtas intermittis, et ego, cui desidiam advocationum objicis, quotidianum hoc patrocinium defendendæ adversus te poëticæ exerceo. Quo lætor magis oblatum 2
nobis judicem, qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod jam pridem opto, sua quoque auctoritate compellat, ut omissis forensium causarum angustiis, in quibus mihi satis superque sudatum est, sanctiorem illam et augustiorem eloquentiam colam."

"Ego vero," inquit Secundus, "antequam me judi- 5
cem Aper recuset, faciam quod probi et modesti judices solent, ut in iis cognitionibus excusent, in quibus manifestum est alteram apud eos partem gratia prævalere. Quis enim nescit, neminem mihi conjunctiorem esse et usu amicitiæ et assiduitate contubernii quam Saleium Bassum, cum optimum virum, tum absolutissimum poëtam? Porro si poëtica accusatur, non alium video reum locupletiorem."

2 "Securus sit," inquit Aper, "et Saleius Bassus et quis-
quis alius studium poëticæ et carminum gloriam fovet, cum
causas agere non possit. Ego enim, quatenus arbitrum
litis hujus inveni, non patiar Maternum societate plu-
rium defendi: sed ipsum solum apud vos arguam, quod
natus ad eloquentiam virilem et oratoriam, qua parere
simul et tueri amicitias, adsciscere necessitudines, com-
plecti provincias possit, amittit studium, quo non aliud
in civitate nostra vel ad utilitatem fructuosius, vel ad
dignitatem amplius, vel ad urbis famam pulchrius, vel ad
totius imperii atque omnium gentium notitiam illustrius
3 excogitari potest. Nam si ad utilitatem vitæ omnia
consilia factaque nostra dirigenda sunt, quid est tutius
quam eam exercere artem qua semper armatus præ-
sidium amicis, opem alienis, salutem periclitantibus,
invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro ferat,
ipse securus et quadam velut perpetua potentia ac po-
4 testate munitus? Cujus vis et utilitas rebus prospere
fluentibus aliorum perfugio et tutela intelligitur: sin
proprium periculum increpuit, non hercule lorica et
gladius in acie firmius munimentum quam reo et peri-
clitanti eloquentia præsidium simul ac telum, quo pro-
pugnare pariter et incessere vel in judicio, sive in
5 senatu, sive apud principem possis. Quid aliud infes-
tis patribus nuper Eprius Marcellus quam eloquentiam
suam opposuit? Qua accinctus et minax disertam qui-
dem sed inexercitatam et ejusmodi certaminum rudem
Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico,
cui parti minime contradicturum Maternum meum
arbitror.

6 "Ad voluptatem oratoriæ eloquentiæ transeo, cujus
jucunditas non uno aliquo momento sed omnibus prope
diebus ac prope omnibus horis contingit. Quid enim

dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato, quam videre plenam semper et frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? Idque scire non pecuniæ, non orbitati, non officii alicu- 2
jus administrationi, sed sibi ipsi dari? Illos quin immo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad juvenem et pauperem, ut aut sua aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac 3
magnæ potentiæ voluptas, quam spectare homines veteres et senes et totius orbis gratia subnixos, in summa rerum omnium abundantia confitentes, id quod optimum sit, se non habere? Jam vero qui togatorum comitatus 4
et egressus! quæ in publico species! quæ in judiciis veneratio! quod gaudium consurgendi assistendique inter tacentes et in unum conversos! coire populum, et circumfundi coronam, et accipere affectum quemcunque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia et impe- 5
ritorum quoque oculis exposita percenseo: illa secretiora et tantum ipsis orantibus nota majora sunt. Sive accuratam meditatamque profert orationem, est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus et constantia; sive novam et recentem curam non sine aliqua trepidatione animi attulerit, ipsa solicitudo commendat eventum et lenocinatur voluptati. Sed extemporalis 6
audaciæ atque ipsius temeritatis vel præcipua jucunditas est. Nam in ingenio quoque, sicut in agro, quanquam alia diu serantur atque elaborentur, gratiora tamen quæ sua sponte nascuntur.

"Equidem, ut de me ipso fatear, non eum diem lætio- 7
rem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus et in civitate minime favorabili natus quæsturam aut tribunatum aut præturam accepi, quam eos quibus mihi, pro mediocritate hujus quantulæcunque in dicendo

facultatis, aut reum prospere defendere, aut apud centumviros causam aliquam feliciter orare, aut apud principem ipsos illos libertos et procuratores principum
2 tueri et defendere datur. Tum mihi supra tribunatus et præturas et consulatus ascendere videor, tum habere quod, si non in † alio oritur, nec codicillis datur, nec
3 cum gratia venit. Quid, fama et laus cujus artis cum oratorum gloria comparanda est, † qui non illustres et in urbe non solum apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud vacuos et adolescentes, quibus modo et
4 recta indoles est et bona spes sui? Quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? Quos sæpius vulgus quoque imperitum et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat et digito demonstrat? Advenæ quoque et peregrini jam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum urbem attigerunt, requirunt ac velut agnoscere concupiscunt.

8 "Ausim contendere, Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim novis et recentibus quam remotis et obliteratis exemplis utor,) non minus esse in extremis partibus terrarum
2 quam Capuæ aut Vercellis, ubi nati dicuntur. Nec hoc illis alterius ter millies sestertium præstat, quanquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiæ beneficio venisse, *sed* ipsa eloquentia; cujus numen et cælestis vis multa quidem omnibus seculis exempla edidit, ad quam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint; sed hæc, ut supra dixi, proxima et quæ non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda haberemus.
3 Nam quo sordidius et abjectius nati sunt, quoque notabilior paupertas et angustiæ rerum nascentes eos circumsteterunt, eo clariora et ad demonstrandam oratoriæ eloquentiæ utilitatem illustriora exempla sunt,

quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Cæsaris amicitia agunt feruntque cuncta, atque ab ipso principe cum quadam reverentia diliguntur, quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus veri, bene intelligit, cæteros quidem amicos suos iis niti quæ ab ipso acceperint, quæque ipsi accumulare et in alios congerere promptum est, Marcellum autem et Crispum attulisse ad amicitiam suam quod non
a principe acceperint, nec accipi possit. Minimum inter 4
tot ac tanta locum obtinent imagines ac tituli et statuæ, quæ neque ipsa tamen negliguntur, tam hercule quam divitiæ et opes, quas facilius invenies qui vituperet, quam qui fastidiat. His igitur et honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum videmus qui se ab ineunte adolescentia causis forensibus et oratorio studio dederunt.

"Nam carmina et versus, quibus totam vitam Mater- 9
nus insumere optat, (inde enim omnis fluxit oratio,) neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant neque utilitates alunt; voluptatem autem brevem, laudem inanem
et infructuosam consequuntur. Licet hæc ipsa, et quæ 2
deinceps dicturus sum, aures tuæ, Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon aut Jason diserte loquitur? Quis ideo domum defensus et tibi obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poëtam vel, si hoc honorificentius est, præclarissimum vatem, deducit
aut salutat aut prosequitur? Nempe si amicus, si pro- 3
pinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, aut ad te, Materne, non quia poëta es, neque ut pro eo versus facias: hi enim

Basso domi nascuntur, pulchri quidem et jucundi, quo-
rum tamen hic exitus est ut, cum toto anno, per omnes
dies, magna noctium parte unum librum excudit et
elucubravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint qui
dignentur audire, et ne id quidem gratis: nam et do-
mum mutuatur, et auditorium exstruit, et subsellia con-
4 ducit, et libellos dispergit. Et ut beatissimus recita-
tionem ejus eventus prosequatur, omnis illa laus, intra
unum aut alterum diem, velut in herba vel flore præ-
cepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem;
nec aut amicitiam inde refert aut clientelam aut man-
surum in animo cujusquam beneficium, sed clamorem
5 vagum et voces inanes et gaudium volucre. Lauda-
vimus nuper, ut miram et eximiam, Vespasiani liberali-
tatem, quod quingenta sestertia Basso donâsset. Pul-
chrum id quidem, indulgentiam principis ingenio mereri:
quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se
ipsum colere, suum genium propitiare, suam experiri
6 liberalitatem! Adjice quod poëtis, si modo dignum
aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conver-
satio amicorum et jucunditas urbis, deserenda cætera
officia et, ut ipsi dicunt, 'in nemora et lucos,' id est, in
solitudinem, recedendum est.

10 "Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt et quod
unum esse pretium laboris sui fatentur, æque poëtas
quam oratores insequitur, quoniam mediocres poëtas
2 nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum
recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut
per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum
ex Hispania vel Asia, ne quid de Gallis nostris loquar,
in urbem venit, Saleium Bassum requirit? Atque adeo
si quis requirit, ut semel vidit, transit et contentus est,
3 ut si picturam aliquam vel statuam vidisset. Neque

hunc meum sermonem sic accipi volo, tanquam eos
quibus natura sua oratorium ingenium denegavit deter-
ream a carminibus, si modo in hac studiorum parte
oblectare otium et nomen inserere possunt famæ. Ego 4
vero omnem eloquentiam omnesque ejus partes sacras
et venerabiles puto, nec solum cothurnum vestrum aut
heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque jucundi-
tatem, et elegorum lascivias, et iamborum amaritudinem,
et epigrammatum lusus, et quamcunque aliam speciem
eloquentia habeat, anteponendam cæteris aliarum artium
studiis credo. Sed tecum mihi, Materne, res est, quod, 5
cum natura tua in ipsam arcem eloquentiæ ferat, errare
mavis, et summa adepturus in levioribus subsistis. Ut
si in Græcia natus esses, ubi ludicras quoque artes
exercere honestum est, ac tibi Nicostrati robur ac vires
dî dedissent, non paterer immanes illos et ad pugnam
natos lacertos levitate jaculi aut jactu disci vanescere,
sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et ad
causas et ad vera prælia voco, cum præsertim ne ad
illud quidem confugere possis quod plerisque patro-
cinatur, tanquam minus obnoxium sit offendere poëta-
rum quam oratorum studium. Effervescit enim vis 6
pulcherrimæ naturæ tuæ; nec pro amico aliquo, sed,
quod periculosius est, pro Catone offendis. Nec ex-
cusatur offensa necessitudine officii aut fide advoca-
tionis aut fortuitæ ac subitæ dictionis impetu: medi-
tatus videris.† aut elegisse personam notabilem et cum
auctoritate dicturam. Sentio quid responderi possit: 7
hinc ingentis † ex his assensus, hæc in ipsis auditoriis
præcipue laudari et mox omnium sermonibus ferri.
Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum tibi
sumas adversarium superiorem. Nobis satis sit privatas 8
et nostri seculi controversias tueri, in quibus expressis

si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides et libertas excusata."

11 Quæ cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore, remissus et subridens Maternus, "Parantem," inquit, "me non minus diu accusare oratores quam Aper laudaverat (fore enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus detrectaret poëtas atque carminum studium prosterneret,) arte quadam mitigavit, concedendo iis qui
2 causas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem sicut in causis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragœdiarum et ingredi famam auspicatus sum, cum quidem in † Neronem improbam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi: et hodie si quid in nobis notitiæ ac nominis est, magis arbitror carminum quam orationum
3 gloria partum. Ac jam me dejungere a forensi labore constitui, nec comitatus istos et egressus aut frequentiam salutationum concupisco, non magis quam æra et imagines, quæ etiam me nolente in domum meam ir-
4 rumpunt. Nam statum hucusque ac securitatem melius innocentia tueor quam eloquentia; nec vereor ne mihi unquam verba in senatu nisi pro alterius discrimine facienda sint.

12 "Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter præcipuos carminum fructus numerem, quod nec in strepitu, nec sedente ante ostium litigatore, nec inter sordes ac lacrimas reorum componuntur, sed secedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque sedibus
2 sacris. Hæc eloquentiæ primordia, hæc penetralia; hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus in illa casta et nullis contacta vitiis pectora influxit; sic oracula loquebantur. Nam lucrosæ hujus et sanguinantis

eloquentiæ usus recens et ex malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus.
Cæterum felix illud et, ut more nostro loquar, aureum 3
seculum et oratorum et criminum inops, poëtis et vatibus abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa
defenderent. Nec ullis aut gloria major aut augustior 4
honor, primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse epulis ferebantur, deinde apud illos dîs genitos sacrosque reges, inter quos neminem causidicorum, sed Orphea ac Linum ac, si introspicere altius
velis, ipsum Apollinem accepimus. Vel si hæc fabulosa 5
nimis et composita videntur, illud certe mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero quam Demostheni apud posteros, nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis quam Lysiæ aut Hyperidis includi. Plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam quam qui Virgilii detrectent; nec ullus Asinii aut Messalæ liber tam illustris est, quam Medea Ovidii aut Varii Thyestes.

"Ac ne fortunam quidem vatum et illud felix con- 13
tubernium comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita. Licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint, malo securum et quietum Virgilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit, neque apud populum Romanum notitia.
Testes Augusti epistolæ, testis ipse populus, qui, au- 2
ditis in theatro Virgilii versibus, surrexit universus et forte præsentem spectantemque Virgilium veneratus est
sic quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus 3
Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitæ vel perpetuitate famæ cesserit. Nam Crispus iste et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent
in hac sua fortuna concupiscendum? Quod timent, an 4
quod timentur? Quod, cum quotidie aliquid rogentur

ii, quibus præstant, indignantur? Quod alligati adulatione nec imperantibus unquam satis servi videntur, nec nobis satis liberi? Quæ hæc summa eorum potentia
5 est? Tantum posse liberti solent. Me vero *dulces*, ut Virgilius ait, *Musæ*, remotum a solicitudinibus et curis et necessitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontes ferant; nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem trepidus experiar.
6 Non me fremitus salutantium nec anhelans libertus excitet; nec incertus futuri testamentum pro pignore scribam; nec plus habeam quam quod possim, cui velim, relinquere, quandoque † enim fatalis et meus dies veniet; statuarque tumulo non mæstus et atrox, sed hilaris et coronatus; et pro memoria mei nec consulat quisquam, nec roget."

14 Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, cum Vipstanus Messala cubiculum ejus ingressus est, suspicatusque ex ipsa intentione singulorum, altiorem inter eos esse sermonem, "Num parum tempestivus," inquit, "interveni secretum consilium et causæ alicujus meditationem tractantibus?"

2 "Minime, minime," inquit Secundus; "atque adeo vellem maturius intervenisses; delectâsset enim te et Apri nostri accuratissimus sermo, cum Maternum ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret exhortatus est, et Materni pro carminibus suis læta, utque poëtas defendi decebat, audentior et poëtarum quam oratorum similior oratio.'

3 "Me vero," inquit, "et sermo ipse infinita voluptate affecisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed ejusmodi etiam disputationes assumitis,

quæ et ingenium alunt et eruditionis ac literarum jucundissimum oblectamentum cum vobis, qui illa disputatis, afferunt, tum etiam iis ad quorum aures pervenerint. Itaque hercle non minus probari video in te, 4
Secunde, quod Julii Asiatici vitam componendo spem hominibus fecisti plurium ejusmodi librorum, quam in Apro, quod nondum ab scholasticis controversiis recessit, et otium suum mavult novorum rhetorum more quam veterum oratorum consumere."

Tum Aper, "Non desinis, Messala, vetera tantum et 15
antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia irridere atque contemnere? Nam hunc tuum sermonem sæpe excepi, cum, oblitus et tuæ et fratris tui eloquentiæ, neminem hoc tempore oratorem esse contenderes; atque id eo, credo, audacius, quod malignitatis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares."

"Neque illius," inquit, "sermonis mei pænitentiam 2
ago, neque aut Secundum aut Maternum aut te ipsum, Aper, quanquam interdum in contrarium disputes, aliter sentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo vestrum, ut causas hujus infinitæ differentiæ scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro. Et quod qui- 3
busdam solatio est, mihi auget quæstionem, quia video etiam Graiis accidisse, ut longius absit Æschine et Demosthene sacerdos iste Nicetes, et si quis alius Ephesum vel Mytilenas concentu scholasticorum et clamoribus quatit, quam Afer aut Africanus aut vos ipsi a Cicerone aut Asinio recessistis."

"Magnam," inquit Secundus, "et dignam tractatu 16
quæstionem movisti. Sed quis eam justius explicabit quam tu, ad cujus summam eruditionem et præstantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit?"

Et Messala, "Aperiam," inquit, "cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adjuvetis."

2 "Pro duobus," inquit Maternus, "promitto. Nam et ego et Secundus exsequemur eas partes, quas intellexerimus te non tam omisisse, quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire et tu paulo ante dixisti, et ipse satis manifestus est jamdudum in contrarium accingi, nec æquo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam."

3 "Non enim," inquit Aper, "inauditum et indefensum seculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari. Sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum ætatem significatione ista determinetis.
4 Ego enim cum audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulixes ac Nestor, quorum ætas mille fere et trecentis annis seculum nostrum antecedit: vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse, ita tamen ut utrique
5 superstites essent. Ex quo apparet, non multo plures quam quadringentos annos interesse inter nostram et Demosthenis ætatem. Quod spatium temporis, si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur; ad naturam seculorum ac respectum immensi
6 hujus ævi perquam breve et in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, is est magnus et verus annus, quo eadem positio cæli siderumque, quæ cum maxime est, rursum exsistet, isque annus horum, quos nos vocamus, annorum duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor complectitur, incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et antiquum fingitis, non solum eodem anno quo nos, sed fere eodem mense exstitisse.

"Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Me- 17
nenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus,
nostrorum temporum disertis anteponere soletis, sed
Ciceronem et Cæsarem et Cælium et Calvum et Brutum
et Asinium et Messalam. Quos quid antiquis tem-
poribus potius ascribatis quam nostris, non video. Nam 2
ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe et Pansa
consulibus, ut Tiro libertus ejus scripsit, septimo Idus
Decembr. occisus est, quo anno divus Augustus in locum
Pansæ et Hirtii se et Q. Pedium consules suffecit.
Statue sex et quinquaginta annos, quibus mox divus
Augustus rem publicam rexit; adjice Tiberii tres et
viginti, et prope quadriennium Caii, ac bis quaternos
denos Claudii et Neronis annos, atque illum Galbæ et
Othonis et Vitellii longum et unum annum, ac sextam
jam felicis hujus principatus stationem, qua Vespasianus
rempublicam fovet: centum et viginti anni ab interitu
Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis ætas.
Nam ipse ego in Britannia vidi senem, qui se fateretur 3
et pugnæ interfuisse qua Cæsarem, inferentem arma
Britanniæ, arcere litoribus et pellere aggressi sunt. Ita
si eum, qui armatus C. Cæsari restitit, vel captivitas vel
voluntas vel fatum aliquod in urbem pertraxisset, idem
Cæsarem ipsum et Ciceronem audire potuit et nostris
quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario 4
ipsi vidistis plerosque senes, qui se a divo quoque Au-
gusto semel atque iterum accepisse congiarium nar-
rabant. Ex quo colligi potest et Corvinum ab illis et
Asinium audiri potuisse: nam Corvinus in medium
usque Augusti principatum, Asinius pæne ad extremum
duravit. Ne dividatis seculum, et antiquos ac veteres 5
vocitetis oratores, quos eorundem hominum aures ag-
noscere ac velut conjungere et copulare potuerunt.

.8 "Hæc ideo prædixi, ut si, qua ex horum oratorum
fama gloriaque laus temporibus acquiritur, eandem do-
cerem in medio sitam et propiorem nobis quam Servio
Galbæ aut Caio Carboni quosque alios merito antiquos
vocaverimus. Sunt enim horridi et impoliti et rudes et
informes, et quos utinam nulla parte imitatus esset
2 Calvus vester aut Cælius aut ipse Cicero. Agere enim
fortius jam et audentius volo, si illud ante prædixero,
mutari cum temporibus formas quoque et genera di-
cendi. Sic Catoni seni comparatus C. Gracchus plenior
et uberior; sic Graccho politior et ornatior Crassus;
sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero,
Cicerone mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis
3 elaboratus. Nec quæro, quis disertissimus: hoc interim
probâsse contentus sum, non esse unum eloquentiæ
vultum, sed in illis quoque quos vocatis antiquos plures
species deprehendi; nec statim deterius esse, quod di-
versum est; vitio autem malignitatis humanæ vetera
4 semper in laude, præsentia in fastidio esse. Num dubi-
tamus inventos, qui præ Catone Appium Cæcum magis
mirarentur? Satis constat ne Ciceroni quidem obtrec-
tatores defuisse, quibus inflatus et tumens nec satis
pressus, sed supra modum exsultans et superfluens et
5 parum Atticus videretur. Legistis utique et Calvi et
Bruti ad Ciceronem missas epistolas, ex quibus facile
est deprehendere, Calvum quidem Ciceroni visum ex-
sanguem et attritum, Brutum autem otiosum atque
dijunctum; rursusque Ciceronem a Calvo quidem male
audisse tanquam solutum et enervem, a Bruto autem,
ut ipsius verbis utar, tamquam *fractum atque elum-*
6 *bem*. Si me interroges, omnes mihi videntur verum
dixisse. Sed mox ad singulos veniam: nunc mihi cum
universis negotium est.

"Nam quatenus antiquorum admiratores hunc velut 19
terminum antiquitatis constituere solent, quem usque
ad Cassium Severum faciunt, quem primum affirmant
flexisse ab illa vetere atque dicendi directa via, non
infirmitate ingenii nec inscitia literarum transtulisse se
ad illud dicendi genus contendo, sed judicio et intel-
lectu. Vidit namque, ut paulo ante dicebam, cum con- 2
ditione temporum et diversitate aurium formam quoque
et speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat
prior ille populus, ut imperitus et rudis, impeditissima-
rum orationum spatia, atque id ipsum laudi dabatur,
si dicendo quis diem eximeret. Jam vero longa prin- 3
cipiorum præparatio et narrationis alte repetita series
et multarum divisionum ostentatio et mille argumen-
torum gradus, et quidquid aliud aridissimis Hermagoræ
et Apollodori libris præcipitur, in honore erat; quodsi
quis odoratus philosophiam videretur et ex ea locum
aliquem orationi suæ insereret, in cœlum laudibus fere-
batur. Nec mirum: erant enim hæc nova et incog- 4
nita, et ipsorum quoque oratorum paucissimi præcepta
rhetorum aut philosophorum placita cognoverant. At 5
hercule pervulgatis jam omnibus, cum vix in cortina
quisquam assistat, quin elementis studiorum, etsi non
instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis elo-
quentiæ itineribus opus est, per quæ orator fastidium
aurium effugiat, utique apud eos judices qui vi et po-
testate, non jure et legibus cognoscunt, *et* nec accipiunt
tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent
oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed
sæpe ultro admonent, atque alio transgredientem revo-
cant et festinare se testantur.

"Quis nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis 20
suæ præfantem? Qualia sunt fere principia Corvini.

Quis quinque in Verrem libros exspectabit? Quis de
exceptione et formula perpetietur illa immensa volu-
mina, quæ pro M. Tullio et Aulo Cæcina legimus?
2 Præcurrit hoc tempore judex dicentem, et, nisi aut
cursu argumentorum aut colore sententiarum aut ni-
tore et cultu descriptionum invitatus et corruptus est,
3 aversatur dicentem. Vulgus quoque assistentium, et
affluens et vagus auditor, assuevit jam exigere lætitiam
et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in ju-
diciis tristem et impexam antiquitatem, quam si quis
in scena Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus
4 velit. Jam vero juvenes et in ipsa studiorum incude
positi, qui profectus sui causa oratores sectantur, non
solum audire, sed etiam referre domum aliquid illustre
et dignum memoria volunt; traduntque invicem ac
sæpe in colonias et provincias suas scribunt, sive sensus
aliquis arguta et brevi sententia effulsit, sive locus ex-
5 quisito et poëtico cultu enituit. Exigitur enim jam
ab oratore etiam poëticus decor, non Accii aut Pacuvii
veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani
6 sacrario prolatus. Horum igitur auribus et judiciis
obtemperans nostrorum oratorum ætas pulchrior et orna-
tior exstitit. Neque ideo minus efficaces sunt orationes
nostræ, quia ad aures judicantium cum voluptate per-
veniunt. Quid enim, si infirmiora horum temporum tem-
pla credas, quia non rudi cæmento et informibus tegulis
exstruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur?

21 "Equidem fatebor vobis simpliciter, me in quibusdam
antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix som-
num tenere. Nec unum de populo † Canuti: aut Atti
de Furnio et Toranio quique alios in eodem valetudi-
nario hæc ossa et hanc maciem probant. Ipse mihi
Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit,

vix in una et altera oratiuncula satisfacit. Nec dis- 2
sentire cæteros ab hoc meo judicio video: quotus enim
quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit? At
hercule in hominum studiosorum manibus versantur
accusationes quæ in Vatinium inscribuntur, ac præ-
cipue secunda ex iis oratio. Est enim verbis ornata 3
et sententiis, auribus judicum accommodata, ut scias
ipsum quoque Calvum intellexisse quid melius esset,
nec voluntatem ei, quo sublimius et cultius diceret,
sed ingenium ac vires defuisse. Quid ex Cælianis 4
orationibus? Nempe eæ placent, sive universæ, sive
partes earum, in quibus nitorem et altitudinem horum
temporum agnoscimus. Sordes verborum, et hians com-
positio, et inconditi sensus redolent antiquitatem; nec
quemquam adeo antiquarium puto, ut Cælium ex ea
parte laudet qua antiquus est. Concedamus sane C. 5
Cæsari, ut propter magnitudinem cogitationum et oc-
cupationes rerum minus in eloquentia effecerit quam
divinum ejus ingenium postulabat; tam hercle, quam
Brutum philosophiæ suæ relinquamus: nam in ora-
tionibus minorem esse fama sua etiam admiratores
ejus fatentur. Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro 6
Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege cæteros-
que ejusdem lentitudinis ac teporis libros legit, † nisi
qui et carmina eorundem miratur. Fecerunt enim
et carmina et in bibliothecas retulerunt, non melius
quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores 7
sciunt. Asinius quoque, quanquam propioribus tempo-
ribus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Ap-
pios studuisse. Pacuvium certe et Accium non so-
lum tragœdiis sed etiam orationibus suis expressit: 8
adeo durus et siccus est. Oratio autem, sicut corpus
hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent

venæ, nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus
sanguis implet membra et exsurgit toris, ipsosque
9 nervos rubore tegit et decore commendat. Nolo Cor-
vinum insequi, quia nec per ipsum stetit, quo minus læ-
titiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret:
viderimus, in quantum judicio ejus vis aut animi aut
ingenii suffecerit.

22 "Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum æquali-
bus suis fuit quæ mihi vobiscum est. Illi enim anti-
quos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam
anteponebat; nec ulla re magis oratores ætatis ejusdem
2 præcurrit quam judicio. Primus enim excoluit ora-
tionem, primus et verbis delectum adhibuit et composi-
tioni artem; locos quoque lætiores attentavit, et quas-
dam sententias invenit, utique in iis orationibus quas
jam senior et juxta finem vitæ composuit, id est,
postquam magis profecerat, usuque et experimentis
3 didicerat quod optimum dicendi genus esset. Nam
priores ejus orationes non carent vitiis antiquitatis:
lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus
circa excessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci
sensus apte et cum quodam lumine terminantur. Nihil
excerpere, nihil referre possis; et velut in rudi ædificio
firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus
4 et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac
lautum patrem familiæ, non tantum eo volo tecto tegi
quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum
et oculos delectet; non ea solum instrui supellectile
quæ necessariis usibus sufficiat, sed sit in apparatu ejus
et aurum et gemmæ, ut sumere in manus et aspicere
sæpius libeat. Quædam vero procul arceantur ut jam
obliterata et olentia; nullum sit verbum velut rubigine
infectum; nulli sensus tarda et inerti structura in

morem Annalium componantur; fugitet fœdam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo determinet.

"Nolo irridere '*rotam Fortunæ*,' et '*jus verrinum*,' 23
et illud, tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum, '*esse videatur*.' Nam et hæc invitus retuli, et plura omisi, quæ tamen sola mirantur atque exprimunt ii, qui se antiquos oratores vocant.
Neminem nominabo, genus hominum significâsse con- 2
tentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Virgilio legunt; quibus eloquentia Aufidii Bassi aut Servilii Noniani ex comparatione Sisennæ aut Varronis sordet; qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt et
oderunt, Calvi mirantur. Quos, more prisco apud ju- 3
dicem fabulantes, non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo mæsti et inculti illam ipsam, quam jactant, sanitatem
non firmitate sed jejunio consequuntur. Porro ne in 4
corpore quidem valetudinem medici probant, quæ animi anxietate contingit; parum est ægrum non esse: fortem et lætum et alacrem volo. Prope abest ab infirmitate,
in quo sola sanitas laudatur. Vos vero, disertissimi, ut 5
potestis, ut facitis, illustrate seculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. Nam et te, Messala, video lætissima quæque antiquorum imitantem; et vos, Materne ac Secunde, ita gravitati sensuum nitorem et cultum verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum, ea, quoties causa poscit, ubertas, ea, quoties permittitur, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum planitas est, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut, etiamsi nostra judicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri."

24 Quæ cum Aper dixisset, "Agnoscitisne," inquit Mater-
nus, "vim et ardorem Apri nostri? Quo torrente, quo
impetu seculum nostrum defendit! Quam copiose ac
varie vexavit antiquos! Quanto non solum ingenio ac
spiritu, sed etiam eruditione et arte, ab ipsis mutuatus
2 est, per quæ mox ipsos incesseret! Tuum tamen, Mes-
sala, promissum immutâsse non debet. Neque enim
defensorem antiquorum exigimus, nec quemquam nos-
trum, quanquam modo laudati sumus, iis quos insecta-
tus est Aper comparamus. Ac ne ipse quidem ita
sentit, sed more veteri, et a vestris philosophis sæpe
3 celebrato, sumpsit sibi contradicendi partes. Igitur
exprome nobis non laudationem antiquorum, (satis enim
illos fama sua laudat,) sed causas cur in tantum ab
eloquentia eorum recesserimus, cum præsertim centum
et viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem
effici, ratio temporum collegerit."

25 Tum Messala, "Sequar præscriptam a te, Materne,
formam. Neque enim diu contradicendum est Apro,
qui primum, ut opinor, nominis controversiam movit,
tanquam parum proprie antiqui vocarentur, quos satis
2 constat ante centum annos fuisse. Mihi autem de vo-
cabulo pugna non est; sive illos antiquos sive majores
sive quo alio mavult nomine appellet, dummodo in
confesso sit, eminentiorem illorum temporum eloquen-
tiam fuisse. Ne illi quidem parti sermonis ejus re-
pugno, † si cominus fatetur, plures formas dicendi
3 etiam iisdem seculis, nedum diversis, exstitisse. Sed
quo modo inter Atticos oratores primæ Demostheni
tribuuntur, proximum autem locum Æschines et Hype-
rides et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem
concessu hæc oratorum ætas maxime probatur, sic apud
nos Cicero quidem cæteros eorundem temporum disertos

antecessit, Calvus autem et Asinius et Cæsar et Cælius et Brutus suo jure et prioribus et sequentibus anteponuntur. Nec refert quod inter se specie differant, 4
cum genere consentiant. Adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cælius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero: omnes tamen eandem sanitatem eloquentiæ ferunt, ut si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam judicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. Nam quod invicem 5
se obtrectaverunt, (et sunt aliqua epistolis eorum inserta ex quibus mutua malignitas detegitur,) non est oratorum vitium, sed hominum. Nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanæ infirmitatis vitiis affici: solum inter hos arbitror Brutum non malignitate nec invidia, sed simpliciter et ingenue judicium animi sui detexisse. An 6
ille Ciceroni invideret, qui mihi videtur ne Cæsari quidem invidisse? Quod ad Ser. Galbam et C. Lælium attinet, et si quos alios antiquorum agitare non destitit, non exigit defensorem, cum fatear, quædam eloquentiæ eorum, ut nascenti adhuc, nec satis adultæ, defuisse.

"Cæterum si, omisso optimo illo et perfectissimo ge- 26
nere eloquentiæ, eligenda sit forma dicendi, malim hercle C. Gracchi impetum aut L. Crassi maturitatem quam calamistros Mæcenatis aut tinnitus Gallionis. Adeo melius est oratorem vel hirta toga induere, quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. Neque enim 2
oratorius iste, immo hercle ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur, ut lascivia verborum et levitate sententiarum et licentia compositionis histrionales modos exprimant. Quodque 3
vix auditu fas esse debeat, laudis et gloriæ et ingenii

loco plerique jactant cantari saltarique commentarios suos. Unde oritur illa fœda et præpostera, sed tamen frequens † quibusdam exclamatio, ut oratores nostri
4 tenere dicere, histriones diserte saltare dicantur. Equidem non negaverim Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si iis comparetur qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quanquam in magna parte librorum suorum plus vis habeat quam san-
5 guinis. Primus enim, contempto ordine rerum, omissa modestia ac pudore verborum, ipsis etiam quibus utitur armis incompositus et studio feriendi plerumque dejectus, non pugnat sed rixatur. Cæterum, ut dixi, sequentibus comparatus et varietate eruditionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore multum cæteros superat; quorum neminem Aper nominare et
6 velut in aciem educere sustinuit. Ego autem exspectabam ut, incusato Asinio et Cælio et Calvo, aliud nobis agmen produceret, pluresque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Cæsari,
7 singulis deinde singulos opponeremus. Nunc detrectâsse nominatim antiquos oratores contentus neminem sequentium laudare ausus est nisi in publicum et in commune, veritus, credo, ne multos offenderet, si pau-
8 cos excerpsisset. Quotus enim quisque scholasticorum non hac sua persuasione fruitur ut se ante Ciceronem numeret, sed plane post Gabinianum?

27 "At ego non verebor nominare singulos, quo facilius, propositis exemplis, appareat quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia."

2 "Appara te," inquit Maternus, "et potius exsolve promissum. Neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare

paulo ante *dixisti*, plane mitior et eloquentiæ temporum nostrorum minus iratus, antequam te Aper offenderet majores tuos lacessendo."

"Non sum," inquit, "offensus Apri illa disputatione; 3
nam nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringat, cum sciatis hanc esse ejusmodi sermonum legem, judicium animi citra damnum affectus proferre."

"Perge," inquit Maternus: "cum de antiquis loquaris, 4
utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus quam ab eloquentia."

Tum Messala, "Non reconditas, Materne, causas re- 28
quiris, nec aut tibi ipsi aut huic Secundo vel huic Apro ignotas, etiamsi mihi partes assignatis proferendi in medium quæ omnes sentimus. Quis enim ignorat et 2
eloquentiam et cæteras artes descivisse ab illa vetere gloria, non inopia hominum, sed desidia juventutis et negligentia parentum et inscientia præcipientium et oblivione moris antiqui? Quæ mala, primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, jam in provincias manant. Quanquam vestra vobis notiora sunt. Ego de urbe 3
et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quæ natos statim excipiunt et per singulos ætatis gradus cumulantur, si prius de severitate ac disciplina majorum circa educandos formandosque liberos pauca prædixero. Jam primum suus cuique filius, ex casta parente natus, 4
non in cella emptæ nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cujus præcipua laus erat tueri domum et inservire liberis. Eligebatur autem major aliqua natu 5
propinqua, cujus probatis spectatisque moribus omnis ejusdem familiæ suboles committeretur; coram qua neque dicere fas erat quod turpe dictu, neque facere quod inhonestum factu videretur. Ac non studia modo 6
curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum

sanctitate quadam ac verecundia temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Cæsaris, sic Atiam Augusti matrem præfuisse educationibus, ac produxisse
7 principes liberos accepimus. Quæ disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta unius cujusque natura toto statim pectore arriperet artes honestas, et, sive ad rem militarem, sive ad juris scientiam, sive ad eloquentiæ studium inclinâsset, id solum ageret, id universum hauriret.

29 "At nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis et erroribus teneri statim et rudes animi imbuuntur; nec quisquam in tota domo pensi habet, quid coram infante domino aut dicat aut
2 faciat. Quin etiam ipsi parentes nec probitati neque modestiæ parvulos assuefaciunt, sed lasciviæ et dicacitati, per quæ paulatim impudentia irrepit et sui
3 alienique contemptus. Jam vero propria et peculiaria hujus urbis vitia pæne in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia; quibus occupatus et obsessus animus quantulum loci bonis artibus relinquit? Quotum quemque inveneris, qui domi quidquam aliud loquatur? Quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando audi-
4 toria intravimus? Nec præceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent: colligunt enim discipulos non severitate disciplinæ nec ingenii experimento, sed ambitione salutationum et illecebris adulationis.

30 "Transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis parum laboratur; nec in auctoribus cognoscendis

nec in evolvenda antiquitate nec in notitia vel rerum vel hominum vel temporum satis operæ insumitur. Sed 2
expetuntur quos rhetoras vocant; quorum professio quando primum in hanc urbem introducta sit quamque nullam apud majores nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus, referam necesse est animum ad eam disciplinam qua usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor et quotidiana meditatio et in omni genere studiorum assiduæ exercitationes ipsorum etiam continentur libris. Notus est vobis utique Ciceronis 3
liber, qui '*Brutus*' inscribitur; in cujus extrema parte (nam prior commemorationem veterum oratorum habet,) sua initia, suos gradus, suæ eloquentiæ velut quandam educationem refert: se apud Q. Mucium jus civile didicisse; apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philosophiæ partes penitus hausisse; neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrâsse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque hercle in libris Ciceronis deprehendere licet, non 4
geometriæ, non musicæ, non grammaticæ, non denique ullius artis ingenuæ scientiam ei defuisse. Ille dialecticæ subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque cognoverat. Ita est enim, 5
optimi viri, ita. Ex multa eruditione et plurimis artibus et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia; neque oratoris vis et facultas, sicut cæterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur, sed is est orator, qui de omni quæstione pulchre et ornate et ad persuadendum apte dicere pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit.

"Hoc sibi illi veteres persuaserant, ad hoc efficiendum 31

intelligebant opus esse, non ut in rhetorum scholis
declamarent, nec ut fictis nec ullo modo ad veritatem
accedentibus controversiis linguam modo et vocem ex-
ercerent, sed ut iis artibus pectus implerent, in quibus
de bonis ac malis, de honesto et turpi, de justo et
2 injusto disputatur. Hæc enim est oratori subjecta ad
dicendum materia. Nam in judiciis fere de æquitate,
in deliberationibus de honestate disserimus ita, ut ple-
rumque hæc [ipsa] invicem misceantur, de quibus co-
piose et varie et ornate nemo dicere potest, nisi qui
cognovit naturam humanam et vim virtutum pravita-
temque vitiorum et intellectum eorum, quæ nec in virtu-
3 tibus nec vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa
profluunt, ut facilius iram judicis vel instiget vel leniat,
qui scit quid ira, promptius ad miserationem impellat,
qui scit quid sit misericordia et quibus animi motibus
4 concitetur. In his artibus exercitationibusque versatus
orator, sive apud infestos sive apud cupidos sive apud
invidentes sive apud tristes sive apud timentes dicen-
dum habuerit, tenebit venas animorum, et prout cujus-
que natura postulabit, adhibebit manum et temperabit
orationem, parato omni instrumento et ad omnem usum
5 reposito. Sunt apud quos adstrictum et collectum et
singula statim argumenta concludens dicendi genus
plus fidei meretur: apud hos dedisse operam dialecticæ
proficiet. Alios fusa et æqualis et ex communibus
ducta sensibus oratio magis delectat: ad hos permo-
vendos mutuabimur a Peripateticis aptos et in omnem
6 disputationem paratos jam locos. Dabunt Academici
pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon jucundita-
tem: ne Epicuri quidem et Metrodori honestas quas-
dam exclamationes assumere, iisque prout res poscit
7 uti, alienum erit oratori. Neque enim sapientem in-

formamus neque Stoicorum † artem *(regem)*, sed eum,
qui quasdam artes haurire, omnes libare debet. Ideo-
que et juris civilis scientiam veteres oratores compre-
hendebant, et grammatice, musice et geometrice im-
buebantur. Incidunt enim causæ plurimæ quidem ac 8
pæne omnes quibus juris notitia desideratur, pleræque
autem in quibus hæc scientia requiritur.

"Nec quisquam respondeat, sufficere ut ad tempus 32
simplex quiddam et uniforme doceamur. Primum enim
aliter utimur propriis, aliter commodatis, longeque in-
teresse manifestum est, possideat quis quæ profert, an
mutuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam
aliud agentes nos ornat, atque, ubi minime credas,
eminet et excellit. Idque non doctus modo et prudens 2
auditor sed etiam populus intelligit ac statim ita laude
prosequitur, ut legitime studuisse, ut per omnes elo-
quentiæ numeros isse, ut denique oratorem esse fatea-
tur; quem non posse aliter exsistere nec exstitisse
unquam confirmo, nisi eum, qui, tanquam in aciem
omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus
armatus exierit. Quod adeo negligitur ab horum tem- 3
porum disertis, ut in actionibus eorum † vis *(virus)*
quoque quotidiani sermonis, fœda ac pudenda vitia
deprehendantur; ut ignorent leges, non teneant sena-
tus consulta, jus civitatis ultro derideant, sapientiæ
vero studium et præcepta prudentium penitus refor-
mident, in paucissimos sensus et angustas sententias
detrudant eloquentiam velut expulsam regno suo; ut
quæ olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu
pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine
apparatu, sine honore, pæne dixerim sine ingenuitate,
quasi una ex sordidissimis artificiis discatur. Ergo 4
hanc primam et præcipuam causam arbitror cur in

tantum ab eloquentia antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur, quos potiores nominabo quam apud Græcos Demosthenem, quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse memoriæ proditum est? Et Cicero his, ut opinor, verbis refert, quicquid in eloquentia effecerit, id se non rhetorum sed Academiæ
5 spatiis consecutum. Sunt aliæ causæ, magnæ et graves, quas a vobis aperiri æquum est, quoniam quidem ego jam meum munus explevi, et, quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi, quos, si forte hæc audiverint, certum habeo dicturos me, dum juris et philosophiæ scientiam tanquam oratori necessariam laudo, ineptiis meis plausisse."

33 Et Maternus, "Mihi quidem," inquit, "susceptum a te munus adeo peregisse nondum videris, ut inchoâsse tantum, et velut vestigia ac lineamenta quædam osten-
2 disse videaris. Nam quibus instrui veteres oratores soliti sint dixisti, differentiamque nostræ desidiæ et inscientiæ adversus acerrima et fecundissima eorum studia demonstrâsti: cætera exspecto, ut, quemadmodum ex te didici quid aut illi scierint aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus juvenes jam et forum ingressuri confirmare et alere in-
3 genia sua soliti sint. Neque enim † dum *(dumtaxat)* arte et scientia sed longe magis facultate et . . . *(usu)* eloquentiam contineri nec tu, puto, abnues, et hi significare vultu videntur."

4 Deinde cum Aper quoque et Secundus idem annuissent, Messala, quasi rursus incipiens: "Quoniam initia et semina veteris eloquentiæ satis demonstrâsse videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint, persequar nunc exercitationes eorum.
5 Quanquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam

percipere tot reconditas aut tam varias res potest, nisi
ut scientiæ meditatio, meditationi facultas, facultati vis
eloquentiæ accedat. Per quæ colligitur, eandem esse
rationem et percipiendi quod proferas, et proferendi
quæ perceperis. Sed si cui obscuriora hæc videntur, 6
isque scientiam ab exercitatione separat, illud certe
concedet, instructum et plenum his artibus animum
longe paratiorem ad eas exercitationes venturum, quæ
propriæ oratorum videntur.

"Ergo apud majores nostros juvenis ille qui foro et 34
eloquentiæ parabatur, imbutus jam domestica disci-
plina, refertus honestis studiis, deducebatur a patre
vel a propinquis ad eum oratorem qui principem in
civitate locum obtinebat. Hunc sectari, hunc prosequi, 2
hujus omnibus dictionibus interesse sive in judiciis sive
in concionibus assuescebat, ita ut altercationes quoque
exciperet et jurgiis interesset, utque sic dixerim, pug-
nare in prælio disceret. Magnus ex hoc usus multum- 3
que constantiæ, plurimum judicii juvenibus statim con-
tingebat, in media luce studentibus atque inter ipsa
discrimina, ubi nemo impune stulte aliquid aut con-
trarie dicit, quo minus et judex respuat et adversarius
exprobret, ipsi denique advocati aspernentur. Igitur 4
vera statim et incorrupta eloquentia imbuebantur; et
quanquam unum sequerentur, tamen omnes ejusdem
ætatis patronos in plurimis et causis et judiciis cog-
noscebant; habebantque ipsius populi diversissimarum
aurium copiam, ex qua facile deprehenderent quid in
quoque vel probaretur vel displiceret. Ita nec præ- 5
ceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui
faciem eloquentiæ, non imaginem præstaret; nec ad-
versarii et æmuli ferro, non rudibus dimicantes, sed
auditorium semper plenum, semper novum, ex invidis

et faventibus, ut † nec bene *nec male* dicta dissimula-
rentur. Scitis enim magnam illam et duraturam elo-
quentiæ famam non minus in diversis subselliis parari
quam suis; inde quin immo constantius surgere ibi
5 fidelius corroborari. Atque hercule sub ejusmodi præ-
ceptoribus juvenis ille de quo loquimur, oratorum dis-
cipulus, fori auditor, sectator judiciorum, eruditus et
assuefactus alienis experimentis, cui quotidie audienti
notæ leges, non novi judicum vultus, frequens in oculis
consuetudo concionum, sæpe cognitæ populi aures, sive
accusationem susceperat sive defensionem, solus statim
6 et unus cuicunque causæ par erat. Nonodecimo ætatis
anno L. Crassus C. Carbonem, unoetvicesimo Cæsar Do-
labellam, altero et vicesimo Asinius Pollio C. Catonem,
non multum ætate antecedens Calvus Vatinium iis ora-
tionibus insecuti sunt, quas hodie quoque cum admira-
35 tione legimus. At nunc adolescentuli nostri deducun-
tur in scenam scholasticorum, qui rhetores vocantur,
quos paulo ante Ciceronis tempora exstitisse nec pla-
cuisse majoribus nostris ex eo manifestum est, quod
Crasso et Domitio censoribus cludere, ut ait Cicero,
2 *ludum impudentiæ* jussi sunt. Sed ut dicere insti-
tueram, deducuntur in scholas, quibus non facile dix-
erim, utrumne locus ipse, an condiscipuli, an genus
studiorum plus mali ingeniis afferant. Nam in loco
nihil reverentiæ, sed in quem nemo nisi æque imperitus
3 intrat. In condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter
pueros et adolescentuli inter adolescentulos pari secu-
ritate et dicant et audiantur. Ipsæ vero exercitationes
magna ex parte contrariæ. Nempe enim duo genera
materiarum apud rhetoras tractantur, suasoriæ et con-
4 troversiæ. Ex his suasoriæ quidem, tanquam plane
leviores et minus prudentiæ exigentes, pueris delegan-

tur, controversiæ robustioribus assignantur, quales, per fidem, et quam incredibiliter compositæ! Sequitur autem, ut materiæ abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. Sic fit ut tyrannicidarum præmia aut vitiatarum electiones aut pestilentiæ remedia aut incesta matrum, aut quicquid in schola quotidie agitur, in foro vel raro vel nunquam, ingentibus verbis persequantur; cum ad veros judices ventum * * * rem cogitant, nihil humile vel abjectum eloqui poterat.

"Magna eloquentia, sicut flamma, materiâ alitur et 36
motibus excitatur et urendo clarescit. Eadem ratio
in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam pro-
vexit. Nam etsi horum quoque temporum oratores ea
consecuti sunt, quæ composita et quieta et beata repub-
lica tribui fas erat, tamen illa perturbatione ac licentia
plura sibi assequi videbantur, cum, mixtis omnibus et
moderatore uno carentibus, tantum quisque orator sape-
ret, quantum erranti populo persuaderi poterat. Hinc 2
leges assiduæ et populare nomen, hinc conciones magis-
tratuum pæne pernoctantium in Rostris, hinc accusa-
tiones potentium reorum et assignatæ etiam domibus
inimicitiæ, hinc procerum factiones, et assidua senatus
adversus plebem certamina. Quæ singula etsi distrahe- 3
bant rempublicam, exercebant tamen illorum temporum
eloquentiam et magnis cumulare præmiis videbantur,
quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto faci-
lius honores assequebatur, tanto magis in ipsis hono-
ribus collegas suos anteibat, tanto plus apud princi-
pes gratiæ, plus auctoritatis apud patres, plus notitiæ
ac nominis apud plebem parabat. Hi clientelis etiam 4
exterarum nationum redundabant; hos ituri in pro-
vincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant;
hos et præturæ et consulatus vocare ultro videbantur;

hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et popu-
5 lum et senatum consilio et auctoritate regerent. Quin
immo sibi persuaserant, neminem sine eloquentia aut
assequi posse in civitate aut tueri conspicuum et emi-
nentem locum. Nec mirum, cum etiam inviti ad po-
pulum producerentur; cum parum esset in senatu
breviter censere, nisi qui ingenio et eloquentia senten-
tiam suam tuerentur; cum in aliquam invidiam aut
crimen vocati sua voce respondendum haberent; cum
testimonia quoque in *judiciis* publicis non absentes nec
per tabellam dare, sed coram et præsentes dicere coge-
6 rentur. Ita ad summa eloquentiæ præmia magna etiam
necessitas accedebat; et quomodo disertum haberi pul-
chrum et gloriosum, sic contra mutum et elinguem
videri deforme habebatur.

37 "Ergo non minus rubore quam præmiis stimulabantur,
ne clientulorum loco potius quam patronorum numera-
rentur; ne traditæ a majoribus necessitudines ad alios
transirent; ne tanquam inertes et non suffecturi hono-
ribus aut non impetrarent aut impetratos male tuerentur.
2 Nescio an venerint in manus vestras hæc vetera, quæ
et in antiquariorum bibliothecis adhuc manent et cum
maxime a Muciano contrahuntur, ac jam undecim, ut
opinor, Actorum libris et tribus Epistolarum composita
3 et edita sunt. Ex his intelligi potest Cn. Pompeium
et M. Crassum non viribus modo et armis, sed ingenio
quoque et oratione valuisse; Lentulos et Metellos et
Lucullos et Curiones et cæteram procerum manum
multum in his studiis operæ curæque posuisse, nec
quemquam illis temporibus magnam potentiam sine
4 aliqua eloquentia consecutum. His accedebat splendor
reorum et magnitudo causarum, quæ et ipsa plurimum
eloquentiæ præstant. Nam multum interest utrumne

de furto aut formula et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis sociis et civibus trucidatis. Quæ mala sicut non accidere melius est, isque 5
optimus civitatis status habendus est, in quo nihil tale patimur, ita, cum acciderent, ingentem eloquentiæ materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et illustrem orationem efficere potest, nisi qui causam parem invenit.
Non, opinor, Demosthenem orationes illustrant quas 6
adversus tutores suos composuit; nec Ciceronem magnum oratorem P. Quintius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt. Non quia tanti fuit 7
reipublicæ malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: sed, ut subinde admoneo, quæstionis meminerimus, sciamusque *nos* de ea re loqui quæ facilius turbidis et inquietis temporibus exstitit. Quis ignorat, utilius ac melius esse frui pace quam bello vexari? Plures tamen bonos præliatores bella quam pax ferunt. Similis eloquentiæ conditio. Nam 8
quo sæpius steterit tanquam in acie, quoque plures et intulerit ictus et exceperit, quoque major adversarius et acriores pugnas sibi ipsa desumpserit, tanto altior et excelsior et illis nobilitata discriminibus in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut * * secura velint.

"Transeo ad formam et consuetudinem veterum judi- 38
ciorum, quæ etsi nunc aptior est veritati, eloquentiam tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur, et liberæ comperendinationes erant, et modum dicendi sibi quisque sumebat, et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus hæc tertio consulatu Cn. Pompeius 2
astrinxit, imposuitque veluti frenos eloquentiæ, ita

tamen ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud prætores gererentur; apud quos quanto majora negotia olim exerceri solita sint, quod majus argumentum est quam quod causæ centumvirales, quæ nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum judiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis neque Cæsaris neque Bruti neque Cælii neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus Asinii quæ 'pro hæredibus Urbiniæ' inscribuntur, ab ipso tamen Pollione mediis divi Augusti temporibus habitæ, postquam longa temporum quies et continuum populi otium et assidua senatus tranquillitas et maximi principis disciplina ipsam quoque eloquentiam sicut omnia pacaverat.

39 "Parvum et ridiculum fortasse videbitur quod dicturus sum: dicam tamen, vel ideo ut ridear. Quantum humilitatis putamus eloquentiæ attulisse pænulas istas, quibus astricti et velut inclusi cum judicibus fabulamur?
2 Quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in quibus jam fere plurimæ causæ explicantur? Nam quomodo nobiles equos cursus et spatia probant, sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur elo-
3 quentia. Ipsam quin immo curam et diligentis stili anxietatem contrariam experimur, quia sæpe interrogat judex, quando incipias, et ex interrogatione ejus incipiendum est. Frequenter probationibus et testibus silentium † patronus indicit. Unus inter hæc dicenti aut alter assistit, et res velut in solitudine agitur.
4 Oratori autem clamore plausuque opus est et velut quodam theatro; qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent, cum clientelæ quoque ac tribus ac municipiorum

etiam legationes ac pars Italiæ periclitantibus assisteret, cum in plerisque judiciis crederet populus Romanus sua interesse quid judicaretur. Satis constat, C. Cor- 5
nelium et M. Scaurum et T. Milonem et L. Bestiam et P. Vatinium concursu totius civitatis et accusatos et defensos, ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint. Itaque hercule ejusmodi libri exstant, ut ipsi quoque qui egerunt non aliis magis orationibus censeantur.

"Jam vero conciones assiduæ et datum jus potentis- 40
simum quemque vexandi atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se plurimi disertorum ne a P. quidem Scipione aut Sulla aut Cn. Pompeio abstinerent, et ad incessendos principes viros, ut est natura invidiæ, populi quoque † et histriones auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! Non 2
de otiosa et quieta re loquimur, et quæ probitate et modestia gaudeat: sed est magna illa et notabilis eloquentia alumna licentiæ, quam stulti libertatem vocabant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, † sine servitute, contumax, temeraria, arrogans, quæ in bene constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedæmonium, quem Cretensem 3
accepimus? quarum civitatum † severissima disciplina et severissimæ leges traduntur. Nec Macedonum quidem ac Persarum aut ullius gentis, quæ certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, plurimi Athenienses oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia (ut sic dixerim,) omnes poterant. Nostra quoque civitas, donec erravit, 4
donec se partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in judiciis moderatio, nulla superiorum

reverentia, nullus magistratuum modus, tulit sine dubio valentiorem eloquentiam, sicut indomitus ager habet quasdam herbas lætiores. Sed nec tanti reipublicæ Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges, nec bene famam eloquentiæ Cicero tali exitu pensavit.

41 "Sic quoque, quod superest antiqui oratoribus, forum non emendatæ nec usque ad votum compositæ civitatis argumentum est. Quis enim nos advocat nisi aut nocens aut miser? Quod municipium in clientelam nostram venit, nisi quod aut vicinus populus aut domestica
2 discordia agitat? Quam provinciam tuemur, nisi spoliatam vexatamque? Atqui melius fuisset non queri quam vindicari. Quodsi inveniretur aliqua civitas in qua nemo peccaret, supervacuus esset inter innocentes
3 orator sicut inter sanos medicus. Quomodo † inde minimum usus minimumque profectus ars medentis habet in iis gentibus, quæ firmissima valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur, sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores et in obse-
4 quium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? Quid multis apud populum concionibus, cum de republica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? Quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? Quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis ob-
5 viam periclitantibus eat? Credite, optimi et, in quantum opus est, disertissimi viri, si aut vos prioribus seculis aut isti quos miramur his nati essent, ac deus aliquis vitas ac vestra tempora repente mutâsset, nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia neque illis
6 modus et temperamentum defuisset. Nunc, quoniam nemo eodem tempore assequi potest magnam famam et

magnam quietem, bono seculi sui quisque citra obtrectationem alterius utatur."

Finierat Maternus, cum Messala, "Erant quibus con- 42
tradicerem, erant de quibus plura dici vellem, nisi jam dies esset exactus." "Fiet," inquit Maternus, "postea arbitratu tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de iis rursus conferemus." Ac simul 2
assurgens et Aprum complexus, "Ego," inquit, "te poëtis, Messala antiquariis criminabimur." "At ego vos rhetoribus et scholasticis," inquit.

Cum arrisissent, discessimus.